

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

Mehmed Akif Ersoy

Mehmed Akif Ersoy

M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

İKİNCİ BASKI İÇİN

1988 yılında çıkan ilk baskının Önsöz'ündeki temennimiz, hamd olsun, yerine gelmiş ve on yıl sonra yapılan bu yeni baskısında kitaba, geçen zaman zarfında edindiğimiz yeni bilgiler de eklenmiş bulunuyor.

Bu baskıda ayrıca kitabın sonuna yaptığımız ilâveler Merhum Mehmed Âkif Bey'in mensur ve manzum eserlerinden seçilmiş parçalar ile kendisini yakından tanımış olan önemli san'at ve fikir adamlarının, "ahlâk ve şahsiyeti" ile "şiir ve san'atı"na ve inancı yolundaki örnek yaşayışına dair hâtıralarını ihtiva ediyor.

İlk baskısındaki bu noksanların giderilmesi ile şâirimiz hakkında her bakımdan sağlıklı bilgiler edinmek isteyenlere yeterli olabilecek bir eser ortaya konulmuş oldu. Daima çok lüzumlu olan indeksin de bu baskıda bulunuyor olması memnuniyetimizi artırmaktadır.

Yirmi beş yıllık çalışmalarımızın bir özeti olan bu kitapçığı, gelecek baskısında daha da geliştirebilmek ümidi ile aziz okuyucularımıza takdim ediyoruz.

M.Ertuğrul DÜZDAĞ
Ağustos 1997, Yeşilköy

KISALTMALAR

Albayrak	:	Sâdık Albayrak, "**Son Devrin İslâm Akademisi, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye, Teşkilât ve Âzâları**", İstanbul 1973, 219 (192 + 27) sayfa.
Ayas	:	Nevzad Ayas "**Mehmed Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı**", Fergan'ın kitabı içinde bulunan makalesi (c.1, s.507-580).
Bekman	:	Muzaffer Bekman, "**Veteriner Tarihi**", Ankara 1940, 526 sayfa,
Bilgegil	:	Prof.Dr.M.Kaya Bilgegil, "**Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar**", ikinci cilt, Erzurum 1980, 509 sayfa. (Eserin "**Mehmed Akif'e Dair**" başlığını taşıyan bölümü, s.403-480)
Çantay	:	Hasan Basri Çantay, "**Âkifnâme**", İstanbul 1966, 404 sayfa.
Doğrul	:	Ömer Rıza Doğrul, "**Kur'ân'dan Ayetler**", İstanbul 1944, 375 sayfa, (Mehmed Âkif'in Tefsir, Makale ve Va'azlarından seçmeler yapan Ömer Rıza, ekler ve notlar eklediği gibi metinler üzerinde de tasarrufda bulunmuştur.)
Düzdağ	:	M.Ertuğrul Düzdağ, "**Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar**", İstanbul 1987 - 1989 3 cilt, 418+254+221 sayfa, MAM yayını.
Erişirgil	:	M.Emin Erişirgil, "**Mehmed Âkif, İslâmcı Bir Şâirin Romanı**", Ankara 1956, 504 sayfa.
Fergan	:	Eşref Edib Fergan "**Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**" c.1: İstanbul 1938, 720 sayfa; c.2: İstanbul 1939, 322 sayfa. (ikinci cild, birincisine "**Zeyl**" **olup, başlığın altında ayrıca:**" Kabirde, câmide, üniversitede, halkevlerinde, mekteplerdeki ihtifâller ve bu münasebetle yazılan yazılar" kaydı bulunmaktadır.
İnal	:	İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Son Asır Türk Şâirleri", İstanbul 1969, 2288 sayfa,
Karan	:	Hayreddin Karan, "**Millî Mücâdelede Sebilürreşâd**", SER c.10-11, no.234-258, 1956-1957, anlatan: Eşref Edib. (Yazı. yirmi tefrika hâlinde yayınlanmıştır.)
Kuntay	:	Midhat Cemal Kuntay, "**Mehmed Âkif,** Hayatı-Seciyesi- Sanatı-Eserleri-Ek: Kitapta bahsi geçen muharrirlerin eserleri", 1.kitap, İstanbul 1939, 454 sayfa, (İkinci kitap yayınlanmamıştır.)
Kutay	:	Cemal Kutay, "**Necid Çöllerinde Mehmet Âkif**", İstanbul 1963, 310 sayfa. (Mehmed Âkif'in oğlu Emin'in hatıraları, kitabın 198-310. sayfalarına, fâsılalarla alınmıştır.)

MAM : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı bünyesi içinde kurulmuş bulunan **"Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi"**.

Safahat : Mehmed Âkif Ersoy, **"Safahat"**, İstanbul 1987, 2.b.1989, LIV+518 sayfa, Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 728, Kültür Eserleri Dizisi: 69. (MAM ile Gonca, Timaş ve Seha yayınevleri tarafından çıkarılan Safahat baskılarının da metin sayfaları Kültür Bakanlığı baskısını tutmaktadır.)

Safahat, Edisyon Kritik: Mehmed Âkif Ersoy, **"Safahat"**ın tenkidli basımı, İstanbul 1987, 2.b.1990, XXXI+464 sayfa, büyük boy, Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 729, Kültür Eserleri Dizisi: 70. (Şiirlerde,Sırâtımüstakîm/Sebîlürreşâd'daki yayınlarından itibaren 1928'deki son baskıya kadar, Âkif tarafından yapılan değişiklikler tesbit olunmuştur.)

Safahat, Ekler : Safahat'ın Kültür bakanlığı neşrinin ve öteki **"Safahat Düzdağ Neşirleri"**nin sonlarına eklenmiştir ve Âkif'in Safahat'a almadığı şiirleri içine alan bölümdür.

SER : **"Sebîlürreşâd"** dergisinin Mayıs 1948-Şubat 1966 tarihleri arasında Eşref Edip tarafından yeni harflerle yapılmış olan ikinci devre neşriyatı. Üçyüzaltmışiki sayı çıkan dergi, onbeşinci cildinde iken neşriyatına son vermiştir. Bkz.SR.

SM : **"Sırâtımüstakîm"**. Sekizinci cildinden itibaren SR adını alacak olan derginin, İlk yedi cildini teşkil eden sayılarının (no.1-182) adı. Birinci sayının tarihi: 27 Ağustos 1908.

SR : **"Sebîlürreşâd"**, SM adıyla çıkmaya başlayan derginin 8-25. ciltleri boyunca taşıdığı yeni isim. Dergi 6 Mart 1925 tarihini taşıyan 641. Sayısından zamanının hükümeti tarafında kapatılmıştır. Bkz. SER.

S.Nazif : Süleyman Nazif, **"Mehmed Âkif, Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Ba'z-ı Ma'lûmât ve Tedkîkaat"**, İstanbul 1924, 106 sayfa, Yeni baskısı : İstanbul 1991.

Tansel : Fevziye Abdullah Tansel, **"Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri"**, ikinci basım, İstanbul 1973, 291 sayfa.

ZC : **"T.B.M.M. Zabıt Ceridesi"**, yeni harflerle ikinci basılış, Ankara 1940 ve sonrası, T.B.M.M. matbaası.

Kitap yazırlırken kendilerinden istifade olunan diğer yazarlar ve eserleri ile yukarıda adı geçen yazarların başvurulan öteki eserleri, dipnotlarda gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

I

TAHSİL VE GENÇLİK YILLARI

"İstiklâl Marşı" ve "Safahat" şâiri, yazar, mütercim, İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Birinci Büyük Millet Meclisi Burdur Mebusu, Millî Mücâdele'nin mânevî lideri, Kahire Üniversitesi Türkçe Muallimi, yirmi yıllık baytar, büyük fikir, ahlâk ve dâvâ adamı Mehmed Âkif Ersoy...

DOĞUMU

1873 yılı sonunda, İstanbul'da Fâtih'te Sarıgüzel mahallesinde, âilesine ait evde doğdu. Doğumu, hicrî 1290 senesi Şevval ayındadır. Bunun milâdî târihle karşılığı 1873 yılı 22 Kasım-20 Aralık günleri arasına rastlamaktadır.(1)

Âkif'in babası Tâhir Efendi, oğluna, "ebced" hesabıyla doğum yılını gösteren "Ragıyf" adını vermişti. Ancak âile efrâdı ve muhit tarafından anlaşılamayan bu kelime, bir

(1) Mehmed Âkif'in doğum yeri İstanbul olmakla beraber, nüfus kâğıdı, daha sonra bir ziyaret için gidildiğinde Bayramiç'te çıkarıldığı için, "Bayramiç" olarak kayıtlıdır. (Fergan, c. 1, s. 123/ Kuntay, s. 181/Fevziye Abdullah Tansel, "Mehmed Âkif'in Doğum Yeri Bayramiç midir?", Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 6, no 2, s. 40-42, Nisan 1977/M. Uğur Derman, "Mehmed Âkif'e Dâir İki Vesika", Aynı dergi, yıl 6, no. 3, s. 50-53, Temmuz 1977. Damadı Ömer-Rıza Doğrul, Mehmed Âkif'in doğduğu evi şöyle tarif ediyor: "Fâtih'te Ali Emîrî Efendi Sokağı'ndan Kıztaşı'na doğru inerek ve Sarıgüzel'e doğru ilerliyerek Sarı Nasuh Sokağı'na vardınız mı (...) Âkif'in doğduğu sırada bu ev yedi sekiz odalı, beş yüz arşın bahçeli bir konakçıktı." (Safahat mukaddimesi. Doğrul neşri). Midhat Cemal de evin adresini vermektedir: "Sarıgüzel'de Sarı Nasuh Mahallesi, 12 numaralı ev." (Kuntay, s. 175)

zaman sonra "Âkif"e çevrilerek, öylece kalmış, ancak babası, vefatına kadar kendi koyduğu adı kullanmıştır.[2]

AİLESİ

Mehmed Âkif'in babası, Fâtih Medresesi müderrislerinden İpekli Mehmed Tâhir Efendi (1826-1888), annesi ise Emine Şerife Hanım (1836-1926)'dır. Babası tahsil için küçük yaşında Şuşisa'dan İstanbul'a gelmişti. Şuşisa, Osmanlı ülkesinin Arnavutluk bölgesinde İpek kazasına bağlı bir köydür. Tokat'ta doğan annesi ise aslen Buhâralı bir âileye mensuptu. [3]

Tâhir Efendi, Emine Hanım'ı aldığı sırada kırk beş yaşlarında bulunuyordu. [4] Karı-kocanın, Âkif'ten sonra Nûriye ismini verdikleri bir de kızları olmuştur. Âkif'in Birinci Safahat'ta ölümünü nazm ettiği yeğeni "Selmâ", bu hemşîresinin kızıdır.[5]

Mehmed Âkif, bu şiirde daha çok annesini konuşturur:

Sarıldı boynuma annem, girince ben içeri.

Diyordu ağlayarak: Görme, Âkif'im çocuğu!

Senin değil, yedi kat ellerin yanar ciğeri,

Ölüm döşekleri üstünde görse yavrucuğu.

---

(2) **Ragıyf veya Ragîf:** "Rı, gayın, ye, fe" imlâsıyla yazılmaktadır. Arapçada bir çeşit ekmeğin adıdır. Ebced hesabına göre harflerinin değerleri toplamı (200 + 1000 + 10 + 80) doğum yılı olan 1290'ı göstermektedir. **Âkif:** Arapça olan kelime "ayın, elif, kef, fe" imlâsıyla yazılır. Kur'ân'ın birkaç âyetinde geçmektedir. "İbâdet eden" mânâsına gelir.

(3) Ayas, s. 516. dipnotlardaki kısaltmalar için lütfen baştaraftaki "Kısaltmalar" listesine bakınız.

(4) Âkif'in annesi daha öncede evlenmiş, ilk kocası ile ondan olan üç çocuğu vefât etmişlerdi. Ailenin oturduğu Sarıgüzel'deki ev, Emine Hanım'ın ilk kocasından kalmıştı. (Safahat, Doğrul neşri, giriş bölümü- Düzdağ, Araştırmalar.

(5) Yetmiş iki mısralık manzumenin ilk neşri, 15 Ekim 1908'dedir. SM, c. 1, no. 8, s. 116.

Şükür, bugün azıcık farklıdır, diyorduk dün...

O pembe pembe yanaklar kireç kesildi bugün!

"Selmâ"nın başını beklemekte olan kızkardeşini teselliye çalışırken, yavrusunun son nefesini verdiğini gören annenin feryâdı, Âkif'te bir gönül yarası olarak kalacaktır:

Ne oldu, hastaya bir şey mi oldu, anlamadım...

O beht içindeki kızdan kemâl-i şiddetle,

Şu sayha koptu ki hâlâ enîni yâdımda:

"Ne taş yüreklisiniz... Âh gitti evlâdım!.."

1908'den sonra yayınladığı ilk şiir "Fâtih Câmi'i"nde ise, çok sevdiği babasının şöyle hatırlamaktadır:

Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: "Bu gece,
Sizinle câmi'e gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!"
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Namâza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkaane koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pîşimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücek kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!
Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;
Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!

Koşar koşar duramaz, âkıbet denir "âmin"

Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,

Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.

Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde

Derin bir uykuya...

Âlim ve dindar bir zât olan Tâhir Efendi, bulunduğu hocalık mevkiine ve ilim derecesine tamamen kendi çalışkanlığı sayesinde yükselmişti. Medrese tahsili ve hocalığı sırasında temizliği ile tanındığı için kendisine "Temiz" lâkabı verilmiş olan bu muhterem şahsiyet, "İpekli Temiz Tâhir Efendi" diye anılmaktaydı.[6]

Neydi rahmetlide lâkin, o temizlik, vay vay!

Azıcık benzemiş olsaydı ya mahdûmu da..

-Ay?

Şu babamdan nerem eksik, hadi, göster bakayım?

- Ama hiddetleneceksen ne suyum var, ne sayım?

Babanın kestiği tırnak bile olmazsın sen.

....

Hoca rahmetli yetişmişti, düşün hem, nereden?

Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?

İpek'in köylüsü,ümmî yarı vahşî bir adam...

....

Bir şey öğrenmedi elbette o ümmî babadan.

Ne kazanmışsa, bütün, kendi kazanmış, kendi.

(6) Arapça "tâhir" kelimesi de "temiz" demek olduğuna göre, dışı gibi içi de temiz olan bu zat, hak ettiği gibi "iki kere temiz" olarak anılmakta idi. Mehmed Âkif, babasının çalışkanlığı ile ilminden ve temizliğinden, "Âsım"ın baş tarafında uzunca bahsetmektedir: Aşağıdaki mısralar da oradan alınmıştır.

Zât-ı devletleri, lâkin azıcık çöplendi.

Sen duâ et babadan topladığın mîrâsa,

Hep onun himmetidir üç satır ilmin varsa.

Annesi de hassas ve dindar bir hanım olan Mehmed Âkif, babasının vefâtına kadar olan hayatını, "San'atkâr" şiirinde:

Çocukluğumda, evet bahtiyâr idim cidden,

Harîm-i âilenin farkı yoktu cennetten.

Mısralarıyla ifâde ettiği bir muhit içinde geçirmişti.(7)

TAHSİL YILLARI

1878 yılı Şubat ayı başlarında (1295 Muharrem) 4 yıl 4 ay ve 4 günlük olan Âkif, geleneğe uyularak, Fâtih'te "Emir Buhârî" mahalle mektebine başlatıldı.

Buraya iki seneye yakın bir müddet devam ettikten sonra 1879 yılı sonlarında Fâtih İbtidiâsi'ne (ilkokul) geçti. Babası bu yıl kendisine Arapça öğretmeye başladı.[8]

Âkif'in babası Hoca Tâhir Efendi, aynı zamanda Mühürdar Emin Paşa (vefatı 1908) âilesinin husûsi muallimi idi. Emin Paşa'nın oğulları "İbnülemin" Mahmud Kemal (İnal 1870-1957) ile Ahmed Tevfik'e ve âileye mensup öteki çocuklara ders vermekteydi. Bu dersler, kışın Bakırcılar'daki Emin Paşa Konağı'nda, yazları ise Yakacık'taki Köşk'te yapılıyordu. Bu sebeple Tâhir Efendi de âilesiyle birlikte yazın Yakacık'a giderek, köşkün bir dairesinde kalmakta idi. Âkif, "İbnülemin" kardeşlerle birlikte derslere katılıyor ve yazları onlarla arkadaşlık ederek Yakacık'ta bulunuyordu. [9]

(7) Ayas, s. 516, 518/Safahat, Gölgeler.
(8) Ayas, s. 517.
(9) İnal, s. 81.

Üç yıllık ilkokulu bitiren Âkif, 1882 yılında Fâtih Merkez rüşdiyesine (ortaokul) başladı. Bu sırada babasından Arapça öğrenmeye devam ediyordu. Ayrıca Fâtih câmiinde, Farsça dersler veren, "Gülistan" ve "Mesnevî" okutan Es'ad Dede'yi de tâkip etmekteydi. Türkçe ve Fransızca derslerinde de akranlarından çok ileri olan Akif'in lisan hususunda bilhassa kabiliyetli olduğu görülüyordu.(10)

Rüşdiye yıllarında kendisinde şiir merakı uyandı; şiir kitapları okumaya başladı. İlk okuduğu manzum eserin Fuzûlî'nin "Leylâ ve Mecnûn"u olduğunu kendisi söylemektedir.(11)

Ders arkadaşı İbnülemin Mahmud Kemal'le birlikte manzûmeler yazmaya çalışıyordu.(12)

1885 yılında üç yıllık rüşdiye mektebi (ortaokul) bitince, babası Âkif'i meslek seçiminde serbest bıraktı. Bunun üzerine Mülkiye Mektebi'ni seçen Âkif, bu mektebin hazırlık okulu olarak açılmış bulunan "mülkiye i'dâdîsi"ne (sivil lise) girdi. O sırada üç yıl olan bu okulu da 1888'de bitirerek, Mülkiye'nin yüksek kısmına geçmişse de buraya ancak bir iki hafta kadar devam edebilmiştir.(13).

BABASININ VEFATI

Hoca Tâhir Efendi'nin, tutulduğu gırtlak vereminden kurtulamıyarak 1888 yılında vefat etmesi, âilenin ve Âkif'in hayatında büyük değişikliğe sebep oldu. Talebesi İbnülemin tarafından "sâlih, fâdıl, vefî, sahî, âlîcenâb,

(10) Ayas, s. 518.
(11) Ayas, s. 518. Ortaokul çağında Bir Türk çocuğunun "Leylâ ve Mecnûn"u okuyabilmesi -ne kadar özel tahsil görmüş olsa da- o günün ve bugünün maarifi hakkında bizi düşündürmektedir.
(12) Çantay, s. 16. İbnülemin'in mektubu.
(13) Fergan, c. 1, s. 295/Mülkiye'den arkadaşı Salâhaddin'in hatırası, Fergan, c. 1, s. 285/Ayas, s. 519

mürüvvetkâr, müstakîm bir üstâd-ı kâmil"(14) olarak tavsîf olunan bu zâtın vefatı âileyi mânevî ve maddî bakımlardan perişân etti. Kırk beş yaşında evlenen ve çocuk sahibi olan Tâhir Efendi'nin âilesine büyük bir şefkat ile davrandığı bilinmektedir.(15) Oğlu Âkif'le ne kadar yakından ve dikkatle meşgul olduğu, ona ne kadar çok şey verdiği şuradan anlaşılıyor ki, kendisi on dört, on beş yaşlarında iken vefat eden babası hakkında, Mehmed Âkif, kırk yaşında iken şu satırları yazacaktır:

"...Benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim..."(16)

EVLERİNİN YANMASI

1889 yılı baharında Yakacık'a yazlığa giden Emin Paşa Ailesi, Merhum Hoca Tâhir Efendi'nin mahzun çocuklarını da eskisi gibi yanlarına aldılar. Ancak 1306 Ramazan'ının ilk günü (13 Mayıs 1889), Sarıgüzel'deki evlerinin yandığı haberi geldi. Babasız aile bu sefer de evsiz kalmıştı.(17)

Fakat Tâhir Efendi'nin sâdık talebelerinden Mustafa Sıdkı Efendi, hocasının ailesinin yardımına koşarak, yangın arsası üzerine küçük bir ev yaptırdı ve onları evsiz kalmaktan kurtardı.(18)

(14) İnal, s.81 dipnot.
(15) Kuntay, s. 179.
(16) Safahat, Hakkın Sesleri, dipnot.
(17) Çantay, s. 18. İbnülemin'in mektubu.
(18) Hoca Tâhir Efendi'nin "Derebeyi" hitâbı ile sevdiği (Çantay, s. 18) bu talebesi hakkında Âkif, **"Babam öldükten sonra bize babalık etti"** demektedir (Kuntay, s. 181). Bu zâtın "Cerrahpaşa'da Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaaf-ı şerîfesi kaaim-mekaamı" olduğunu Akif'in 24 Mart 1896 tarihli bir mektubundan öğrenmekteyiz. (Bilgegil, s. 409)

HALKALI BAYTAR MEKTEBİ

Mehmed Âkif Mülkiye'nin yüksek kısmına devama başlamıştı. Ancak bu okuldan mezun pek çok genç vardı. Bunların o sırada, iş bulmaları zor olduğu gibi maaşları da azdı. Halbuki ailece maddî sıkıntı içinde bulunan Âkif, geçim meselesini ciddî olarak düşünmek zorundaydı.(19)

Bu sebeple, kendisinin durumunda bulunan birkaç arkadaşıyla birlikte, yeni kurulan ve 1889 yılı sonunda tedrisâta başlayacak olan Baytar Mektebi'ne geçmeye karar verdiler. İlk "sivil veteriner yüksek okulu" olan bu mektebin mezunlarına hemen iş verilecekti.(20)

Dört yıl olan Baytar Mektebi, Ahırkapı'daki sivil Tıbbiye Okulu'nda açıldı. Burada gündüzlü olarak iki yıl okuyan ilk baytarlık talebeleri, 1891 yılında inşâsı tamamlanan Halkalı'daki okula geçtiler ve kalan iki yılı da yatılı olarak burada okudular.(21)

Mehmed Âkif, Baytarlı Mektebi'ndeki dört yıllık tahsili sırasında, çoğu doktor ve dindar kimseler olan hocalarından müsbet te'sirler almış, okulun mescidine de, laboratuvarlarına da şevk ve arzu ile devam etmiştir.

ŞİİRLE MEŞGUL OLMASI

Âkif, okulun bilhassa son iki senesinde şiirle çok meşgul olmuştur. Divan edebiyatına nazîre olarak bir çok manzûme kaleme almış ve arkadaşlarına uzun manzum mektuplar yazmıştır. Bu manzûmelerin birinde, babasının ölümünden sonra çektikleri sıkıntıyı ve ikinci defa kocasını kaybeden annesinin ızdırabını dile getirir:(22)

---

(19) "Babasının ölümü üzerine mâlî müzâyakaya düşen şâirin, Baytar Mektebi'ne girmeden önce Bâyezid Câmi'i avlusunda tesbih sattığı rivâyet edilmektedir". (Bilgegil, s. 407)

(20) Ayas, s. 519. Bu ifâde Mehmed Âkif'e aittir.

(21) Ayas, s. 519./Bekman, s. 140. Mektebin ilk sınıfı yirmi beş kişi idi. Bunun on dokuzu Halkalı'ya geçti ve on yedisi mezun oldu.

(22) Çantay, s. 17, İbnülemin'in mektubu.

Geldi saâdetle, fakat, nevbahâr,
Bende ne ol neşve, ne ol şevk var!
Annemin ıssızca kalan lânesi,
Kardeşimin eşk-i yetîmânesi,
Mevce-ger oldukca hayâlimde, ah,
Görmez olur âlemi artık nigâh.
Güç ise de ben nasıl olsam olur.
Vâlidem amma ne tesellî bulur?
Hem o kadın hayli belâ-dîdedir,
Gördüğü âlâm ise nâdîdedir.
Âilesi münkarız olmuş bütün,
Kimsesi yoktur, yalınızdır bugün,
Lânesi birkaç sefer olmuş harab,
Canına yetmiş doğalı iğtirab.
Hisseme düşmüş olanı hiç iken,
Ben kocadım çektiğimiz çilleden!
Yirmi beşe gelmedi sinnim, tuhaf,
Saçlarımın bir çoğu olmuş telef!
Kalmış olanlar da ağarmaktadır,
Kıhfımı tırtıl gibi sarmaktadır.

Bu yıllarda yazdıklarını, daha sonra tamamen imhâ edecek, bunların bir yerde yayınlanmış olanlarıyla, bazı meraklıların defterlerinde bulunanlar, ancak kurtulabileceklerdir.[23]

SPORCULUĞU

Mehmed Âkif, okul yıllarında çeşitli sporlarla da yakından ilgilenmiş, daha önce başladığı yağlı güreşi ilerleterek ve kıspet giyerek Çatalca civarındaki köylerde gü-

(23) Mehmed Âkif'in Safahat'a girmemiş şiirleri için bkz. Fergan, c. 1, s. 644-657; c. 2, s. 190-202/Kuntay, s. 421-428/Tansel, s. 10,14- 22, 227-264/Safahat, MAM neşri, Ekler bölümü.

reşmeye başlamıştır. Uzun yürüyüşlerde, koşmada, gülle atmada ve yüzmede akranları arasında daima birinci gelmiştir. Spora olan bu düşkünlüğü daha sonraki yıllarda da devam edecektir. İstanbul Boğazı'nı yüzerek geçmiş, daima "sabahtan akşama kadar" yürüyebilecek halde bulunmuştur. Elli yaşında olduğu halde Ankara'daki günlerinde de spor yapmaya devam ettiği bilinmektedir. Ata da iyi binermiş.

Başka zamanlarda münakaşa ve çekişmelerden hoşlanmayan Âkif Bey'in bir spor müsabakası olunca sonuna kadar inatlaştığı arkadaşları tarafından nakledilmektedir. Hatta bir keresinde taş gülle atmada kendisini geçen bir hamalı, uzunca bir idmandan sonra müsâbakaya çağırarak geçtiği meşhurdur.[24]

Oğlu Emin Ersoy, babasının kendisine anlattığı Halkalı'da okulda geçen bir güreş müsabakasını şöyle naklediyor:

"Ermeni, bildiğin gibi değil, dehşetli kuvvetli idi. Arkadaşlarımı çar-çabuk altına alarak ezmesi öyle zoruma gidiyor, beni çileden çıkarıyordu ki sana anlatamam. Kendisi ile şaka mâhiyetinde dahi olsun hiç tutuşmamıştık. Zira onun da gözü beni pek tutmuyordu. Cüsseden okkaca kendisinden aşağı idim. Lâkin ondan çok daha atik ve daha oyuncu idim. Göz, hasmını tanır! O da bunları görüyor, hesap ediyor, benimle elense şakası bile yapmaya yanaşmıyordu.

"Bir gün hiç unutmam. Hüseyin Avni isminde Fatihli bir hemşerim ve benden bir sınıf aşağı bir arkadaşımla, Agop idman mâhiyetinde güreş tutmuşlardı. İdman filân derken Avni'ye boyunduruk çekiyor. Şiddetli elenseleriyle

---

(24) Kuntay, s. 183, 189/Fergan, c. 1, s. 401/Çantay, s. 36-37./ Düzdağ, **"Safahat Tedkikleri"**, İstanbul 1979, s. 27. Mâhir İz'in hâtırası/

çocuğu eziyor, pek müşkil vaziyetlere sokuyordu. Nasıl oldu bilmiyorum. Avni, Agop'un çektiği şiddetli bir elense ile yüzükoyun yere kapandı. Ağzından, dişlerinden kan boşanmaya başladı. O zaman artık dayanamadım. Gel Agop, dedim, biraz da ikimiz idman tutalım. Tereddüt edemedi. Arkadaşlarımın intikamını almak üzere Agop'u tek çapraza aldım. Meydan genişti. Belki onbeş yirmi adım sürüdüm. Nihayet kavi rakibim tutunamadı. Elleri üzerine yüzü koyun yere kapaklandı. Bu sefer, çok iyi kullandığım kündeye aldım. O koca Agop'u kaldırarak öyle bir çevirdim ve sırtını yere getirdim ki bütün bunlar bir buçuk iki dakika içinde olmuştu. Ermeni ne olduğunu şaşırdı. Kıpkırmızı olmuş hâlâ yerinde oturuyor, önüne bakıyordu. İşte o zaman etrafı şiddetli bir alkış tufanı çınlattı. Agop'u tam mânâsıyla mağlup etmiştim. Hiç sesini çıkarmadı. Yavaş yavaş yerinden kalktı, kafası önünde kös kös mektebin kapısından içeriye girerek kayboldu.

"Bir riyâziye hocamız Ekrem Bey vardı. O da bu hâdiseye şâhid olanlar arasında idi. Muhterem ihtiyar o kadar sevinmiş, o kadar heyecanlanmış idi ki: Yâhu Agop'u kaldırdı, savurdu, attı. Agop kalkar mı?" diye bağırıyor, tuhaf tuhaf hareketler yapıyordu." [24a]

MEMURİYETİ VE BASINDA İLK ŞİİRLERİ

Mehmed Âkif 22 Aralık 1893'te, o zaman "Halkalı Baytar ve Zirâat Mektebi" adını taşıyan "Veterinerlik Fakültesi"nden birincilikle mezun oldu.[25]

26 Aralık'ta, kendisinden sonra sınıfın ikincisi olan Simon'la birlikte, "Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti" fen hey'etinin baytarlık işlerine bakan beşinci şubesine "Baytar Müfettiş Muâvini" olarak tâyin edildi. Fransa'dan

(24a) Kutay, s. 264, Emin Ersoy'un hatıraları.
(25) Bekman, s. 142-145. Kitapta, mezuniyet sınıfının not cetvellerinin klişeleri vardır.

davet edilmiş olan "Zâbıta-i sıhhiye-i Hayvâniye Müfettişi"yle beraber bulunacaklardı.[26]

28 Aralık 1893'te "Hazîne-i Fünûn" mecmuasında yedi beyitlik bir "gazel"i yayınlandı. Bu gazel, Âkif'in hâlen, bilinen ilk matbu eseridir.

"Gazel"in ilk beyitleri:[27]

Allah'ı seversen nazarımdan güzer etme

Müştâkını bâşın için olsun heder etme

Kurbân oluyor bir nigeh-i hışmına rûhum

Sevdâ-zededen böyle dirîgi nazar etme

1894 yılı başlarına rastlıyan Ramazan (8 mart-6 nisan) ayında İstanbul'da Süleymaniye'de Bozdoğan Kemeri'ndeki Kirazlı Mescid'de mukaabele okuduğu, bunu ertesi Ramazan'da da tekrar ettiği ve dost evlerinde terâvih namazı kıldırdığı bilinmektedir.[28]

Vazifesinin merkezi İstanbul olmakla beraber, 1898 yılına kadar olan dört sene zarfında Osmanlı ülkesinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde vazifeli olarak dolaşmış, muhtelif merkezlerde kısa veya uzun müddetlerde kalmıştır. Bu dolaşmaları sırasında Edirne'de "baytar müfettişi" ve Adana'da "vilâyet baytarı" olarak bulunmuştur. Buraları merkez olmak üzere civar vilayetlerde dolaştığı anlaşılmaktadır.[29]

---

(26) Bekman, s. 175.

(27) **Hazîne-i Fünûn,** yıl 1, no 25, s. 200, 16 Kânûnievvel 1309/28 Aralık 1893.

(28) Sekiz on yaşlarında iken hıfz'a (Kur'an'ı ezberlemeye) başlayan Âkif, daha sonra uzun bir süre ara vermiş olmasına rağmen, yüksek tahsîlini bitirdikten sonra, hıfzını tamamlamıştır: "Tahsîl-i âlîyi bitirdikten sonra hâfız oldum. Fakat ondan evvel Kur'an'ı okuya okuya gâyet pişkin bir hâle getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesâfe yoktu. Az müddet içinde Kur'an'ı ezberleyiverdim." (Ayas, s. 520/Fergan c. 2, s. 220-221)

(29) Bilgegil, s. 409/Çantay, s. 348, Şeref Aykut'un hâtırası.

Bâzı mektuplarına göre 1896'dan önce Edirne'de bulunduğu, burada bir ev tutarak annesini de yanına aldığı ve 1896 başlarında İstanbul'a döndükleri bilinmektedir. 1896 mayıs ayında hayvan alımı ile vazifeli olarak Adana'ya ve Şam'a gitmiştir.[30]

"Hazîne-i Funûn" Mecmuası'nın18 Ekim 1894 tarihinde çıkan nüshasında:

Çeşmin ki kılar âlemi mağlûb-i nigâhı

Mısraı ile başlayan bir gazeli daha yayınlandı.[31]

Bu yıllarda neşr olunan diğer bazı dergilerde de henüz tesbit olunamamış manzumelerinin bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Edirne'de bulunduğu sırada yazdığı bazı şiirler ve bir "Terkîb-i Bend" Edirneli şiir meraklılarından birinin defterinde bulunmuştur.[32]

Onbirer beyitlik altı bendi ele geçen ve yayınlanmamış olan "Terkîb-i Bend"den birkaç beyit:

Âlemde edânîye müdârâdan usandım
Nâ-hak yere takdîr ile gavgâdan usandım
İkbâl etek öpmekle müyesser olacakmış
Ben öyle rezîlâne temennâdan usandım
Beyhûde imiş etdiğim ümmîd-i terakkî
Bir şey diyemem zâten o sevdâdan usandım
Allâh bilir devlet-i dünyâda gözüm yok

---

(30) Bilgegil, s. 409.
(31) Bilgegil, **"Mehmed Âkif'in Resmî Hâl Tercümesi"**, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, no. 3, s. 2, Ekim 1971, Erzurum. Burada verilen bilgiler "Hazîne-i Fünûn'da çıkan iki gazelin Âkif'e ait olduğunu göstermektedir. /Fergan, c. 2, s. 191 ve Tansel, s. 14. Bu gazellerden bahsetmişlerdi.
(32) Bilgegil, s. 406. İlk "gazel" ve "terkîb-i bend" için bkz. Safahat, MAM neşri, Ekler Bölümü.

Devlet değil â şimdi bu dünyâdan usandım

....

Âkil olan âdemde şetâret göremezsin
Câhilde ise istediğinden de ziyâde
Ey hikmeti fâzılları hayrân eden Allâh
Bir ni'met-i hayret mi bıraktın fuzalâda

....

Her canlı olan heykeli âdem mi sanırsın
İnsanlığı bir şekl-i mücessem mi sanırsın
Mâdâm ki âdem olacak mazhar-ı tekrîm
Hep gördüğün eşhâsı mükerrem mi sanırsın

....

Aşk olsun o eslâfa ki ahlâfını mes'ûd
Eyler de anın nâmı gönüllerde yer eyler
Âlemde ne ekdinse biçersin anı mutlak
Öyleyse nedir şer yaparak fâide ummak.

AFGÂNÎ VE ABDUH

Mehmed Âkif, Müslümanların uyanarak istiklâllerini elde etmeleri ve "İslâm Milletleri Topluluğu" hâlinde birleşmeleri gerektiğini düşünüyordu. Buna benzer fikirleri daha önce ileri sürmüş olan fikir ve mücadele adamlarından Cemâleddin Afgânî (1839-1897) ile onun talebesi olan Mısırlı âlim Muhammed Abduh'un (1849-1905) yazı ve fikirlerinden istifâde eden Âkif, Abduh'un bâzı yazılarını tercüme etmiştir.[33]

(33) Afgânî'den herhangi bir yazı tercüme etmemiş olan Âkif, Abduh'un yirmi yedi yazısını tercüme etmiştir. Bu tercümelerin hepsi 1908-1910 arasında yapılmıştır. Âkif, 1910'dan sonraki yıllarda, **Ferid Vecdi, Abdülaziz Câviş ve Said Halim Paşa**'dan tercümeler yapmıştır.

Âkif, "İhtilâl" yoluyla inkılâp taraftarı olan Afgânî'yi tasvip etmemekte, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslâm âleminin kalkındırılmasını istemektedir. Âkif, bu iki zattan Safahat'ta sadece bir kere bahsetmiş, bunda da, "hükümeti basarak, memleketi düzelteceğini" zanneden, genç Âsım'a "İslâm inkılâbının yolunun ne olması gerektiğini" anlatırken, misal verme gâyesini gütmüş, Afgânî'nin değil, Abduh'un metodunu tavsiye etmiştir:(34)

Mısr'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı:
"Muhammed, dinle!
İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...
O berâhîni de artık yetişir dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezâhür değil isti'dâdın.."
-"Şüphe yok, hakk-ı semûhîleri var Üstâdın...
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân'a;
Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.
Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım,
Nesli tehzîb ile i'lâ ile meşgûl olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyhim, yer yer,
Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler."
-"Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...
Yirmi günlük işe bak sen"
"- Kulunuz ma'zûrum."

(34) Safahat, Âşım.

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım!
Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım:
İnkılâb istiyorum ben de, fakat, Abdu gibi...
Yoksa,ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Bâbıâlî'leri basmak, adam asmakla değil.

Cemâleddin Afgânî, Sultan Abdülhamid'in dâveti üzerine 1892 temmuzunda İstanbul'a gelmiş, 7 Mart 1897'deki vefatına kadar burada kalmıştı. Teşvikiye'de Sultan'ın kendisine verdiği konakta oturmakta ve ziyâretçilerini kabul ederek onlarla konuşmaktaydı. Bu sıralarda İstanbul'da olan Âkif'in Afgânî'yi ziyâret ettiğine dair bir bilgimiz yoktur. Kendisinin de daha sonra Afgânî ile ilgili olarak yazdığı makalesinde böyle bir ziyâretten bahsetmediği düşünülürse görüşmediğine karar vermek gerekmektedir. Ayrıca o yıllarda henüz 19-23 yaşlarında bulunan Âkif'in, Afgânî'yi tanıyacak bir bilgi ve fikir seviyesinde olmadığı da düşünülebilir.[35]

YAYINLAR

14 Mart 1895 tarihli "Mektep" mecmuasında "Kur'ân'a Hitap" başlıklı şiiri yayınlandı:[36]

Ey nüsha-i cânı ehl-i dînin!
Ey nâsih-i şânı münkirînin!

Mısralarıyla başlayan elli altı mısralık şiir,

Sensin hele ey kitâb-ı a'zem
Hâşâ buna hiç tereddüd etmem,
Dünyâda refîk ü hemzebânım,
Ukbâda mu'în ü müste'ânım.

Mısralarıyla sona ermektedir.

(35) Bilgegil, **"Cemâleddin Afgânî'nin Türkiye'deki Hayatı"**, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 6, no. 3 ve 4, Eylül ve Ekim 1977/ Mehmed Âkif'in Abduh ve Afgânî hakkındaki yazıları: SM, c. 4, no. 90 ve 91, Mayıs ve Haziran 1910.

(36) "Mekteb" mecmuası, c. 2, no. 26, s. 577-578, 2 Mart 1311 (dergide yanlış olarak 1310 dizilmiş).

Ne güzeldir ki, Âkif'in bütün ömrü, son mısralarda söylediği gibi gerçekten de Kur'an'la geçmiş, onu ezberlemiş, gösterdiği yolda yürümüş, son yıllarında ise sadece onunla meşgul olmuştu.

Mehmed Âkif, 1900 yılına kadar sürecek olan bu ilk yayın devresinde, muhtelif dergi ve gazetelere şiirler göndermiştir. Filibe'de çıkan **"Gayret"** gazetesinde, 12 Nisan 1895 tarihli nüshada bir "Gazel"inin ve daha sonra bir "Terkib-i Bend"inin yayınlanmış olması, bu yayın sahasının genişliği hakkında bir fikir verebilir. [36a]

"Ma'arif" mecmuasının mayıs-ağustos 1895 sayılarında "Sa'dî" imzasıyla yedi bölümü yayınladıktan sonra kalan "Mebâhis-i İlm-i Servet" başlıklı yazı dizisinin de Âkif'e ait olduğu tahmin edilmektedir.[37]

"Resimli Gazete"nin 10 Şubat 1898 tarihli 61. sayısından sonra dergide şiirleri çıkmaya başladı. Dergi, bu sayısından itibaren İbnülemin Mahmud Kemal ve kardeşi ile aralarında Âkif'in de bulunduğu bir edebî hey'et tarafından çıkarılmakta idi. Bu dergide, yirmi beş kadar manzûmesinin çıktığı tesbit edilmiştir. Bu şiirlerini Safahat'a almamıştır.[38]

(36a) Şeref Ergenekon, **"Mehmed Âkif'in Bilinmeyen Şiirleri"**, Tarih Coğrafya Dünyası, c. 1, no. 1, s. 5, İstanbul, 15 Nisan 1959.

(37) Tansel, **"Mehmed Âkif Ersoy'un Gözden Kaçan Bir Risâlesi: Mebâhis-i İlm-i Servet"**, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 8, no. 3, s. 23-34, Temmuz 1979... Mehmed Âkif'in, **"Bostan"** ve **"Gülistan"** adlı iki şâheserin yazarı Şirazlı Şeyh Sa'dî'ye olan hayranlığı sebebiyle, bazı yazı ve şiirlerine **"Sa'dî"** imzasını attığını biliyoruz. Bu sebeple, **"Edirne'den Sa'dî"** imzasıyla, İzmir'de çıkan **"Asır"** gazetesine gönderilen ve oradan iktibasla İstanbul'da yayınlanan **"Hanımlara Mahsus Gazete"** ile **"Malûmat"** dergisinde, **"Âile Manzumeleri"** başlığı altında çıkan şiirler, dikkatimizi çekmektedir. Bu manzumeler, ileride **"Safahât-ı Hayattan"** başlığı ile yayınlanacak ve "Safahat"ın esasını teşkil edecek bulunan şiirlerin, ilk örnekleri gibidir. Mehmed Âkif'in Edirne'de bulunduğu 1895-96 yıllarına rastlayan bu neşriyatın hangi "Sa'dî" ye ait olduğunu henüz tesbit edemedik.

(38) Çantay, s. 17. İbnülemin'in mektubu/İnal, s. 1194, 2174.

Birkaçtanesi yüz mısraın üzerinde olan bu manzumelerden bazılarının isimleri şöyledir: Zevk-i Hayâl, İstigrâk, Bedrika-ı İrfan, El-Hakku Ya'lû, Sa'dî, Gazâlî, Fahreddin-i Râzî, Acz, Nidâ-yı İbtihâl, Leyle-i Velâdet, Leyle-i Mi'râc... Bunlardan "Sa'dî"nin baş tarafından birkaç mısra:

Şu üstâd-ı irfan penâhın bu gün
Hakîkatte şâkirdiyiz biz bütün
Mürebbi-i efkâr-ı ümmet odur
Eden halka tedrîs-i hikmet odur!
Odur şi'ri hikmetle mezc eyleyen
Odur şiir nâmıyle hak söyleyen!

Camille Flammarion'dan tercüme ettiği "Uranie" adlı eser Resimli Gazete'nin Ağustos-Aralık 1898 sayılarında tefrika edildi.(39)

"Servet-i Fünûn" mecmuasının kasım-aralık 1898'de çıkan üç sayısında "Bedâyi'ü'l-Acem" genel başlığı altında üç yazısı yayınlandı. Bu yazılarda Şeyh Sa'dî'den yaptığı mensur ve manzum tercümeleri vardır.(40)

EVLİLİK VE İLK HOCALIK

1 Eylül 1898'de, yirmi beş yaşında iken evlendi. "Tophâne-i Amire" veznedarı Mehmed Emin Bey'in kızı olan zevcesi İsmet Hanım, o sırada yirmi yaşında bulunuyordu.(41)

---

(39) Fergan, c. 1. s. 663/Recep Duymaz, **"Mehmed Âkif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası"**, "Mehmed Âkif Ersoy" kitabının içinde, M.Ü.F.E. Fakültesi yayını, 1986, s.22.

(40) Servet-i Fünûn, c. 16, no. 399, 401, 403, Teşrînisânî 1314/ Ekim-Kasım 1898. Mecmuanın aynı sayılarında Ahmed Naim Bey'in **"Bedâyi'ü'l-Arab"**başlığı ile Arapçadan yaptığı tercümeler yayınlanmaktadır.

(41) Çantay, s. 19/Safahat, Doğrul neşri girişi... İsmet Hanım, 20 Nisan 1944'te 66 yaşında vefat etmiş ve Topkapı Mezarlığı'na gömülmüştür. (Tansel, s. 138)

Mehmed Âkif'in ilk üçü kız olmak üzere altı çocuğu olmuş, dördüncüsü birbuçuk yaşında iken vefat etmiştir. Çocukları sırasıyla; Cemile, Feride, Suad, İbrahim Naim, Emin, Tâhir'dir.

Düğünden sonra bir ay kadar "Veznedar Konağı"nda oturan yeni evliler, arkasından Âkif'in annesinin küçük evine geçmişler; ilk çocukları olduktan sonra burayı da bırakarak kira evine çıkmışlardı. Bundan sonra sık sık ev değiştirerek İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturdular.... Âkif Bey'in, dostlarına yakın olmak için de birkaç kere evini taşıdığı bilinmektedir.[42]

"Şâh idim, işte şâhbâz oldum" mısraı ile mücevher tarih düşürdüğü H. 1319 (M. 1901-1902) yılında 28-29 yaşlarında iken sakal bıraktı.[43]

17 Ekim 1906'da memuriyetine ilâve olarak, eski okulu, "Halkalı Ziraat Mektebi"ne "Kitâbet-i Resmiye muallimi" ve 25 Ağustos 1907'de "Çiftlik Makinist Mektebi"ne "Türkçe muallimi" olarak tâyin edilmiştir.[44]

(42) Âkif'in yazısı "**Eski Hâtıralar**" SM, c. 4, no. 85, s. 114, 8 Nisan 1326/21 Nisan 1910/Fergan, c. 1, s. 19.
(43) Ebced hesabı ile "mücevher" tarih düşürmede yalnız noktalı harfler hesap edilir.
(44) Bilgegil, s. 407/Fergan, c. 1, s. 295.

II
ŞAİR, YAZAR VE HOCA

23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) Osmanlı ülkesinde ikinci defa Meşrûtiyet ilân edildiği sırada Mehmed Âkif, İstanbul'da "Umûr-i Baytariye Dâiresi müdür muâvini" olarak bulunuyordu.

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ

Yıllardan beri mutlakiyet idaresine karşı, gizli bir ihtilâlci teşkilât şeklinde çalışan İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meşrûtiyet'in ilânından sonra açıktan üye kaydına başlamıştı. Bu cemiyet memlekete bir "hürriyet-i meşrûa" (şeriate uygun hürriyet) getireceğini, felâkete sürüklenmekte olan vatanı kurtaracağını, orduyu ve idareyi, eğitimi ve medreseleri ıslah edeceğini va'd ediyordu. Memleketin çok kötü olan durumu karşısında, henüz gerçek idarecileri ve niyeti ile gücü ve kaabiliyeti belli olmamakla beraber, hemen hemen bütün aydınlarla birlikte, din âlimleri ve tekke şeyhleri de Cemiyet'i, vatanın kurtuluşu için bir ümid olarak görmekte ve desteklemekte idiler.(45)

Daha önceki, gizli teşkilât günlerinde bu cemiyetle ilgilenmeyen Mehmet Âkif, millete faydalı olacak irşad ve eğitim faaliyetlerine katılmak şeklinde anladığımız bir arzu ile buraya üye olmayı kabul etti. Üye olduktan

---

(45) Meşhur vâiz Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Ayasofya Câmi'indeki va'azlarından: "O Cemiyet yok mu? Vallâhi öyle muhterem, mukaddes bir cemiyettir ki, kıyâmete kadar pâyidâr olsun. Sıdk ile çalıştılar..." SM, c. 1, no. 7, s. 110.
İttihad ve Terakki hareketinin dindar aydınlar tarafından nasıl telâkki edildiğine, Prof. Mehmed Ali Aynî'nin şu sözleri bir delil olabilir: "1908 senesinde Osmanlı saltanatı içinde bir inkılâp yapanların Selânik'te topladıkları İttihad ve Terakki Cemiyeti kongresinde kabul edilen program mucibince İslâmiyet, Asr-ı Sa'âdet'teki sadeliğe döndürülecek, medreseler zamanımızın icaplarına muvafık bir şekilde ıslâh edilecekti." (Fergan, c. 1, s. 603)

sonra İTC Şehzâdebaşı Kulübü'nde Arapça dersleri verdiğini, getirdiği tercüme usûlünün çok beğenildiğini ve derslerinin geniş bir dinleyici kitlesi tarafından alâka ile tâkip olunduğunu bilmekteyiz.[46]

Cemiyet'in, siyasete atılmak için kurduğu "İttihad ve Terakki Fırkası" ile Mehmed Âkif'in hiçbir alâkası olmamış, İttihatçı hükümetler, kendilerine muhâlif yazıları sebebiyle, Akif'i, Edebiyat Fakültesi'ndeki hocalığından çıkarmışlar, başyazarı bulunduğu dergiye kâğıt yardımı yapmamışlar ve dergiyi birkaç kere de -biri yirmi ay sürmek üzere- kapatmışlardır.[47]

Meşrûtiyet'in ilânının onuncu gününde Mehmed Âkif ve bir grup arkadaşı Fatin (Gökmen, 1878-1954) Hoca tarafından Cemiyet'e kayd olundular. Sonraki yıllarda Âkif Bey'in yakın dostu olan Fatin Bey, hem medreseyi hem de matematik fakültesini bitirmişti ve bu sebeple "Fatin Hoca" lâkabıyla anılmaktaydı.

YEMİN

Eski bir İttihatçı olan Fatin Hoca'nın anlattığına göre, Mehmed Âkif, kendisinin, Cemiyet'le ilgili izâhatını dinledikten sonra, üye olunurken yapılması gereken "Yemin"e itiraz etmişti. Yemindeki "Cemiyetin bütün emirlerine, bilâ kayd ü şart itâat" ibâresini kabul etmeyerek: "Ben Cemiyet'in emr-i ma'rûfuna bîat ederim. Mutlak söz veremem" demişti.

Fatin Hoca, Meşrûtiyet'in ilânının daha onuncu gününde, herkesin taşkın bir heyecan içinde bulunduğu ve İttihad ve Terakkî'nin, "Cemiyet-i Mukaddese" olarak yüceltildiği sırada, Akif'in bu cesareti göstermesine, edeceği yemine ve sözüne bu kadar önem vermesine ve Cemiyet'e

---

(46) Fergan, c. 1, s. 591-592. Bu derslere katılmış olan **Ahmed Hamdi Akseki**'nin hâtırası: "...Her derste hemen iki yüzden fazla talebe bulunuyordu..."

(47) Fergan, c. 1, s. 46, 268/Çantay, s. 31/Kuntay, s. 74-76... Bu bahis için "Sebilürreşâd Kapatılıyor" bölümü ve devamına bakınız.

girip girmemeye aldırmamasına bakarak, bu üyeliğinin şahsî bir menfaat düşüncesiyle olmadığına dikkati çekmektedir. O günlerde bir mevki kapmak veya yerinden emin olmak arzu veya endişesi ile büyük bir kalabalık Cemiyet'e üye yazılmak için çırpınmakta idi.

Mehmed Âkif'i daha önce elden ele dolaşan şiirlerinden tanıyan Fatin Bey, Âkif'in kararlılığı karşısında, kendi re'yi ile yemini onun istediği şekilde değiştirmiş; bu ise önce Cemiyet içinde epeyce bir dedikoduya sebep olduktan sonra, yeminin değiştirilmesine sebep olmuştur.(48)

SIRÂTIMÜSTAKÎM MECMUASI

27 Ağustos 1908'de "Sırâtımüstakîm" (Sırât-ı Müstakîm) mecmuası yayınlanmaya başladı. Ebu'l-ulâ Zeynelâbidin (Prof. Ebululâ Mardin, 1881-1957) ile "hukuk mezunlarından, Serezli Hâfız Eşref Edib'in (Fergan, 1883-1971) sâhibi oldukları haftalık dergi "din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûm"dan bahsetmekte idi.(49)

---

(48) Çantay, s. 244-245. Fatin Hoca'nın mektubu.

(49) Derginin ilk sayısı: Sırâtmüstakîm, birinci sene, adedi: 1,20 Recep 1326/14 Ağustos 1324, Perşembe, Matba'a-i Âmire, 16 sayfa, 20x28.5 cm. (yazı eb'âdı). Dergide hicrî ayın adı yanlışlıkla "Şaban" yazılmıştır. Derginin neşriyatı hakkında Prof. Mehmed Ali Aynî'nin yazdıkları: "İnkılâptan bir müddet sonra te'sîs olunan Sırâtımüstakîm gazetesi, bütün fikirleri İslâm dîninin i'lâsına ve bütün müslümanlar arasında sıkı bir vahdet husûlüne medâr olacak neşriyata başlamıştı. Bu neşriyatın mühim bir kısmı medreselerin ıslâhına ve yeni bir ilim-i kelâm tedvînine müteallikti. Hindistan, Türkistan, Rusya, Yemen, Hicaz, Mısır... Müslümanlarının ahvâline dâir bir çok yazılar bu mecmuayı dolduruyordu. Şeyh Muhammed Abduh'un, Ferid Vecdi'nin pek yüksek ve kıymetli makaleleri Âkif'in sehhâr kalemiyle dilimize nakl edilirdi. Velhâsıl başında ve rûhu Âkif olmak üzere intişâr eden bu mecmua, yeryüzünde yaşayan bütün Müslümanların vahdetini temin için çalışıyordu... Bu maksat pek kudsî bir ideal olduğundan bunun alemdârı olan Âkif yüz binlerce Müslümanın gönlünü kazanıyordu. Âkif her fikrini en açık, en düzgün ve seçme kelimelerle nazım kisvesine sokabilecek kudrette bir şâirdi. Bu sebeple onun "Safahât-ı Hayât"ı umûmun nazarında pek ziyâde beğenilmişti. (Fergan, c. 1, s. 603, 45. notta bahsi geçen yazının devamıdır.)

İslâmcı aydınların toplandıkları dergi 183. sayısından itibaren (8 Mart 1912) yalnız Eşref Edib tarafından yayınlanacak ve Sebîlürreşâd (Sebîlü'r-Reşâd) adını alacaktır.

Mehmed Âkif, derginin başyazarı idi. Kendisinin hemen hemen bütün şiir ve yazıları burada yayınlanmıştır. Birkaç şiir ve yazısında, daha önce de yaptığı gibi, "Sa'di" müsteâr adını kullanmış, ayrıca imzasız şiirleri de çıkmıştır. Derginin imzasız yazılarından mühim bir kısmının da Âkif tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

ŞİİRLER, TERCÜMELER

Derginin birinci sayısında "Fâtih Câmi'i" şiiri bulunuyordu. 1908 yılı içinde hemen her sayıda, daha önce yazdığı fakat yayınlamadığı, ancak edebiyat meraklıları arasında tanınmış olan şiirlerinden birisi çıktı: Hasta, Küfe, Hasır, Meyhâne ve Seyfi Baba manzûmeleri bunların arasında idi.[50]

Bu şiirler o zamana kadar görülmemiş derecede, samîmî, sâde ve akıcı bir dille yazılmışlardı.

Babasının altında öldüğü küfeyi tekmeleyen, fakat sonra evine anasına kardeşine bakmak için onun altına giren "Hasan"ın hikâyesi herkesi ağlatıyor:

Bu bir hamal küfesiymiş... Aceb kimin? Derken;

On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden,

Gerildi, tekmeyi indirdi öyle bir küfeye:

Tekermeker küfe bîtâb düştü tâ öteye,

(50) "Safahat"ı teşkil eden şiirlerin ilk neşir yer ve tarihleri, mısra sayısı ve Âkif'in bu manzumelerde yaptığı bütün değişiklikler, Safahat'ın, tarafımızdan hazırlanarak, Kültür Bakanlığı ve ayrıca İz Yayıncılık tarafından yayınlanan tenkidli basımında (Edisyon Kritik) gösterilmiştir.

- Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!

. . . .

Birazdan oynayacak hepsi bunların, ne iyi!
Fakat Hasan-babasından kalan o pis küfeyi,
-Ki ezmek istedi görmekle reh-güzârında-
İlel'ebed çekecek dûş-i ıztırârında!
O, yük değil, kaderin bir cezâsı ma'sûma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

İhmal edilen ve okuldan ölüme gitmek için çıkan veremli çocuğun görünüşü merhametleri uyandırıyordu:

Kapının perdesini
Açarak girdi o esnâda düzeltip fesini,
Bir uzun boylu çocuk... Lâkin o bir levha idi!
Öyle bir levha-i rikkat ki unutmam ebedî:
Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;
Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.
O şakaklar göçerek cebheyi yandan sıkmış;
Fırlamış alnı, damarlar da beraber çıkmış!
Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-i şebâb;
O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bîtâb!
O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;
Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi!
Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağrı;
İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı.

Dergi büyük bir alâka ile karşılanmış, bâzı sayıları yeniden basılmıştır.(51)

Mehmed Âkif, bir taraftan da tercümeler yapıyordu. İlk olarak 10 Eylül-31 Aralık 1908 tarihleri arasında, on yedi sayı devam eden bir tefrika hâlinde, Ferid Vecdi'nin "Müslüman Kadını" adlı eserinin tercümesini yayınladı.(52)

27 Ekim ve 5 Kasım 1908 tarihli sayılarda Muhammed Abduh'dan iki makalenin tercümeleri çıktı.(53)

5 Kasım 1908'de "Baytar Mektebi'ne Harita-i Sıhhiye, Kitâbet-i Baytariye, Hukûk-i Ticârî ve Kanun-i Tıb derslerinin muallimliklerine" tâyin olunduysa da kabul etmedi.(54)

Şiir ve tercümelerinden sonra imzalı ilk makalesini 18 Kasım 1908'de yayınladı: "Dârülfünûn Talebesine Mühim Bir tebşîr".(55)

FAKÜLTE HOCALIĞI VE 31 MART OLAYI

24 Kasım 1908'de Dârülfünûn Edebiyat Şu'besi birinci sene "Edebiyât-ı Osmâniye" muallimliğine tâyin edildi.(56)

---

(51) Fergan, c. 1, s. 6.

(52) Mehmed Âkif'in manzum ve mensur eserlerinin listesi için bkz.: Recep Duymaz. **"Mehmed Âkif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası"**, "Mehmed Âkif Ersoy" kitabının içinde M.Ü.F.E. Fakültesi yayını, 1986. s. 225-252/Hasan Duman, **"Mehmed Âkif ve Bir Mecmuanın Anatomisi"**, Millî Kültür, no. 55. Aralık 1986, s. 78-95.

(53) **"Müslümanlıkta Esaslar"** ve **"Sa'y ve Amelin Nazar-ı İslâm'da Mevki'i"**.

(54) Bilgegil, s. 408.

(55) SM, c. 1, no. 13, s. 198. Âkif Bey, bu yazısında Dârülfunûn'a yeni tayin edilen Arap Edebiyatı dersi hocası Hersek Müftüsü Ali Fehmi Efendi'yi tanıtıyor ve övüyordu.

(56) Bilgegil, s. 408. Bu sırada Dârülfünun'da bulunan öteki hocalardan bazıları: Ahmed Midhat Efendi. Ahmed Naim Bey, İzmirli İsmail Hakkı, Namık Kemalzâde Ali Ekrem, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Hüseyin Dâniş, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Tevfik Fikret.

31 Mart 1909 vak'ası sırasında (13 Nisan 1909) Sırâtımüstakîm, yirmibeş gün çıkamadı. Derginin, matbaadaki dizilmiş yazıları, isyancılar tarafından dağıtılmıştı. Ayaklanmayı "sûreten dinî, hakîkatte ise siyâsî ve irticâî olan o hâdise-i hâile.." şeklinde değerlendiren Âkif Bey, vak'adan sonra çıkan ilk sayıda, dergi adına kaleme aldığı imzasız bir yazı ile olanları tahlîl etmiştir.[56a]

Ayrıca Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini tenkid eden Hind gazetelerine karşı, Ferid Vecdi'nin verdiği ve Mısır gazetelerinde yayınlanmış olan cevapda tercüme olunarak Sıratımüstakîm'de neşr edildi.[57]

Zamanın din âlimleri ve dindar aydınları içinde 31 Mart Ayaklanmas'ını tasvip eden ve destekleyen hiç kimse bulunmamasına rağmen, daha sonraki yıllarda bu vak'anın, dindarlar tarafından çıkarıldığı iddîası yanlıştır ve bunun tekrar olunup durulması târihî gerçeklere uygun düşmemektedir.

Yine o günlerde bu vak'aya "irtica hareketi" denmesinin sebebi ise, onu çıkaranların geriye, yâni "istibdat" idaresine dönmek istedikleri kanaatidir. Bilindiği gibi irticâ, "geriye dönmek" demektir. O günün gazete dilinde "irtica" sözüyle anlatılmak istenen mânâ "dînî" değil, siyâsidir. Bu gerçek, yakın tarihle, meşgul olanlar

---

(56a) Eşref Edib, bu hâdise için şunları yazıyor. (c.1, s. 8): "Üstâdın en sevmediği şey bu siyaset gürültüleri idi. Bunlardan çok müteessir oluyordu. Onun için riyâset-i tahririyyesinde bulunduğu Sırâtımüstakim'de siyâsî didişmelere, siyâsî dedikodulara ait tek yazı bulunmaz. 'Millet böyle siyâset kavgalarından hiç bir fayda görmez, daha ziyâde tezebzüb ve teşrettüte uğrar' diyordu; 'Allah bilir ama büyük bir fitne kopacağından korkuyorum.' Derken 31 Mart hâdisesi çattı. Üstadın korktuğu fitne vukua geldi. Söz ayağa düştü. Gazetenin dizilen yazıları matbaada asiler tarafından etrafa savruldu. Hürriyet tehlikeye düştü. Bittabi Sırâtımüstakîm de çıkamaz oldu.

(57) Vak'anın heyecanı içinde kaleme alınmış olan o günkü yazılarda, ayaklanmanın tahrikçisi olarak **Sultan Abdülhamid** itham edilmektedir. Son yıllarda yerli ve yabancı araştırmacıların vardıkları netice ise bunun tam aksini, Sultan'ın bu hâdisede hiç bir rolü ve tahrîki bulunmadığını göstermektedir.

arasında bilinmektedir. 31 Mart sonrasında "irticâ" ithâmı ile "Divân-ı Harb"e verilenlerin arasında dinle hemen hiç alâkası olmayan birçok siyaset adamının ve subayların, hatta birkaç gayri müslimin bulunması, buna karşılık zamanın din adamı olarak ileri gelenlerinden hiç birinin hâdiseye karışmamış olması bu durumu açıkça göstermektedir. Nitekim, gerçekten dinî olması hâlinde, hareketin başında bulunması gereken Âkif ve arkadaşlarıda hâdiseye "irtica" demektedirler.(57a)

ADALET VE HÜRRİYETİN ÖLÇÜSÜ

Mehmed Âkif, 1909 yılında da şiirlerini yayınlamaya devam etti: İnsan, İstibdâd, Hürriyet, Cânan Yurdu, Hersekli Ârif Hikmet, Dirvas ve Ressam Haklı manzûmeleri, bu yıl içinde çıkmıştır.[58]

(57a) Derginin, vak'anın yatışmasından sonra çıkan sayılarında da isyancılar, isyancıların başı sayılan Derviş Vahdeti ile onun çıkardığı Volkan Dergisi ve o sırada hâdisenin teşvikçisi zannedilen Sultan Abdülhamid aleyhinde şiddetli yazılar bulunmaktadır. 31 Mart vak'ası, tarihî bir hâdise olmaktan çıkarılıp ideolojik bir istismar vesilesi yapıldığı için, gerçek sebebi araştırılamamıştır. Vakanın bir numaralı belgesi olan "Volkan" gazetesi cildi bile, ancak 1992 yılında tedkik olunarak yayınlanmıştıar aydınların ve din âlimlerin çıkardığı Sırâtmüstakîm ve Beyânülhak dergileri ile bu ikinci dergiyi çıkaran ve ulemânın toplandığı bir dernek olan "Cemiyet-i İlmiyye"nin hâdiseye şiddetle karşı çıkması bile dikkate alınmıyarak, dış tahrikli, fakat tamamen siyasî ve sosyal bir "patlama" olan bu vak'adan dindarların sorumlu tutulması, yakın tarihimizin en zararlı saptırmalarından biridir. Bkz. **"İkinci Meşrutiyetin İlk Ayları ve 31 Mart Olayı İçin Bir Yakın Tarih Belgesi: Volkan Gazetesi, 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909"** Tam ve Aynen Neşir, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, (88 + 580) sayfa, İstanbul 1992.

(58) Âkif, Safahat'a almadığı **"Hersekli Arif Hikmet"** manzumesini, 1904 yılında yazmıştı. SM/SR'da yayınlandığı halde Safahat'a alınmayan manzumeler, 741 mısra tutarında 18 parçadır. Bunların tamamı için, bkz. Safahat, MAM, Gonca, Tımaş, Seha ve Çağrı neşri, Ekler bölümü.

Abduh'dan çeşitli makalelerin tercümeleri ve on beş sayı devam eden "Hanoto ve İslâm" yazısı ile Ferid Vecdi'nin yirmi bir tefrika süren "Hadîka-i Fikriye" adlı eserinin tercümesi de 1909 içinde yayınlandı.

Bu yıl içinde imzasını taşıyan yine bir makalesine rastlıyoruz:

"Mukallidliği de Yapamıyoruz."(59)

Kocakarı ile Ömer, Mahalle Kahvesi ve Köse İmam gibi meşhur şiirlerinin yayınlandığı 1910 yılı içinde ise, edebî ve ictimâî konularda yirmi beşten fazla makale yazdı.(60)

Âkif, "Kocakarı ile Ömer"de zamanın idarecilerine milletin istediği adaletin ölçüsünü göstermeye çalışıyor:

Kadın ne söyledi, Abbas, işitmedin mi demin?

Yarın, huzûr-i İlâhî'de, kimseler, Ömer'in

Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;

Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,

Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!

Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ûl!

Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ûl!

Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:

Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!

Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:

O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!

---

(59) SM, c. 3, no. 56.

(60) Mehmed Âkif'in makaleleri yayınlandı: **"Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri"**, Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara, 1987, 273 sayfa, Kültür Bakanlığı Yayınları, İsmail Hakkı Şengüler, **Mehmed Âkif Külliyatı**, c. 5, İstanbul 1990.

Ömer duyulmada her kalbin inkisârından,

Ömer koğulmada her mâtemin civârından!

Ömer halîfe iken başka kim çıkar mes'ûl?

Ömer ne yapsın, İlâhî, beşer zalûm ü cehûl!

Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...

Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?

"Köse İmam"da, hürriyeti "her edepsizliği yapmak" diye anlayan ve kendilerini ikaz etmek isteyeni -eskiden padişah adına yaptıkları gibi bu sefer de- "hürriyet" adına korkutarak susturmak için hemen "mürteci" diye ithâm edenleri ortaya çıkarıyor; "hürriyeti ilân etmek yetmez, hazmetmek lâzım" diyordu:

Kimse söyletmiyor artık bizi, bak sen derde,

"Mürteci!" damgası var şimdi bütün ellerde.

Bir fenâlık görerek, yapma, desen alnına ta,

İniyor hatt-ı celîsiyle Hamîdî tuğra!

İşte gördün ya, herif "sâye-i hürriyyette"

Diyerek, başlamak üzreydi hemen tehdîde!

Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:

Hani bir "sâye-i şâhâne" çekip her şeyi yer!

Onların bir çoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün;

Mürteci, nah kafa, bizler.. Kerem et; hâli düşün!

Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, âilelerden oğlum.

Sâde hürriyyeti i'lân ile bir şey çıkmaz;

Fikr-i hürriyyeti hazm ettiriniz halka biraz.

BAYTAR MEKTEBİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Abduh ve Azmzâde Refik'ten bazı makalelerin tercümeleri ile yine Abduh'un meşhur "Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri"ni aynı yıl tercüme ederek yayınladı.

Mehmed Âkif, 28 Şubat 1910'da, o zaman "Baytar Mekteb-i Âlîsi Me'zûnîni Cemiyeti" adını taşıyan Baytar Yüksek Okulu Mezunları Cemiyeti'ne başkan seçilmişti. 26 Ağustos 1909'da "Osmanlı Cemiyet-i İlmiye-i Baytariyesi" adıyla kurulmuş olan dernek, bu târihte ismini değiştirmiş ve başkanlığına Âkif Bey'i getirmiştir.(61)

1910 yılı sonuna rastlayan Hac mevsiminde, bu farîzayı ifâya karşı büyük bir istek gösteren annesi Emine Şerife Hanım'ı Hacca gönderdi.(62)

1911 yılında biri "Sa'dî" imzası ile uzunca, ikisi imzasız ve kısa üç manzûmeden başka şiir yayınlamadı. Bunları sonra "Safahat"a da almamıştır.

1911'de yazı olarak üç makalesi ve uzun bir tercümesi çıktı. Ferid Vecdi'den çevirdiği. "Müslümanlıkla Medeniyet" adlı eser, otuz bir tefrika halinde yayınlandı.

BİRİNCİ "SAFAHAT"

Birinci Safahat, daha önce Sırâtımüstakîm'de yayınlanmış kırk iki manzûmeyi ve şâirin önsözü yerini tutan on mısralık yeni bir şiiri muhtevî olarak 1911 nisan ayı içinde yayınlandı: Safahat, birinci kitap, İstanbul 1329, 272 sayfa, Sırâtımüstakîm matbaası.

Birinci Safahat'ın kırk dördüncü şiiri olan kıt'a, ikinci baskıya konacaktır.

---

(61) Bekman, s. 207.
(62) "...Vâlidem senâkârınız da bu sene Hacca gidiyor..." SM, c. 4, no. 95, s. 290, 22 Cemâziyelâhir 1328/17 Haziran 1326/30 Haziran 1910.

Şâir önsöz yerine yazdığı on mısralık şiirinde şöyle diyordu:

Bana sor sevgili kaari', sana ben söyleyeyim,
Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım.
Şi'r için "göz yaşı" derler, onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam, hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!
Oku, şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa,
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa.

Yüzbaşı Ömer Lûtfi, dergiye gönderdiği mektubunda bu şiir hakkında şunları yazmaktadır:

"Bu şiirler nâzımının ifâdesi gibi bir aczin giryesi değil, belki en ince hislerin, en nâfiz bir rikkatin mahsûlüdür ki hem kaailini, hem kaari'ini ağlatır..."[63] Bu mektubun sahibi, Âkif'in 1915 yılı başında Berlin'de beraber bulunacağı ve kendisine "Berlin Hâtıraları" şiirini ithâf edeceği Binbaşı Ömer Lütfi Bey'dir.[64]

---

(63) SM, c. 5, no. 127, s. 376. İlk bakışta "Ben şâir değilim" der gibi görünen bu on mısrada bile, Âkif'in ne yüksek bir şiir ortaya koyduğuna, daha sonraki yıllarda dikkat edenlerden, edebiyat tarihçisi İsmail Habib Sevük şunları yazmaktadır: "San'atkâr olmadığını bile bu kadar samîmî bir edâ, bu kadar külfetsiz bir samîmiyetle söyleyebilmek için de insanın onun gibi bir san'atkâr olması lâzım gelir. O, bu kuvvetini hakîkaten samîmî olmaktan oluyordu. "(Edebî Yeniliğimiz, c. 2, s. 282, İstanbul 1932) Fakat o günlerde aylık **"Resimli Kitap"** Dergisi'nde **"Müşâhabe-i Edebiyye"**ler yazan Râif Necdet (Kestelli), Âkif'in bu tevâzu'unu ciddiye alıyor ve "... San'atkâr olmadığını, bakınız, muhterem şâir nasıl bir lisân-ı tevâzu ile itirâf ediyor..." diyordu. (c. 5, no. 29, s. 357, Nisan 1327/1911)

(64) Ömer Lûtfi Bey için bkz. Fergan, c. 1, s. 42 vd.

KİTAP VE YAZILAR

Kitaptaki bâzı şiirler daha önce dergide yayınlanırken. "Safahât-ı Hayâttan" genel başlığını taşıdıkları için esere "Safahat" ismi verilmiş ve bu kelime, bundan sonraki kitaplara da umûmî bir serlevha olmuştur. Bilindiği gibi, Safahat: "Safhalar, hayattan sayfalar, görünüşler" mânâsına kullanılmıştır.(65)

Safahat'ın kitap halinde yayınlanması üzerine Ispartalı Hakkı'nın (1866-1921) "Akif ve Safahat" yazısı (66) ile Midhat Cemal'in (Kuntay, 1885-1956) "Safahat Hakkında Notlar" başlığını taşıyan beş yazısı Sırâtımüstakîm'de yayınlandı. (67)

"Servet-i Fünûn"da ise, bir yazısında, Safahat'taki manzûmeleri beğendiğini ifâde eden Hamdullah Suphi (Tanrıöver, 1885-1966) ile bunu "Servet-i Fünûn" ekolünün edebî anlayışına aykırı bulan Celâl Sâhir (Erozan, 1883-1935) arasında altı yazı devam eden bir münâkaşa açıldı.(68)

Midhat Cemal de bir yazı ile bu münâkaşaya katılmıştır.(69)

"Safahât-ı Hayattan" başlığı ile yayınlanan manzumeler yirmi iki tanedir. Bunlar Fâtih Câmii, Hasta, Küfe, Hasır, Meyhâne gibi beşerî ve ictimâî hâdise ve dertleri dile getiren manzumelerdir.

(66) Ispartalı Hakkı, **"Âkif ve Safahat"**, SM, c. 6, no. 140, s. 152-156, 28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911 (Derginin üzerindeki tarih, yanlış olarak 21 nisandır).

(67) Midhat Cemal, **"Safahat Hakkında Notlar"**, SM, c. 6, no. 148-153, temmuz-ağustos 1911.

(68) Servet-i Fünûn, no. 1050-1060, temmuz-eylül 1911. İki yazarın da üçer yazısı çıktı.

(69) **"Celâl Sâhir Bey'e Hem Sual Hem Cevap"**, SM, c. 6, no. 154, s. 379-382, 4 Ağustos 1324/17 Ağustos 1911. Yazının sonunda "mâba'di var" kaydı bulunmakla beraber devam etmemiştir. Mehmed Âkif'in şiirleri hakkında SM/SR dergisinde çıkan yazılar yayınlandı: **Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılar,** Hz.: A. Abdülkadiroğlu, Ankara (1989).

Namık Kemâl'in oğlu Ali Ekrem'in (Bolayır, 1867-1937, şâir "A. Nâdir") üçüncü ve birinci Safahat'ı tahlîl eden yazıları ise, daha sonra 1913 yılının Sebîlürreşâd'larında çıkacaktır.

SIRÂTIMÜSTAKÎM'İN KAPATILMASI

1911 mayısında hiç beklenmedik bir şekilde ve umulmadık bir anda Sırâtımüstakîm Örfî İdâre tarafından kapatıldı:

Ispartalı Hakkı'nın, "Safahat"ı tanıtmak için yazdığı ve Sırâtımüstakîm'de yayınlanan makalesinde, Âkif'in şiirlerinden örnekler verilirken, "İstibdad" manzûmesindeki "Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi paşa!" mısraıyla başlayan ve "evler yıkan bir istibdat paşası"nı tasvîr eden bölüm de alınmıştı. Sırâtımüstakîm'in bu mısralarla Hareket Ordusu ve Örfî İdâre Kumandanı ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'yı kasdettiği zannedilince, dergi süresiz kapatılmış, ancak işin aslı anlaşılınca yeniden neşrine müsâade olunmuştur.(70)

"SÜLEYMÂNİYE KÜRSÜSÜNDE"

1912 yılının ilk yarısında, 1002 mısralık "Süleymâniye Kürsüsü'nde" manzûmesi dokuz bölüm hâlinde tefrika edildi. Kitap olarak neşri ise eylül ayında yapıldı: Safahat, ikinci kitap, Süleymâniye Kürsüsü'nde, İstanbul, Ramazan 1330,61 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi:1.

Şâir, eserinin başında, Yeni Câmi'in dış, Süleymâniye, Câmi'inin ise dış ve bilhassa derin teferruâta dalıp mimârî terimler de kullanarak yaptığı iç tasvirlerinden sonra, esas mevzua girmekte ve namazdan sonra kürsüye çıkan bir vâizin sözlerini vermektedir. Şâirin ko-

(70) Ispartalı Hakkı'nın makalesinin metni ve derginin kapatılmasının hikâyesi için bkz. Düzdağ, Araştırmalar.

nuşturduğu bu zat, gerçekten de İslâm âleminin hemen hemen her yerini dolaşmış ve gördüklerine dikkat etmiş olan ve Âkif'in arkadaşı bulunan Sibiryalı Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. Japonya'da İslâmiyet'in girmesini temin eden, birçok Japon'un hidâyete ermesine sebep olan ve orada vefat eden Abdürreşid İbrahim Efendi, burada anlattıklarını, daha önce, 620 sayfa tutan. "Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet" adlı kitabında ve Âkif'le olan sohbetlerinde anlatmıştı. Kitabının 240 sayfalık ikinci cildini de 1913'te çıkaracaktır.[70a]

Âkif, onun anlattıklarının bir özetini, canlı bir şekilde, bu eserinde halka mâl etmiş ve İslâm dünyasının o günkü perişan hâlini herkese duyurmuştur.

Seyyah vâiz, Rusya Müslümanlarının Avrupa'ya "fen getirin" diye gönderdikleri, fakat züppeleşip dönerek, dîne ve örtüye dil uzatan okumuşlarına karşı, şu şiddetli sözleri sarfeder:

Hâli ıslâh edecekler, diyerek kaç senedir,

Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?

Geldi bir tanesi akşam, hezeyanlar kustu!

Dövüyordum, bereket versin, edebsiz sustu.

Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak

Dîni kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!

O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız

Şu tutundukları gâyet kaba, pek ma'nâsız

(70a) Abdürreşid İbrahim Efendi (1850-1944), çok samimi ve çok gayretli bir İslâm Âlemi, mütefekkiri ve mücahididir. Bkz. Fergan, c. 1, s. 236-239/Mustafa Uzun, Abdürreşid İbrahim, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 295-297, İstanbul 1988... Seyahatnamesi 1987 yılında Mehmet Aksu tarafından sadeleştirilerek neşre hazırlanmış ve Yeni Asya Yayınları tarafından çıkarılmıştır.

Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,

Analık ilmini tahsîl edecekmiş... Zâten,

Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:

Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!

Din için, millet için iş görecek alçağa bak:

Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!

....

Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet, Ruslardan...

Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!

Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...

Acırım tükrüğe billâhi, tükürsem yüzüne!

Demiş olsaydı eğer:" Kızlara mektep lâzım...

Şu kadar vermelisin. "Kahrolayım kaçmazdım.

Meşrutiyet'in ilân edildiğini duyunca sevinerek İstanbul'a gelen vâiz, hürriyetin yanlış anlaşılması karşısında şaşırıp, dehşete düşer. Âkif bu hâli, şu meşhur mısralarla canlandırmaktadır:

Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.

Dinliyor kaplamış etrâfını yüzlerce hödük!

Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak.

- *Yaşasın!*

- *Kim yaşasın?*

- *Ömrü olan.*

- *Şak! Şak! Şak!*

Ne devâirde hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi', ne maârif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir. Zâbıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok.
"Zevk-i hürriyyeti onlar daha çok anlamalı"
Diye mekteblilerin mektebi tekmil kapalı!
İlmi tazyîk ile ta'lîm, o da bir istibdâd...
Haydi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!
Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
Sahneden sahneye koşmakta bütün şâkirdan.
Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,
Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli;
Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli.
Dalkavuk devri değil, eski kasâid yerine,
Üdebânız ana avrat sövüyor birbirine!
Türlü adlarla çıkan nâ-mütenâhî gazete,
Ayrılık tohmunu bol bol atıyor memlekete.
İt yetiştirmek için toprağı gâyet münbit
Bularak, fuhş ekiyor salma gezen bir sürü it!
Yürüyor dîne beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır bunu hürriyyet-i vicdan sanıyor!

Mehmed Âkif, 1912 yılı içinde yazdığı manzûmelerden "Cenk Şarkısı" ile "Yarası Olmayan Gocunmasın" adını taşıyanları Safahat'a almamıştır.

SEBÎLÜRREŞÂD

1912 yılı başında Sırâtımüstakîm'in sahiplerinden Ebululâ ayrıldı. Yalnız kalan Eşref Edib, derginin adını Sebîlürreşâd olarak değiştirdi.(71)

Dergi yeni bir sayfa tertibi ile çıkmaya başladı.(72)

(71) SR, c. 1-8, no. 1-183, 19 Rebîülevvel 1330/24 Şubat 1327 (8 Mart 1912). Dergi onuncu cildinin başına kadar (no. 235), eski ve yeni numaraları birlikte taşımış, ondan sonra yalnız büyük sayıya itibâr etmiştir. Eşref Edib Bey, daha sonra kaleme aldığı bir yazıda derginin kuruluş safhalarını anlatmıştır: "***Ebululâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık? Sırâtımüstakîm'i Nasıl Çıkardık?**", SER, c. 10, no. 238, s. 199-201, Receb 1376/Şubat 1956.

(72) SR. İlk sayısında, hangi bahisleri ihtivâ edeceğini bildirerek, her bölümde tutulacak yolu, kısa yazılarla açıklıyordu. Sonraki sayılarda sâbit klişeler altında çıkacak olan şu başlıklar görülmektedir. Tefsîr-i Şerîf, Hadîs-i Şerîf, İctimâiyât, Felsefe, Fıkıh ve Fetâvâ, Edebiyat, Tarih, Terbiye ve Ta'lîm, Hutbe ve Mevâiz, Makaalât, Siyâsiyât, Hayat-ı Akvâm-ı İslâmiye, Harekât-ı İlmiyye ve Fikriyye, Mekâtib, Matbûât, Şu'ûn... İlk cildinden sonra ki sayılarında iç politikadan bahsetmeyi tamamen terk eden dergi, hatta seçimleri, Meclis'in feshini, suikastleri ve kabine buhranlarını dahi haber olarak vermiyordu. 183. sayısında bu husustaki tutumunu da şöyle açıklığa kavuşturmaktadır: "**Şu hakîkati bütün Müslümanların bilmesi lâzımdır ki risâlemiz, hiç bir fırkanın âmâline, hiç bir cemiyetin efkârına hizmetkâr değil...**" Aynı sayıda "**Sebîlürreşâd cerîde-i İslâmiyesi hey'et-i tahrîriyesi**" başlığı altında açıklanan yazı heyeti ise şu zevattan teşekkül etmekteydi: A'yândan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Baş müddeî-i umûmî Bereketzâde İsmail Hakkı Bey, Hâriciye tercüme şûbesi mümeyyizi Ferid Bey, Abdürreşîd İbrahim Efendi, Babanzâde Ahmed Naim Bey, Dârülfünûn-i Osmânî muallimlerinden Mehmed Âkif Bey, Alay müftüsü Mehmed Fahreddin Efendi, Bursalı Mehmed Tâhir Bey, Kazanlı Halim Sâbit Efendi, Midilli i'dâdîsi müdîri M. Şemseddin Bey, Ali Şeyhu'l-arab Efendi, Ispartalı Hakkı Bey, Tâhirü'l-Mevlevî Bey, Edhem Nejat Bey, Selim Efendi zâde Mustafa Takî Efendi, Aksekili Ahmed Hamdi Efendi. Hoca zâde Ahmed Bey, A.N. Bey, Âlim Can el-İdrîsî Bey, Halil Halid Bey, Ahmed Bey Agayef, Ali Rıza Seyfî Bey, Debistân-ı İrâniyan müdîri Tevfik Bey, H. Eşref Edip... Eşref Edib, SM'in ilk sayısından itibaren Mehmed Âkif'in derginin başyazarı olduğunu (Fergan, c. 1, s.6), sekizinci ciltteki yeni tertibin de onun tarafından yapıldığını (s.27) yazmaktadır. Fakat bunu bildiren kayıt, ancak, 20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914 tarihli sayıdan (c. 12, no. 309) itibaren mecmuanın birinci sayfasında başlığın altına "**Sermuharriri: Mehmed Âkif**" şeklinde (312. sayıdan sonra: Başmuharriri) konulmuştur.

1912 yılı boyunca yazılarına da devam eden Âkif Bey, dokuzu edebiyat bahislerine dâir olmak üzere on makale yazdı. Şeyh Şiblî en-Nu'mânî'nin Corci Zeydan'ın kitabına cevap olarak kaleme aldığı yazıları "Medeniyet-i İslâmiye Târihi'nin Hatâları" adıyla tercüme ederek on bölüm hâlinde tefrika etti.(73)

Derginin Sebîlürreşâd adını aldığı 183. sayısından başlayarak kısa "Tefsîr-i Şerîf"ler yazan Mehmed Âkif, bu yazılarında zamanın mes'eleleriyle ilgili âyet ve hadisleri ele alarak açıklamıştır. 1912 yılı içinde kaleme aldığı tefsirlerin sayısı otuz üçtür.

Derginin ilk sayfasında yer alan bu tefsirler, bir sayfalık, çoğu zaman daha da kısa oluyordu. Fâsılalarla 1919 sayılarına kadar devam etmiş olan bu yazılar elli yedi tanedir. On sekiz tanesi manzumdur ve Safahat'a alınmışlardır.(74)

(73) SR, c. 8, no. 187-209, 4 Nisan- 5 Eylül 1912. Kitabın Yazarı **Corci Zeydan,** Mısır'da çıkan "El-Hilâl" Gazetesi'nin sahibi olup Hristiyan Araplardandır. Kitabı Türkçeye çeviren **Zeki Megâmiz** de aynı cinstendir. Yanlışlarla dolu olan eser, Türkçeye çevrildikten sonra, tembel yazarlar tarafından İslâm tarihi için âdeta bir kaynak sayılmaya başlanmıştır... Yine İslâmiyet aleyhinde, **Dozy** tarafından yazılıp, **Abdullah Cevdet** tarafından Türkçeye çevrilmiş olan **"Târih-i İslâmiyet"** hakkında da Âkif Bey daha önce yazmıştı: SM, c. 3, no. 78, s. 409,3 Mart 1910.

(74) Manzum tefsirlerin dokuzu "Hakkın Sesleri", altısı "Hâtıralar" ve üçü "Gölgeler" dedi.

III

SAVAŞ VE FERYAT YILLARI

8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi, milletimize 93 Harbi (1877 Rus Harbi)'nden sonra tarihinin ikinci en büyük felâketini yaşattı. Beş yüz senedir Rumeli'ye akmış ve yerleşmiş olan Anadolu çocukları (Evlâd-ı Fâtihân), idareleri altında beş asırdır korudukları Bulgar ve Yunanlı teb'anın orduları ve haydutları tarafından çoluk çocuk katledildiler. Düşman savaş bittiğinde Rumeli'de az Müslüman kalması için toptan öldürüyor ve Osmanlıdan iz kalmaması için mezarlıkları bile tahrip ediyordu. Bu fâcianın sebebi ise ırkçılık ve parti çatışmalarıyla parçalanmış ve birbirine düşmüş olan subayların yanlışları yüzünden, ordunun -çoğu yerde- savaşmadan kaçması idi.

"MEVÂİZ-İ DÎNİYE"

"İttihad ve Terakki Cemiyeti Şehzâdebaşı Kulübü Hey'et-i İlmiyesi" tarafından 1912 eylül ayında "Mevâiz-i Dîniye" adıyla yayınlanan, va'azlar ve dinî konuşmalar kitabının birinci kısmında Mehmed Âkif'in de bir yazısı çıktı: "İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür".[75] Gerçekten de tefrika, milleti yakıp öldürmekte idi.

Kısa tefsir yazılarına 1913 yılında da devam eden Âkif Bey, bunlardan, on biri manzum olmak üzere on beş tane daha yazdı.

(75) **"Mevâiz-i Dîniye"** birinci kısım, sayfa 54-60. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzâdebaşı Kulübü Hey'et-i İlmiyesi tarafından tertib edilmiştir. Bâb-ı Fetvâ-penâhînin ruhsat-ı resmiyesini hâizdir. İstanbul 1328. Dâru't- Tıbâati'l-Amire, 3+136 sayfa. Kitabın ikinci kısmı da 4 + 75 sayfa olarak ertesi sene yayınlanmıştır. Bu kısımda Mehmed Âkif'in yazısı bulunmamaktadır... Birinci kısımdaki yazının, daha önce Kulüp'te yapılan bir konuşmanın metni olduğu anlaşılmaktadır. Yazı daha önce "Mevâiz-i Dîniyyeden" üst başlığı altında SM'de (c. 5, no. 116 , s. 205, 24 Kasım 1910) çıkmıştır. Eşref Edip, konuşmanın yapıldığını bildirmektedir. (Fergan, c. 1, s. 659, dipnot)

"KURUMUŞ OT GİBİ DOĞRANDI..."

1913 yılı başından itibaren gördüğü fâcialar karşısında âdeta çılgına dönmüş olan Âkif'in yazdığı manzum tefsirler, bütün milletin ızdırabını dile getiren ortak bir lisan olmuştur.

30 Ocak 1913'te yayınlanan 72 mısralık bir şiirinin başına "İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları..." âyetini koymuştu. Bu manzumenin son yarısı:

Gitme ey yolcu, berâber oturup ağlaşalım:
Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım:
Ne yapıp ye'simi kahreyleyeyim, bilmem ki?
Öyle dehşetli muhîtimde dönen mâtem ki!
Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan?
Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak, nerde ucu!
Bu ne hicrân-ı müebbed, bu ne hüsrân-ı mübin...
Ezilir rûh-i semâ, parçalanır kalb-i zemin!
Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar:
Dipçik altında ezilmiş, paralanmış kafalar!
Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!
"Medeniyyet" denilen vahşete lâ'netler eder,
Nice yekpâre kesilmiş de sırıtmış dişler!
Süngülenmiş, kanı donmuş nice binlerle beden!
Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!

Beşiğinden alınıp parçalanan mahlûkat;
Sonra, nâmûsuna kurbân edilen bunca hayat!
Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
Teki binlerce kesik gövdeye âid kümeler.
Saç, kulak, el, çene, parmak... Bütün enkaaz-ı beşer!
Bakalım, yavrusu uğrar mı, deyip, karnından,
Canavarlar gibi şişlerde kızarmış nice can!
İşte bunlar o felâket-zedelerdir ki, düşün,
Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
Müslümanlıkları bîçârelerin öyle büyük
Bir cinâyet ki; Cezâlar ona nisbetle küçük!
Ey, bu toprakta birer na'ş-ı perîşan bırakıp,
Yükselen, mevkib-i ervâh! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-i şehâdetle çoşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark'ın, tükürün!
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!
Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salîb'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!
Hele i'lânı zamanında şu mel'un harbin,

"Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'in;
O da Allah'ı bırakmakla olur" herzesini,
Halka îman gibi telkîn ile dînin sesini
Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün!

Bu şiirler, aynı yıl yayınlanacak olan "Hakkın Sesleri"nde toplanacaktır.

BALKAN HARBİ VA'AZLARI

1913'te yazdığı makaleler beş tanedir. Bunlar, Manastırlı İsmail Hakkı ve Ahmed Midhat Efendilerin vefatları üzerine, merhumlar hakkında bir yazı ile M. Şemseddin'in (Günaltay, 1883-1961) "Zulmetten Nûra" adlı eserini tanıtan diğer bir yazı ve muhtelif ictimâî, fikrî meseleler üzerine yazılmış üç hasbihâldir. Mehmed Âkif bunlardan sonra, imzası ile ikisi 1918 ve biri 1919'da olmak üzere sadece üç makale daha kaleme alacaktır.

1913 yılında, tamamı 1692 mısra tutan "Fâtih Kürsüsünde" manzûmesinin neşrine başlandı. Yirmi sekiz bölüm olarak tefrika edilecek olan bu eserin ilk on altı bölümü bu yıl içinde yayınlandı. Kalan kısım, Âkif Bey Mısır'a gidip döndükten sonra 1914 yılı içinde tamamlanmıştır.(76)

1913 yılının ilk aylarında ve Balkan Harbi mağlûbiyetinin felâketli günleri içinde Mehmed Âkif, İstanbul'un üç büyük câmiinde va'az vererek, halka hitap etti. Şubat ayının ilk yarısında Beyazıd, Fâtih ve Süleymâniye câmilerinde verilen bu va'azların metinleri dergide yayınlanmıştır.(77)

Mehmed Âkif, bu va'azlarında, İslâmiyet'in insanları kardeş yapan özelliği, Müslümanların başına gelen

(76) "Fâtih Kürsüsünde" birinci bölüm: SR, c. 10, no. 252, s. 285, 5 Şaban 1331/27 Haziran 1329 (10 Temmuz 1913).
(77) SR, c. 9, no. 230-232; 6, 11, 20 Şubat 1913.

felâketlerin sebepleri, dinde ırkçılık olmadığı, milleti birbirine düşüren en büyük fitnenin ırkçılıktan çıktığı, bu cereyanın yurdumuzu parçalamak isteyen yabancılar tarafından içimize sokulduğu; felâketimizin ikinci mühim sebebinin ise ahlâk düşüklüğü olduğu, dünyadaki Müslümanların son ümîdinin devletimiz olup, elbirliği ile devleti ve orduyu kuvvetlendirmemiz gerektiği, çalışmanın, eğitimin, dinimiz ve milletimiz için hayâti önemi... gibi bahislerin üzerinde durmuş; Balkan Harbi dolayısıyla halkı orduya yardımcı olmaya çağırmıştır.

DESTAN ŞÂİRİ

Balkan Harbi sırasında, "Müdâfaa-i Milliye Hey'eti Neşriyât Şûbesi"nde Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif, Cenab Şehâbeddin, Hüseyin Kâzım ve daha başka zevât ile birlikte âzâ olarak bulundu. Hey'etin başkanı, zamanın edip ve şâirlerinin kendisine saygı gösterip "üstâd" sıfatına lâyık gördükleri "Ta'lîm-i Edebiyat" müellifi Recâîzâde Mahmud Ekrem Bey idi.[78]

Bu toplantılar sırasında bir gün Recâîzâde, Âkif'e hitap ederek: "Milletin, millî bir destana ihtiyâcı olduğunu ve bunu da ancak kendisinin yapabileceğini söylemiş ve yazmasını istemiş"tir.[79]

O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!
Âşinâ çehre arandım.. O, meğer, hiç yokmuş...
Yalınız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!
Âşînâ çehre de yok, hiçbirinin yâdı da yok;
Yakılan bunca hayâtın, hani, ecsâdı da yok!

(78) S. Nazif, s. 10.
(79) "Safahat şâirine bizim için bir şehnâme-i millî yazmasını ve bu yolda bir eseri ibdâ için vücûdu muktezî şerâiti yalnız kendisinde gördüğünü (...) o mecliste, âdeta vasiyete benzer bir tavır ile tavsiye ve beyân etti (...) Bu meseleyi yolda da tekrar ile Mehmed Âkif'in eş'ârı hakkında meftûniyetler izhâr etti." (S. Nazif, s. 10)

Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!

....

Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!

....

İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,
Seni tahrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezîl âkıbeti?
Hani, milliyyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.

Mısralarının bulunduğu ırkçılık aleyhindeki meşhur şiirini "kavmiyet davası" güderek ayaklanan Arnavutlara karşı yazmıştı.[80] Bu manzume 1913 mayıs ayı içinde Bağdad'da çıkan "ez-Zuhûr" Gazetesi tarafından ilâve şeklinde Türkçe olarak basıldı. Şiirin Arapça ve Farsçası'nın da basılacağı haber verildi.[81]

BAYTARLIKTAN İSTİFA

11 Mayıs 1913'te yirmi yıllık vazifesinden istifa ederek ayrıldı. Bu sırada Baytarlık Dairesi müdür yardımcısı bulunuyordu. İstifâsının sebebi aynı dairenin müdürü olan Abdullah Bey'in haksız yere vazifesinden azl olunmasıydı.[82] Halbuki onun yerinekendisinin müdür tâyin edilmesi ihtimâli vardı ve Abdullah Bey arkadaşı olmadığı gibi, hatta cimri bir adam olduğu için, sevdiği birkimse de değildir.[83]

(80) SR, c. 9, no. 234, s. 437, 6 Mart 1913. Yüz mısra olan şiir, Hakkın Sesleri'ne üçüncü parça olarak alınmıştır. 1928 baskısında iki beyiti çıkarılmıştır.
(81) SR, c. 10, no. 242, s. 136, 1 Mayıs 1913, "Şu'ûn" bölümünde haber.
(82) "Umûr-i Baytariye müdîri Abdullah Efendi'nin yerden göğe kadar hakkı olduğu Bakteriyolojihâne meselesinden dolayı azli üzerine âcizleri de memuriyetimden sûret-i kat'iyede istifâ ediyorum. Umûr-i Baytariye müdîr muâvini Mehmed Âkif. "Fergan, c. 1, s. 256, 295.
(83) Fergan, c. 1, s. 397.

Bu ayrılıştaki ahlâkî tavra, "o sırada yazılarıyla hayatını kazanabilecek durumda bulunmasının da te'siri olduğu" şeklinde bir mülâhaza ile yaklaşılmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. 1913'te yirmi yıllık memur ve Baytarlık Dairesi müdür muâvini olan bir kimsenin yazı faaliyetlerine vazifesi engel olmayacağı gibi, Âkif'in hayatının hiç bir devrinde maddi bakımdan feraha kavuşamadığı da mâlumdur. Memuriyetinden istifa ettiği günlerde Âkif'le yakından görüşen ve evine giderek onunla kitap okuyan Midhat Cemal Kuntay, o günleri şöyle anlatmaktadır: "...Ziraat Nezaretindeki memuriyetinden istifa etti. Beylerbeyi'ndeki evinde kendi yağıyla kavruluyordu. O sırada, ona her cuma, sabahtan gidiyordum: Kitap okuyorduk. Sabahtan gittiğim için deöğle yemeklerinde ondaydım. "İstifa"dan sonra mazeretler bularak yemeklerden sonra gitmeye başladım: Evin ızdırâbı o derece belliydi... Bir cuma, Âkif'in evinde sekiz çocuk buldum.."

Sıkıntılı günlerinde, Kuntay'ın, Akif'in evinde bulduğu fazladan üç çocuk, vefat eden arkadaşı Baytar Hasan Efendi'nin yetimleridir ve Âkif ,onları, verdiği sözü tutarak, himâyesine almıştır. (Bkz. 96.not)

Mehmed Âkif'in haksızlığa tahammül edemeyerek işinden ayrıldığı 1913 mayısından iki buçuk yıl önce 1911 yılı başlarında cereyan eden, aynı mâhiyette bir başka hâdise, bu düşüncemizi teyid etmektedir:

BAYTARLIK DAİRESİ KÂTİBİ BİR GENÇ

1911 yılı başlarında Baytarlık Dairesi, kâtiplik için imtihan açar ve kazanan bir genç işe alınır. Mehmed Âkif daha önce tanımadığı, fakat zeki ve kabiliyetli bulduğu bu gençle ilgilenir, ona yardım eder; Mülkiye'ye devam etmesi için yarım gün izin verir... Âkif'in bu alâkasından, onun genci daha önce tanıdığı ve ona imtihanda yardım ettiği neticesini çıkaranlar, çocuğun işine son verirler. Hâdiseyi ve sebebini birkaç gün sonra öğrenen Âkif Bey

ise derhal istifâ ederek, daireden ayrılır... Genç geri alınır ve ricalar sonucu Âkif de vazifesine döner.[84]

Görüldüğü gibi haksızlık karşısında şiddetli infiâl gösterebilmek, yüksek bir ahlâk ve seciyenin tabiî tezâhürüdür. Bu ahlâka sâhip olanlar, ahlâklarının gerektirdiği şekilde hareket etmek için ayrıca kolaylaştırıcı sebeplere ihtiyaç duymamaktadırlar.

Mehmed Âkif, bu yılın sonunda fakültedeki vazifesinden ve 1920 başında Dârülhikme başkâtipliğinden de aynı şekilde ayrılacaktır. (Bkz. 85. ve 129. notlar)

DARÜLFÜNÛN'DAN AYRILIŞ

Mehmed Âkif, 1913 yılında Dârülfünûn'daki vazifesinden de istifâ etmek zorunda kaldı. Sebilürreşâd'ın İttihad ve Terakki Hükümeti'nin siyâsetine ve bilhassa Cemiyet'in genel merkezinde (Merkez-i Umûmî) idare heyeti âzâsı bulunan Ziya Gökalp'ın yaymaya çalıştığı fikirlere muhâlif neşriyat yapması üzerine, derginin fikir babası ve başyazarı olan Âkif Bey'in fakültede ders vermesi particiler tarafından istenmemişti...[85]

Âkif, yerine Ferid Bey'i (Prof. F. Kam, 1884-1944) tavsiye ve -vazifeyi kabulde tereddüt gösteren- Ferid Bey'e çok ısrar ettiğinden 5 Ocak 1914'te yerine o tâyin olunmuştur.[86]

---

(84) Erişirgil, s. 18-19. Genç kâtip, daha sonraki yılların Sosyoloji Profesörü, CHP Mebusu ve İçişleri Bakanı M.E. Erişirgil'dir (1891-1965).

(85) "Dârülfünûn edebiyat müderrisliğine tâyin olunmuş ise de, Umûmî Harp senelerinde vâki neşriyâtından dolayı istifâya mecbûr edilmiştir. (Çantay, s. 21)
"Menfa'atine nasıl alâkasızlık gösterirse, memuriyet mevkiine de öylece alâkasızlık gösterirdi. Dârülfünûn'dan çekildiğini işittiğim zaman canım sıkılmıştı. Sebebinin anlamak için kendini aramıştım. Buldum. Beni tam bir neşe içinde karşıladı. Ne yapayım, dedi, neşriyâtım hükümetin arzusuna uygun düşmüyormuş. Dârülfünûn dersiâmlığı ise hükümet memurluğu imiş, memur olana da böyle hareket câiz değilmiş... Peki dedim, istifa ettim." (Çantay, s. 248. Fatin Gökmen'in mektubu)

(86) Âğâh Sırrı Levend, "**Profesör Ferid Kam**", s.49, İstanbul 1946.

"HAKKIN SESLERİ"

1913 haziran ayı başında, Safahat'ın üçüncü kitabı olan "Hakkın Sesleri" yayınlandı: İstanbul, Selânik Matbaası, Receb 1331, 64 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi Neşriyâtı:7.

Kitap "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" başlığını taşıyan ve ızdıraplar içinde kavrulan Müslümanların imdâdına, Hazret-i Peygamber'i çağıran bir şiir ile bitiyordu:[87]

Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,

Aylar bize hep Muharrem oldu!

Akşam ne güneşli bir geceydi...

Eyvâh, o da leyl-i mâtem oldu!

Âlem bugün üç yüz elli milyon

Mazlûma yaman bir âlem oldu:

(87) Eser, Balkan Harbi fâciaları karşısında şâirin feryadlarından meydana gelen dokuz manzum tefsirden sonra bu kısa şiir ile sona ermekte ve Âkif, sevgili Peygamber'ine yalvararak kitabını bitirmekteydi. "Hakkın Sesleri"nden ve bu şiirden bahseden Süleyman Nazif şunları yazmıştır:
"Balkan Harbi'nde, Adriyatik Denizi'nden Marmara ve Adalar (Ege) denizlerine kadar her taraftan atılan toplar sustu: Figan eden ağızlarla ağlayan gözlere topraklar doldu; bir çok yerlerde ezanlar sükût ettiler. Târihin kayd-ı lâkaydından (duygusuz satırlarından) başka oralara ircâ-i tahattur edecek (hatırlayacak) İslâmların kalmıyacağı bir zaman dahi -vâesefâ ki!-gelecek; fakat şu on üç mısraın ihtizâza getirdiği (titrettiği) ve ağlattığı gönüller.te'ssür-i giryânını (ağlayan üzüntüsünü) nesilden nesile tevdî edecektir (ulaştıracaktır). Veyl o kavme ki (yazık o millete ki) tarihi kapandıktan sonra vücûdunu ihtâr edecek (varlığını hatırlatacak) meâsir (eserler) ve husûsiyle (özellikle) mâtemini terennüm edecek Âkif gibi şâirleri olmaya"... (S. Nazif, s. 9.)
Bu kitaplaki şiirlerin, halk üzerindeki tesirini Hasan Basri Bey şöyle belirtmektedir: "Diyebilirim ki, Üstad Âkif'in halk arasında en çok okunan eseri Hakkın Sesleri'dir. Onu Kur'an gibi ezberlediler. İhtiraslara, tefrikalara, gafletlere kurban olan Rumeli'nin acıklı destanını bu eserde okuyacaksınız..." (Çantay, s. 140)

Çiğnendi harîm-i pâki şer'in;

Nâmûsa yabancı mahrem oldu!

Beyninde öten çanın sesinden

Binlerce minâre ebkem oldu.

Allâh için, ey Nebiyy-i ma'sûm,

İslâm'ı bırakma böyle bîkes,

İslâm'ı bırakma böyle mazlûm.

Bu kitabın son üç sayfasında, Ferid (Kam) Bey'in Mehmed Âkif'e hitâben kaleme aldığı, edebiyat ve şiir hakkındaki düşüncelerini belirten bir mektubu bulunuyordu.(88)

1913 yılının ağustos-aralık aylarında Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey'in, Akif'in şiirlerini tahlil ve tenkîd eden on sayılık yazısı Sebîlürreşâd'da yayınlandı. Yazılar (Sahâif-i Tenkîd" genel başlığını taşımaktaydı.(89)

---

(88) Ferid Kam şöyle diyordu:
"İhtimal ki: San'at san'at içindir:san'atten maksad yine san'attir: san'atte dinî, ahlâkî, siyasî bir gâye aramak abestir, diye, senin mesleğine itirâz edenler, onu hoş görmeyenler vardır. Fakat o halde, yâni san'at hakkındaki bu düstûr kabul edildiği takdirde, onu dinsizliğe, ahlâksızlığa da âlet ittihâz etmemek lâzım gelir. Zirâ san'at, bu sûretle kayıddan âzâde edilmiş olmayıp, belki kuyûdun en berbâdıyle takyîd edilmiş olur. Ben, senin eserlerinde bu düstûra muhâlefetini gösterecek bir şey görmüyorum. Çünkü sen de san'atte gâyet aramıyorsun: lâkin gâyede san'at arıyorsun."

(89) SR, c. 10-11, no. 256-276, fâsılalarla. İlk iki yazısında "Hakkın Sesleri"ni ve sonrakilerde Selma, Hasta, Meyhâne ve Seyfi Baba manzumelerini inceleyen Ali Ekrem Bey, yazılarına şöyle başlamıştı:
"Mehmed Âkif kudret ve meziyetinde bir şâirin kalbini göstermek, rûhunu tahlîl etmek, anlamak kadar, duymaya mütevakkıftır (...) Ben Âkif'in enîn-i rûhunu duyarım, lisân-ı kalbini anlarım. Çünkü o benim için yalnız bir sîmâ-yı şi'r ü edeb değil, refîk-i vicdan, hatta ezelî bir âşinâ-yı revandır..." (SR, no. 256, s. 354)

Akif Bey tarafından tercüme edilerek 1909 yılı sonunda dergide tefrika edilmiş olan "Hanoto'nun Hücûmuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdâfaası" 1913 yılı içinde kitap halinde basıldı: İstanbul 1331, 80 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi Neşriyâtı:8.

İstanbul Dârülfünûn'u Edebiyat Şûbesi'nde verdiği derslerin notları da "Kavâid-i Edebiye" başlığı altında 1913 yılında basılmaya başlanmış ve ilk forması yayınlanmıştır. (90)

MISIR SEYAHATİ: EL-UKSUR

Mehmed Âkif Bey 1914 yılı Ocak ayının üçüncü günü hareket ederek, iki ay sürecek Mısır seyahatine çıktı.(91)

Mart ayı başında bitirdiği bu yolculuğu sırasında: İstanbul-Beyrut-Kahire-el'Uksur (Lüksor)- Kahire-Medine-Şam- İstanbul güzergâhını tâkip ettiği anlaşılmaktadır.(92)

---

(90) **Dârülfünûn Dersleri, Kavâid-i Edebiyye**, Müellifi Mehmed Âkif, Dârülhilâfe, Sırâtımüstakîm Matbaası, 1329, 16 sayfa. Önsöz'ü veya başka bir açıklayıcı notu bulunmayan bu ilk formada, üçüncü sayfadan itibaren daha önce SR'de yayınlanmış olan dört yazı ile "Âhenk" başlığını taşıyan beşinci yazının ilk sayfası bulunuyor. Bu formanın, 97. dipnotta bahsi geçecek olan -Henüz göremediğimiz- "**Edebiyat Dersleri**"nin baş tarafı olması da mümkündür.

(91) Mehmed Âkif'in yola çıktığı haberi: "Mehmed Âkif Bey'in Mısır ve Medine seyahati -Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Salı günü berâ-yı seyahat Mısır'a azîmet buyurmuşlardır; avdetlerinde Medîne-i Münevvere'ye uğrayarak aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz'in leyle-i mukaddese-i velâdetlerinde orada bulunacaklardır. Cenâb-ı Hak tevfikler, selâmetler versin." (SR, c. 11, no. 278, s.288, 11 Safer 1332/26 Kânûnievvel 1329/8 Ocak 1914)
Döndüğünün haberi: "Mehmed Âkif Bey -Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Hazretleri Mısır ve Medîne-i Münevvere'den sıhhat ve selâmetle avdet buyurdular. İnşâ'allah gelecek haftadan itibâren "Fâtih Kürsüsünden" ümmet-i İslâmiyeye hitâbelerine devam buyuracaklardır." (SR, c. 11, no. 286, s. 426,7 Rebîülâhir 1332/20 Şubat 1329/5 Mart 1914)

(92) Fergan, c. 1, s. 424-430. Ö.R. Doğrul'un yazısı.

Bu seyahatin masrafları Sadrâzam Said Halim Paşa'nın kardeşi ve Âkif'in büyük dostu Abbas Halim Paşa (1866-1934) tarafından karşılandı. Kahire'de Aziz İzzet Paşa tarafından misafir edildi. Ehramları gezdi; Nil sâhilini ve mehtâbını gördü. Eş-Şa'ab Gazetesi'nde, daha önce gıyâben tanıştığı -daha sonra dâmâdı olan- Ömer Rıza'yı (Doğrul, 1888-1952) buldu ve Ferid Vecdi ile görüştü.[93] El-Uksur'a kadar uzanıp tekrar Kahire'ye döndü. Bundan sonra Medine'ye giderek derin bir aşkla bağlı olduğu yüce Peygamber'in nurlu şehrini, mescidini ve kabrini ziyaret ettikten sonra Hicaz Demiryolu ve Şam tarîki ile İstanbul'a döndü.[94]

Bu seyahatin kendisindeki intiba ve tehassüslerini "28 Ocak 1914" tarihini taşıyan "El-Uksur'da" şi'iri ile dile getirmiş, ancak manzûme bir yıl sonra 11 Şubat 1915'te yayınlanmıştır.

Hazret-i Peygamber'in huzûrunda duyduğu hisleri, ikinci ziyâretinden sonra yazacağı ve bir şiir hârikası olan "Necid Çöllerinden Medîne'ye" eseri ile terennüm edecektir.

1914 mart ayı başında Mısır seyahatinden döndükten sonra Sebîlürreşâd'daki şiir ve yazılarına devam etti. "Fâtih Kürsüsü'nde"nin kalan bölümlerini yayınladı. Ayrıca Ferid Vecdi'den yaptığı bir tercüme ile altı tefsir yazısı çıktı. Bu tefsirlerin manzum olan üç tanesi daha sonra "Hâtıralar" kitabına alınmıştır.

---

(93) "Mısır ulemâsından Ferid Vecdi ile görüştüğü zamanı anlatırken, Üstad dedi ki: Ben bizim Birgivî Arapçasıyla" konuşmaya başladım, "Zahmet çekme, ben Türkçe bilir" dedi. (Fergan, c. 1, s. 149)

(94) Fergan, c. 1, s. 430.

"SEBÎLÜNNECÂT"

Sebîlürreşâd, 4 Haziran 1914 târihli 299. sayısından sonra hükümet tarafından kapatıldı. Fakat hiç ara vermeden ve "Sebîlünnecât" adını alarak, 300 ve 301. sayılarını çıkardı 302. sayıda eski adına dönen dergi bir açıklama yapmadı.[95]

Kapatılmaya, 299. sayıda çıkan "Fâtih Kürsüsünde"nin 27. bölümünün sebep olduğunu zannediyoruz. Âkif Bey "Fakat bu kukla herif bir büyük seciyye taşır" diye başlayan 60 mısralık bu bölümde, din düşmanı ayyaş zamane züppelerine ağır şekilde hakaret etmekteydi:

Sinirlerinde te'essür denen fenâlık yok,
Tabîatinde utanmakla âşinâlık yok.
Bilirsiniz, hani, insanda bir damar varmış,
Ki yüzsüz olmak için mutlakaa o çatlarmış.
Nasılsa "Rabbim utandırmasın!" duâsı alan,
Bu arsızın o damar zâten eksik alnından!
Cebinde gördü mü üç tâne çil kuruş, nazlım,
Tokatlıyan'da satar mutlakaa, gider de, çalım.
Eğer dolandırabilmişse istenen parayı;
Görür mahalleli tâ karnavalda maskarayı!
Beyoğlu'nun o mülevves muhît-i fâhişine
Dalar gider, takılıp bir sefîlenin peşine.
"Hayâ, edeb gibi sözler rüsûm-i fâsidedir;
Vatanla âile, hattâ, kuyûd-i zâidedir."

(95) Sebîlünnecât, c. 1-12, no. 1-300 ve 2-301, 29 Mayıs ve 5 Haziran 1330 (11 ve 18 Haziran 1914).

Diyor da hepsine birden kuduzca saldırıyor...
"Ayıp değil mi?" demişsin.. Aceb kim aldırıyor!
Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış verişi;
Mukaddesât ile eğlenmek en birinci işi.
Duyarsanız "kara kuvvet" bilin ki: İmândır.
"Kitâb-ı köhne" de -hâşâ- Kitâb-ı Yezdan'dır.
Üşenmeden ona Kur'ân'ı anlatırsan eğer,
Şu ezberindeki esmâyı muttasıl geveler:
"Kuruun-i mâziyeden kalma cansız evrâdı
Çekerse, doğru mu yirminci asrın evlâdı?"
Nedir alâkası yirminci asr-ı irfanla
Bu şaklaban herifin? Anlamam ayıp değil a!
....
Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi;
Beğenmesek, "medeniyyet!" diyor, inandık, iyi!
"Ne var, biraz da ma'ârif getirmiş olsa.." desek;
Emîn olun size "hammallık etmedim?" diyecek.

ARKADAŞININ ÇOCUKLARI

Mehmed Âkif, Baytar Mektebi'nde birlikte okudukları ve sevdiği arkadaşı İslimyeli Hasan Tahsin Bey ile karşılıklı andlaşmışlar ve hayatta kalanın, daha önce kim ölürse onun âilesine bakacağına dair söz vermişlerdi.

Hasan Bey Edirne Baytar Müfettişi bulunduğu sırada 1910 yılında vefat edince, Âkif Bey -daima olduğu gibi- sözünde durarak, merhûmun üç çocuğunun bakımını üzerine almıştı. Bu çocukların büyüğü olan Cevdet'i, Baytar Mektebi'nde okutuyordu. Çocuk, okulun üçüncü

sınıfında iken, 1914 yılı mart ayı başlarında vefat etti. Çok çalışkan ve zeki bir talebe olan bu genç, daha on yedi yaşında olmasına rağmen "Müntesibîn-i Tıbdan Ahmed Cevdet" imzası ile "fennî ve sıhhî" makaleler yazmıştı...[96]

Emin Ersoy, hâtıralarında, bu çocuklardan biri olan Süheylâ hakkında şunları söylemektedir:

"Süheylâ Hanım isminde bir evlâd-ı mânevisi de ablalarım ile birlikte (Ankara'ya) gelmişti. Bu kızcağızı küçüklüğümde öz hemşirem sanırdım. Hasan Tahsin Bey namında babamın pek samimî arkadaşlarından bir zatın kızı olan Süheylâ Hanım'ın pederi ölmüş, babam da bu çocuğu evimize almış, onun tahsil ve terbiyesi ile bizzat alâkadar olmuş, netice Süheylâ ablam Darülmuallimât'ı ikmâl ettikten sonra Darülfünûn'u dahi bitirmişti. Ben alfabeyi ve ilk tahsilimi ondan öğrendim.

"Süheylâ ablam, babamın mânevî evlâdı. Ankara'da gelin oldu. Babam onu bilâhare Balıkesir meb'usluğuna seçilen Hayreddin (Karan) Bey'e verdi." [96a]

1914 yılı ağustos ayı başlarında Safahat'ın dördüncü kitabı "Fâtih Kürsüsü'nde" yayınlandı: İstanbul, Ramazan 1332, 102 sayfa, Tevsî-i Tıbâat Matbaası, Sebîlürreşâd Kütüphânesi Neşriyâtı, aded:23.

Aynı kitabın 1914 yılı içinde, ikinci ve üçüncü baskıları da yapılmıştır.

1914 eylül ayı sonlarında ikinci kitap "Süleymâniye Kürsüsünde"nin ikinci baskısı yapıldı.

---

(96) Fergan, c. 1, s. 191-193/Kuntay, s. 287-288. Fergan, Hasan Bey'in vefatını, "Balkan Harbi'nden önce", Kuntay ise "Âkif baytarlıktan istifa ettikten sonra" gösteriyor... Mehmed Âkif ise arkadaşının oğlu Cevdet'in vefatı üzerine yazdığı yazıda, babanın vefatının "dört yıl önce" olduğunu bildirmektedir: SR, c. 12, no. 288, s. 39, 6 Mart 1330 (19 Mart 1914).

(96a) Kutay, s. 257, 287.

Mehmed Âkif, "medreselerin ıslâhı" programının tatbik olunmaya başlanmasından sonra, 1914 eylül ayından itibâren, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye" medresesinin tâliye (orta öğrenim bölümü) beşinci ve altıncı sınıflarından birer şûbeye, haftada ikişer saat "Türkçe-Edebiyat" dersine gitmeye başladı.[97]

BERLİN SEYAHATİ

Mehmed Âkif, 1914 yılı sonunda, devlet tarafından vazifeli olarak Almanya'ya gönderilen bir hey'ete dâhil olarak Berlin'e gitti. Burada üç ay kadar kaldıktan sonra 1915 mart ayının ilk yarısı içinde İstanbul'a döndü.[98]

Harpte müttefikimiz olan Almanlar, Fransız, Rus ve İngiliz ordularında bulunup da savaş sırasında kendilerine esir düşmüş olan müslümanları, ayrı kamplarda toplamışlardı. Bu kamplardaki esirlere iyi muâmele ediliyordu. Bunlar için câmiler ve okullar inşâ edilmişti.[99]

Almanlar, Müslümanların lideri olan Osmanlılara, Müslüman esirlere karşı güzel davranışlarını göstererek bir cemile yapmak; esirleri ise Halifelerinin kendileriyle birlik olduğunu göstererek kazanmak istiyorlardı. Bu ve-

---

(97) **Cerîde-İlmiyye**, Islâh-ı Medarise Dâir Nüsha-i Fevkalâde, s. 268, 376, 377, 20 Zilka'de 1332/27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914), ders cetvellerinde Âkif'in adı "**Şâir Âkif Bey**" olarak yazılmıştır. Aynı derginin Şaban 1334 (Haziran 1916) tarihli 26. sayısından itibaren bazı sayılarında bulunan "Medâris-i ilmiye derslerini ihtiva eden ilâveler"in listesinde Mehmed Âkif Bey'in dört forması yayınlanmış görülen "**Edebiyat Dersleri**"nin de adı bulunmaktadır. (Bkz. 90. not)

(98) 1914 yılı aralık ayının ilk yarısı içinde Berlin'e giden Âkif Bey, 1915 yılı mart ayı ortasında dönmüştür. Gidişini bildirmeyen dergi, soranlara, "İstanbul'da bulunmadığını" haber veren kısa bir cevapla (c. 13, no. 319, s. 56, 11 Kânûnievvel 1330/24 Aralık 1914) yetinmiş dönüşünü ise şöyle haber vermiştir:
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi ile fâzıl-ı muhterem Şeyh Sâlih eş-Şerîf et-Tunûsî Hazretleri Almanya'dan avdet buyurmuşlardır." (SR, c. 13, no. 331, s. 143, 5 Mart 1331/18 Mart 1915)

(99) Fergan, c. 1, s. 40-41.

sile ile Almanlar tarafından dâvet edilen hey'etlerin birine Mehmed Âkif de katılmıştır.(100)

Bu gibi faaliyetler, askerî haberalma ve casusluk teşkilâtı olarak çalışan Osmanlı "Teşkilât-ı Mahsûsa"sı tarafından yürütülmekteydi.(101)

BERLİN'DE

Büyük bir İslâm şâiri olarak Berlin'de tanınan Mehmed Âkif'in orada kaldığı günlerde, zamanın Alman gazete ve dergilerinde fotoğraflarının çıktığı, kendisiyle yapılmış mülâkatlar ve faaliyetlerine dair haberlerin bulunacağı muhakkaktır. Müslüman esirlere hitâben yaptığı konuşmaların plağa alındığı da söylenmektedir. Bunların bulunması hâlinde, şâirimizin hayatından bir safha aydınlanacakdır.

O günlerde talebe olarak Berlin'de bulunan gazeteci Halil Edip Törehan, Âkif'in oradaki hayatına şâhit olanlardan birisidir. 29 Aralık 1956'da Yeni İstanbul Gazetesi'ne yazdığı "Şâir Mehmed Âkif" başlıklı yazısında bize Âkif'in ahlâkına dair önemli bilgiler vermektedir:(102)

---

(100) Berlin'deki ikameti sırasında Âkif Bey, müslüman esirlerle uzun konuşmalar yapmıştı. Almanya intibalarından bir kısmını **"Berlin Hatıraları"**nda yazdığı gibi, daha sonra Milli Mücadele yıllarında halka va'z ederken de bunlardan bazılarını anlatacaktır. Ayrıca Alman cemiyetini ve hayatını müşâhede eden Âkif, ictimâî hususlarda çok mühim tesbitlerde bulunmuş ve bunları yine "Berlin Hatıraları"nda açıklamıştır... Âkif Bey'in, Berlin dönüşünde, **Yahudiler** hakkındaki tesbiti ve "Nazi"leri haber veren şu sözleri, dikkatinin keskinliğini yeteri kadar anlatacaktır: "Berlin'de karşıma hep Yahudiler çıktı. Banka, borsa, kitap, musiki her şey Yahudilerin elinde. Vesikasız ekmek, terayağı da öyle. Korkarım. Bu memleket bir gün onlardan hesap soracak!" (Erişirgil, s. 307)

(101) Cemal Kutay, **"Birinci Dünya Harbinde Teşkilât-ı Mahsûsa"**, İstanbul 1964... 1963'te yapılan ancak son yıllarda Türkçesi yayınlanan önemli bir araştırma: Philiph Hendrick Stoddard, **"Teşkilât-ı Mahsûsa"**, İstanbul 1993.

(102) Hilmi Yücebaş, **"Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif"**, s. 171-172, İstanbul 1958.

"Ben bundan tam kırk sene evvel bir talebe olarak Berlin'de bulunurken Şâir Mehmed Âkif'in Berlin'e geldiğini duymuştum. Onu ismen ve eserleri ile tanırdım. Babam, merhum Halil Edib'in şâir olması hasebiyle dostlukları fazla bulunmasına rağmen kendisini şahsen tanımıyordum.

"Berlin'in işlek bir tren istasyonunun karşısında ikinci sınıf ve mütevâzi bir otelde oturduğunu haber aldım ve ziyaretine gittim.

"Babamın ismini söylediğim vakit bana çok büyük iltifat etti. O günden itibaren her gün kendisine uğruyor, günlük Alman gazetelerinde bizi alâkadar eden haberleri tercüme ederek bildiriyordum.

"Kendisinin söylediğine göre, Alman hariciyesi ona da muhteşem bir otelde büyük bir daire tahsis etmiş, fakat şair Mehmed Âkif bunu reddeylemişti.

"Berlin'e gelmesinin maksadı: O vakit Birinci Cihan Harbi'nde Almanya ile müttefik bulunduğumuzdan Arapça beyanname yazılıyor ve bunlar uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılıyordu. (...) Bu beyannameleri Şâir Âkif Arapça olarak kaleme alıyordu...

"Almanların kendisine muhteşem bir hayat sürmesini teklif ettikleri vakit söylediği söz "Çok müteessirim ki, burada sizin ücretini verdiğiniz otelde oturuyor ve yemek masraflarını da size ödetiyorum. Bu parayı vermeme imkân yoktur, eğer bu imkâna sahip olsaydım size beş para ödetmezdim, onun için en asgari masrafı yapmak mecburiyetindeyim, benim gördüğüm hizmet yalnız size değil, sizinle müşterek olan memleketime aittir" demiştir.

"Ben bir talebe olduğumdan kendisine fazla dâvetler yapamıyordum, fakat o, en basit şeylerle iktifâ ediyordu. Bir gün akşam yemeğini bulunduğu otelde yerken beni

de dâvet etmişti. Ben yemek listesinde en basit ve oldukça ucuz birşey ısmarlamış ve bununla iktifa etmiştim. Yemek bittikten sonra garson hesabı getirdi, çünkü her defasında o, hesap pusulasını imza ediyormuş. Bana tercüme ettirerek garsona bu hesaptan benim masrafımı çıkarmasını,onu kendisi ödeyeceğini bildirdi, garson buna lüzum olmadığını söylediği halde Şâir Âkif ısrar etti ve çantasında bulunan bir kaç marktan benim yemek paramı ödedi."

"EL-UKSUR'DA" ŞİİRİ

Mehmed Âkif'in Berlin'den yazıp gönderdiği bir "tefsir" manzûmesi "Ey bunca zamandır bizi te'dîb eden Allah" ile "Uyan" şiiri 14 Ocak ve 18 Şubat 1915 tarihlerinde Sebîlürreşâd'da yayınlandılar. Bir yıl önceki Mısır seyahatinin ilhâmı ile kaleme aldığı "El-Uksur'da" şiiri de derginin 11 Şubat tarihli sayısında çıktı.

Bir akşam üzeri Nil kıyısına inen şâir, nehri, etrafındaki yeşil vadileri ve gördüklerini anlatıp, sabahleyin gidip gördüğü el-Uksur harabelerindeki firavun mezar ve heykellerini tasvir ettikten sonra, az ilerisinde neşe içinde yiyip içen Fransız, İngiliz ve Alman seyyahları görerek, onların bu neşeye hakları oluşunun sebeplerini saydıktan sonra, Müslümanların neşelenmeye imkân bulunmayan hallerini hatırlar:

Evet, bu sâha-i cûşun, bu cûş-i ezvâkın

İçinde ben, yalnız ben zavallı gülmüyorum...

Oturmuş ağlıyorum, ağlasam da ma'zûrum:

Vatan-cüdâ gibiyim ceddimin diyârında!

Ne toprağında şu yurdun, ne cüybârında,

Bir âşinâ sesi, yâhud bir âşinâ izi var!

Sadâma beklediğim aksi vermiyor ovalar.

Biledim ey koca Şark, ey cihân-ı dûrâdûr,
Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzûr?
Başın belâlara girmiş; elin, kolun pâmâl;
İçinden esti mi bir gün hevâ-yı istiklâl?
Görür müyüm diye karşımda müslüman yurdu,
Bütün diyârını gezdim, ayaklarım durdu...
Yabancı sesleri geldikçe reh-güzârımdan,
Hep inkisâr-ı emel taştı rûh-i zârımdan!
Vatan-cüdâ olayım sînesinde İslâm'ın?
Bu âkıbet, ne elîm intikaamı eyyâmın!
Benim ki yaşlıyım artık düşük kolum, kanadım;
Bu intikaamı; çalışsın da alsın evlâdım.

IV

FİKİR AYRILIKLARI

Abdülaziz Caviş'ten yaptığı ve üçer tefrika süren iki tercümesi 1915'in nisan ve mayıs aylarında yayınlandı.(103)

"BERLİN HÂTIRALARI"

Mehmed Âkif'in Berlin seyahatinin ilhâmı ile yazdığı 796 mısralık "Berlin Hâtıraları" manzûmesi 8 Nisan 1915'ten itibaren Sebîlürreşâd'da yayınlanmaya başlandı. On bölüm halinde tefrika edilen bu mühim şiirinde Âkif Bey, Batılı sömürgeci devletlerin Müslüman milletlere yaptığı zulümleri ve "çifte ölçü" kullanan Avrupa'nın bu zulümler karşısında nasıl hissiz ve seyirci olarak kaldığını anlattıktan ve yapılanları saydıktan sonra, Almanların birlik içinde çalışıp kuvvetlenmelerinin fikrî ve ictimâî sebeplerini belirterek, buna karşılık Osmanlı cemiyetinde zayıflığa, buhrâna ve parçalanmaya sebep olan hastalıkları ortaya koymakta ve çareler göstermektedir.(104)

Hudâ'yı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,

Şu hânümânı yıkık üç yüz elli milyon can,

Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,

Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücûm!

Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdânı,

---

(103) "Kavmiyet ve Din" ile"İslâm ve Medeniyet". İlk yazının ikinci ve sonuncu bölümlerinden bazı parçalar sansür tarafından çıkarılmış ve yerleri boş kalmıştır." Bu bölümlerin, İTC'nin "Türkçülük", siyasetine aykırı görüldüğü anlaşılmaktadır.

(104) Eseri okumayanların, "Hâtıralar"da, Âkif Bey'in, "Berlin'de gördüklerini anlattığı", "Almanya'ya hayran olduğu" veya manzumenin "Almanya adına propaganda için yazıldığı" gibi eserle alâkası olmayan tuhaf iddialar öne sürdüklerine şâhid olduğumuzu hayretle belirtelim.

Hurûşu sîne-i a'sârı inleten bu kanı!

Nedense, arşa kadar yükselen enîn-i beşer

Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!

Nedense, vahdet-i İslâm'ı târumâr edeli,

Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!

Zemîn-i Şark'ı mezâlim kasıp kavurdukça;

O kıpkızıl yüzü hâkin fezâya vurdukça;

Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger

Kadar da olmadı dünyâ nasîbedâr-ı keder!

Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu cellâdı,

Utanmadan koca yirminci asrın evlâdı!

....

Terakkıyâtınız artık yetişti bir yere ki:

Ma'ârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.

Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,

Yazanların da okutmaktı, çünkü, maksûdu.

Unutmuyordu beyinler süzerken âfâkı,

Nasîb-i nûrunu topraktan isteyen halkı.

"Berlin Hâtıraları"nın ilk altı bölümü 1915 yılında, yedincisi 1916'da ve son üç parçası 1918'de yayınlanmıştır. Bu bölümlerden, kötü edebiyatın cemiyete verdiği zararlardan bahsedilen dokuzuncusunda (29 Ağustos 1918) Âkif Bey, "Târih-i Kadîm" manzûmesi dolayısıyla din aleyhtarı Batıcı züppelere ve Tevfik Fikret zihniyetine şiddetle hücum etmiştir. Ancak Sebîllürreşâd'da ya-

yınlanan ve doksan sekiz mısra tutan bu kısım Hâtıralar'a alınmamıştır.[105]

Sebîlürreşâd'ın 1916-1918 arasında İttihad ve Terakki Hükümeti tarafından yirmi ay müddetle kapatılması üzerine, "Berlin Hatıraları"nın son üç bölümü dergide henüz yayınlanamamış olmasına rağmen "Hâtıralar" kitabının ilk iki baskısı (1917-1918) çıkmış, fakat yukarıda yazıldığı gibi dokuzuncu bölüm bunlara alınmamıştır.

Derginin tekrar yayına başladığı 1918'de aynı bölümün, sırası gelince-kitap baskılarına alınmamış olmasına rağmen- yayınlanmış olması dikkate şâyandır.

"TÂRİH-İ KADÎM" MESELESİ

Bilindiği gibi Tevfik Fikret "Târîh-i Kadîm" (Eski Târih) adlı ikiyüz oniki mısralık manzûmesini 15 Nisan 1321 (28 Nisan 1905) târihinde yazmıştır. Her şeye karşı nefret içinde ve derin bir bedbinlik hâlinde bulunan şâir, "Târih"ten başlıyarak, insanlarca yüce ve kutsal bilinen her şeye hücum ettiği manzûmesini Allah'ın varlığını

---

(105) "Âkif, Fikret'le ilk defa Dârülfünun'da görüştü. Meşrutiyette ikisi de orada hocaydı. Âkif'e: Sende ne tesir yaptı. Fikret? dedim. Âkif: Sevemedim, bu adamı, dedi. Sebebini de anlattı: Benim gibi ilk görüştüğü adama, yirmi senelik arkadaşlarını çekiştirdi... Bu tuhafıma gitti. İnanmıyacaktım: Fakat Âkif söylüyordu, istemiye istemiye inandım. Aradan birkaç sene geçti (...) Fikret'i ilk defa görüyordum. Ve ilk defa gördüğüm Fikret, bana da yirmi senelik arkadaşlarını çekiştiriyordu (...) Bu doğrulanan arkadaş faslından sonra Âkif artık Fikret'in ismini ağzına almıyordu. (Fikret'in Târih-i Kadim'i ortaya çıktıktan sonra ise)" Bu adam Peygamberime sövdü, babama sövse affederdim, fakat Peygamberime sövmek... Bunu ölürüm de hazmetmem, diyordu." (Kuntay, s. 108-109)

"Fikret'i de çok severdi ve çok kıymet verirdi. Bu sevgi Târih-i Kadîm ortaya çıktıktan sonra söndü, hatta nefrete döndü. "Ahlâk kürsüsünden haykıran bir adamın, ister inansın, ister inanmasın, halkın ahlâk mesnedi olan bir varlığa ulu orta sövmesi, işte bu akılların kabul edemiyeceği şey" diyordu." (Çantay, s. 249, Fatin Gökmen'in mektubu/Fergan, c. 1, s. 206)

inkâr ederek bitirmektedir. Tevfik Fikret'in şöhreti ve ustaca yazılmış şiirin kuvvetli tesiri, o zamanın, dinî bilgi ve duygulardan uzak kalmış aydınları arasında derin izler bırakmıştır.

Mehmed Âkif'in cevap yazmasına sebep olan ve ona "Sabîlerin yüreğinden kopardı îmânı" dedirten de işte bu tesirdir. [106]

Aşağıya "Târîh-i Kadîm"den seçilmiş birkaç beyit alınacaktır. Söylenenlerin, şiirin ve aruzun kuvvetli âhengi dışında mantığa vurulursa, aslında yeni bir şey olmadığı görülecektir:

Her şeref yapma, her saâdet piç,
Her şeyin ibtidâsı âhiri hiç.
Din şehîd ister, âsüman kurban,
Her zaman her tarafta kan, kan, kan!

....

Kahramanlık, esâsı kan vahşet,
Beldeler çiğne, ordular mahvet.
Kes kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık,
Ne "aman" bil, ne "âh" işit, ne "yazık".

....

İşte hürriyyet-i hakîkiyye:
Ne muhârip, ne harb u istîlâ,
Ne tasallut, ne saltanat, ne şekaa,
Ne şikâyet, ne zulm ü istibdâd,
Ben benim, sen de sen, ne Rab, ne ibâd.

....

(106) "Berlin Hatıraları'nda noksan bulunan doksan sekiz mısra"dan, Safahat, Ekler bölümü.

Kopsa bir zerre cism-i hilkatten
Duyulur bir tezallüm olsun. Sen
Göçüyorsun da arş ü ferşinle
Yok tabîatte bir inilti bile.
Bil'akis her tarafta "kah, kah"lar,
Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar.

Şiirin de sonu olan, son mısralarda, görüldüğü gibi Tevfik Fikret, kendi düşüncesindeki "Allah'a îman" çöküp yok olurken, bunu bütün kâinata tatbik edip gerçekte de Allah'a olan îmanın bütün insanlarda yok olduğu zannına düşmekte ve mağrur bir eda ile meydan okumaktadır.

Meşrûtiyet'ten önceki yıllarda elde ele dolaşan "Târîh-i Kadîm" 1908'den sonra basılmış ve birçok dindar aydının mensur ve manzum reddiyeler yazmasına sebep olmuştur.(107)

Mehmed Âkif "Süleymâniye Kürsüsünde" de konuşturduğu vâize memleketin derdlerini söyletirken, sıra edebiyata ve ediblere gelince "Üdebânız hele gâyetle bayağı mahlûkaat" dedikten sonra, eski şairlerin İran edebiyatını taklid ederek "şarap ve oğlan"dan, yenilerin ise Batı'yı taklîd ederek "bira ve fâhişeden" bahsettiğini yazarak şunları söyler:

— *Serseri: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;*
— *Feylesof hepsi; fakat pek çoğunun mektebi yok;*
— *Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver;*
— *Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!*(108)

---

(107) Tevfik Fikret'in şahsiyeti, dinî hayatı ve dîne dâir eserleri ile bu husustaki çeşitli yazılar için bkz. Hikmet Tanyu, **"Tevfik Fikret ve Din"**, İstanbul 1972, 360 sayfa, İrfan Yayınevi... Süleyman Nazif de yakından tanıdığı Tevfik Fikret'e kitabında geniş yer vermiş ve onu Âkif'le mukayese etmişti. (s. 46-55)

(108) Safahat, Hâtıralar.

"TÂRÎH-İ KADÎM'E ZEYL"

Tevfik Fikret bu mısralara, iki yıllık bir aradan sonra 1914 yılı sonlarında "Târîh-i Kadîm'e Zeyl" adını taşıyan seksen mısralık bir manzûme ile cevap verdi. Başlığın altında "Molla Sırât'a" ithâfı bulunuyordu. Bu manzûmesini kaleme aldıktan dokuz ay sonra 19 Ağustos 1915'te ölen Fikret, burada aynı fikirlerini daha açık ve şiddetli olarak ifade etmekteydi. "Zeyl"de kendisinin de vaktiyle Âkif gibi câmi câmi dolaştığını, namaz kıldığını, Cennet ve Cehennem'e inandığını söyleyen Fikret, şöyle devam ediyordu:

Ben de âşıktım ezân nağmesine,
Bir koşardım ki, o Allah sesine.
Ben de tesbîh ü duâ savm ü salât
Hepsini hepsini yaptım, heyhât!
Çünkü telkinlere aldanmıştım,
Kandığın şeylere hep kanmıştım.

....

Sevdim Allah'ı da Peygamber'ide,
O alay kaldı bugün hep geride.

Bu meselede, Âkif'i kızdıran ve cevap vermeye mecbur bırakan, Fikret'in dîni reddetmesi değil, Müslüman bir toplumun içinde bulunup da o toplumu bir arada tutan temel değere hücum etmesi ve bunu yaparken cemiyette meydana gelecek çözülmeyi hiç düşünmemesi, üstelik dindarların en hassas oldukları hususlarda onlara ulu orta hakaret etmesiydi (bkz. 105. not).

"Târîh-i Kadîm"gibi "Zeyl"i de din aleyhtarları üzerinde derin te'sirler bıraktı.(109) 1928'de lâtin harflerinin kabulü üzerine ilk yayınlanan kitaplardan biri de "Târîh-i Kadîm" oldu.(110)

---

(109) Eski harflerle, basım yeri ve tarihi bulunmayan onaltı sayfalık bir broşür halinde mevcuttur. Abdullah Cevdet de "**İctihad**" adlı dergisinde yayınlamıştı: No. 169, 1 Eylül 1924.

DOKSAN SEKİZ MISRA

Mehmed Âkif, "Berlin Hâtıraları" manzumesinde, edebiyatımızın, halkımızın terbiyesi üzerindeki tesirinin hiç iyi olmadığını, eski edebiyatın Şark'ın, yeni edebiyatın ise Garb'ın kötülüklerini, fuhşunu, içkisini yaydığını ve milleti uyuşturup ahlâkını bozduğunu söyledikten sonra, kitabına almadığı doksan sekiz mısra'a gelmekte ve şunları yazmaktadır:

Fakat bu, ırzını dellâla vermiş, alçaklar

Muhîti levse henüz bulmayınca âmâde;

"Diyâsetin edebî şekli sökmüyor sâde...

"Bir öyle felsefe lâzım ki: Susturup halkı,

"Birer birer kırıversin kuyûd-i ahlâkı.

"Mukaddesâtını millet bırakmıyor hâlâ;

"Fezâyı köhne bir "Allah"tır etmiş istîlâ!

"O indirilmelidir Arş-ı Kibriyâ'sından,

"Ki biz de kurtulalım şunların riyâsından!

"Ne istesen yapamazsın: Elin kolun bağlı.

"Ta'assubun rolü hâlâ ne müdhiş anlamalı!

Dinsiz züppeyi bu şekilde uzunca konuşturan Âkif, onu kendi söyledikleriyle rezil eder... Dîni yıkmak için birşeyler yapmak isteyen züppe, halkın tepkisinden çekinen hükümetin, dinsizlik propagandalarına müsade et-

---

(110) Tevfik Fikret, **"Târîh-i Kadîm, Doksanbeş'e Doğru"**, 1928, neşreden Hasan Âli (Yücel), 21 sayfa... Liselerde 1945-49 yıllarında edebiyat kitabı olarak okutulan **"Türkçe Metinler"** kitabına da Tevfik Fikret'ten örnek olarak sadece "Târîh-i Kadîm"in "bayrak, kahramanlık ve şeref" duyguları aleyhindeki bölümü alınmıştı. (Hikmet Tanyu, Tevfik Fikret, 1972, s. 286 vd.)

miyeceğini düşünmekte, sonunda hükümetin bile ses çıkaramıyacağı mühim bir şahsa bunu yaptırmanın doğru olacağına karar vermektedir:

Devirmedikçe bu evhâmı fikrimiz yaşamaz;

Ne yapsa, çünkü muhâtablarıyla anlaşamaz.

Şu var ki yıkmak için riske etmenin yolu yok:

Hükûmetin liberal tavrı dâimâ ekivok.

Muhîti entoleran görmesiyle, mevki'ini

Halâs için tutacaktır uvertöman dîni.

Ya hapse kalkacak artık, ya sürmek isteyecek...

O halde diplomatik bir tarîk alıp yürüsek...

Rober Kolej'deki dâhî-i san'atin kalemi

Vurur bu darbeyi isterse... Çünkü haddine mi

Hükûmetin ona kalkıp da i'tirâz etmek?

Herifte bandıralar çifte, tek de olsa direk!

Bundan sonra, yine kullandıkları kelimeleri bilhassa söyleterek, züppeyi konuşturmaya devam eden Âkif, onun ağzından Fikret'i tanıtır. Onun, kendisine baş vuran züppelerin isteği üzerine, yazdığı şiir ile cemiyetin temellerini yıktığını ve yaptığı işin korkunçluğunu şu ağır ve tesiri sözlerle anlatır:

Deyip de Zangoc'a baş vurdular. O mecnun da

Mukaddesâtına halkın, ibâda, Ma'bûd'a,

Savurdu pencereden havruz uğratırcasına,

Gelip gelip tıkanan levsi pis karîhasına!

Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdârı:

Ki bağlayıp ebediyyet ipiyle a'sârı

Süpürge yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihânı dolaş: Garb'ı, Şark'ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd,
Ki ferşi çiğneyerek Arş'a hırlasın? Heyhât!
Cinâyetin bu şenâ'at kadar mülevvesini
İşitmek istemez insan, değil ki görmesini.
Sizin çocuklarınız dîni belliyor ilkin;
Esâs-ı terbiyeniz mahvı âdetâ şirkin.
Bizim çocuklar için, şimdi, ilmihâl oldu,
Gömüp de hufre-i mâzîye Hayy-i Ma'bûd'u,
Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!

ÂKİF'İN TUTUMU

"Berlin Hâtıraları"nın doksan sekiz mısra tutan bu bölümü, 29 Ağustos 1918 târihli Sebîlürreşâd'da yayınlanmıştır. Bu parça manzûmenin dokuzuncu bölümüdür ve Tevfik Fikret'in ölümünden sonra çıkmıştır. Manzûmenin sonunda 18 Mart 1915 târihi bulunduğu ve ilk bölümün 8 Nisan 1915'te yayınlandığına bakılarak, "Berlin Hâtıraları"nın tamamının daha önce bittiğini ve elden ele dolaşarak Fikret tarafından da görülmüş olabileceğini zannetmiyoruz. Çünkü Mehmed Âkif'in "Necid seyahati" sırasında, henüz beşinci bölümü çıkmış olan manzûmenin tefrikasına ara verilmiştir. Tamamlanmış bulunsaydı herhalde neşrine devam olunurdu. Âkif seyahatte bulunduğu sırada ise Tevfik Fikret ölmüştür.

Anlaşıldığı gibi, Tevfik Fikret'in ikiyüz oniki mısralık "Târîh-i Kadîm"ine Âkif, dört mısra ile karşılık vermiş ve buna seksen mısralık bir cevap almıştır. Fikret'in ölümünden sonra yayınladığı doksan sekiz mısra ise edebiyatımızda, "dinsizlik adına taassup" gösterip, halkın mânevî değerlerine saldıranlara verilmiş bir cevap olarak yerini almıştır.

Mehmed Âkif'in, Fikret'e "Zangoç" sıfatını verdiği mısralardan ve sonraki sert cevabından pişman olduğunu, hattâ bu sebepten dolayı ikincisini "Hâtıralar"ın kitâp baskılarına almadığını söyleyen ve yazanlar olmuştur.

Halbuki yukarıda görüldüğü gibi kitabın ilk iki baskısı, manzumenin dergideki yayınından öncedir. Dolayısı ile böyle bir şeyden bahsedilemez.

Bilindiği gibi "zangoç"lu mısralar "Süleymâniye Kürsüsünde"dir ve bu eser Âkif tarafından "Fatin Hoca'ya" ithâf olunmuştur.

Fatin Gökmen Bey, bu hususta şunları söylüyor:

"Âkif'in bana ithâf ettiği Süleymâniye Kürsüsünde serlevhalı va'zında Fikret aleyhinde yazmış olduğu beyti çıkarmak için çok çalıştım. En sonunda bana dedi ki: İstersen ismini kaldırayım da, bir dostuma diye yazayım." (111)

Doksan sekiz mısranın kitabın üç baskısına da alınmamış olmasını Mehmed Âkif'in onu yazdığına pişmanlığına değil, zamanın siyâsî şartlarına bağlamak, daha doğru bir tesbit olacaktır.

NECİD SEYAHATİ

Mehmed Âkif 1915 yılının mayıs ayı ortalarında yine resmen vazifeli olarak, "Teşkilât-ı Mahsûsa"nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresindeki bir heyete katıldı.(112)

---

(111) Fergan, c. 1, s. 206/Çantay, s. 249. Fatin Gökmen'in yazıları.

(112) Mehmed Âkif'in Necid seyahatine çıkış ve seyahatten dönüş haberleri SR'de şöyle verilmişti:
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Cezîretü'l-Arab'a azîmet etmiştir." (SR, c. 14, no. 340, s. 16, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915)
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi dört beş ay kadar devam eden Cezîretü'l-Arab seyahatinden geçen hafta avdet buyurmuşlardır." (SR, c. 14, no. 349, s. 88, 24 Eylül 1331/7 Ekim 1915)

Arabistan'ın Necid bölgesine yapılan ve dört buçuk ay süren bu seyahatin hedefi Riyad idi. Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaştığının ve isyan hazırlığı içinde olduğunun anlaşılması üzerine devlete sâdık kalmış olan Necid meliki İbnürreşîd ile kendisinin hükümet merkezi olan Riyad'da görüşülecekti. Bu görüşme yapılarak Şeyh İbnürreşîd'e gerekenler söylenmiş ve yakınlarına gönderilen hediyeler verilmiştir.(113)

İttihad ve Terakki Hükümeti'nin düşünce ve idare şekline muhâlif olan Mehmed Âkif'in resmî vazife kabul ederek Berlin'e ve Necid'e gitmesi, onun, hükümet ile devleti birbirinden ayrı görebilen vatanseverliğinin bir gereği idi. Vatanın büyük tehlikeler karşısında bulunduğu bir sırada Âkif'in fikir ayrılıklarını mesele yapması düşünülemezdi. Esasen yerine getirdiği vazifenin İttihad ve Terakkî Partisi veya siyaseti ile bir ilgisi olmadığı gibi, Teşkilât-ı Mahsûsa da siyâsî değil, doğrudan orduya bağlı millî bir kuruluştu.(114)

Bu seyahat sırasında Medine'yi ikinci defa ziyâret etme fırsatını elde eden Âkif, kendisinin en yüksek eserlerinden sayılan "Necid Çöllerinden Medîne'ye" şiirini bu ziyâretin ilhâmı ile yazdı. Şiirin yayınlanması , derginin

(113) Fergan, c. 1, s. 212/Cemal Kutay, **"Necid Çöllerinde Mehmed Âkif"**, İstanbul 1963.

(114) 1913 yılı sonunda İttihadcı hükümetin baskısı ile üniversitedeki hocalığından ayrılan; dergisindeki yazılar sansür edilen dergisi kapatılarak "Sebîlünnecât" adıyla çıkmaya (Haziran 1914, no. 300-301) mecbur kalan ve kâğıtsızlıktan onbeş günlük (Temmuz 1914 sonrası) olan; 1915'te aylarca (Necid dönüşünden az sonra, beş ay) çıkamayan; 1916'da yardımsızlıktan eski SM kapaklarının içine yeni sayıların kapağını basan; nihayet ekim 1916'dan sonra dergisi hükümet tarafından temelli kapatılan bir insan, bu vazifeleri din ve vatan aşkından başka ne için kabul etmiş olabilir?.. Günün hükümeti ile devleti ve vatanı hiç bir zaman birbirine karıştırmayan Mehmed Âkif Bey, Millî Mücadele yıllarında ve 1925 sonrasında da aynı şuur ile hareket etmiş, milletin geleceğine zarar vermemek için, tasvip etmediği haller karşısında, neticesiz sözler yerine, susmayı tercih etmiştir...

kapalı oluşu sebebiyle ancak 4 Temmuz 1918'de mümkün olabildi. Fakat manzûme bu târihten üç ay önce, derginin kapalı olduğu sırada çıkmış olan "Hâtıralar"ın ikinci baskısına konmuş bulunuyordu.

Seyahat dönüşünde Şam'a ve Beyrut'a da uğrayan Âkif Bey, 1915 ekim ayı başında İstanbul'da idi.(115)

Âkif'in Şam'dan geçtiği günlerde orada bulunan eski talebesi Baha Kâhyaoğlu, Suriye gazetelerinde "Şâir-i İslâm"ın geleceğinin haber verildiğini ve Damaskus Oteli'nde toplanan yüz kadar âlim ve şâirin Âkif Bey'e hürmetlerini sunduklarını, mütevâşâirin ise bu halden çok sıkıldığını yazmaktadır.(116)

SEBÎLÜRREŞÂD KAPATILIYOR

1916 senesi Sebîlürreşâd Dergisi ve yazarları için sıkıntılı bir yıl oldu. Mehmed Âkif'in Necid seyahati dönüşünde yayınlanan ve "Berlin Hâtıraları"nın altıncı bölümünün çıktığı 25 Kasım 1915 târihli 352. sayıdan sonra 11 Mayıs 1916'ya kadar derginin intişârı altı ay durdu. Dergi bunu, 353. sayısında kâğıt kıtlığı ve parasızlıkla izah etti.

Sekiz sayfaya inen ve aralıklarla çıkmaya çalışan Sebîlüreşâd haftada bir çıkar hale geldiği sırada, 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısından sonra yayınını durdurdu. Dergi 4 Temmuz 1918'e kadar yirmi ay hiç yayınlanmadı. Tekrar çıktığında ise bu kesintinin sebebi hakkında bir açıklama yapılmadı. Sebîlürreşâd hükümet tarafından kapatılmıştır...

(115) Fergan, c. 1, s. 45, 440.
(116) "...Yüze yakın âlim ve şâir kafilesi derin bir saygı ile Âkif Bey'in huzurunda toplanmışlardı. Samimiyetini rencîde edecek şekilde tâzimlerini anlatıyorlardı. Üstad hakikaten sıkılmıştı. Bu vaziyette karşılaştık, ellerini öperken derin bir nefes aldılar: O... siz burada mısınız? dediler." (Fergan, c. 2, s. 226, Baha Kâhyaoğlu'nun hâtırası).

ÂKİF'E GÖRE MİLLİYETÇİLİK

Sırâtımüstakîm Dergisi mensupları aydınlar, Mehmed Âkif ve arkadaşları, neşriyatlarının ilk yıllarında, Türkçülük, bir kültür hareketi olarak Müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken, onu pek tabiî olarak desteklemişlerdi. Sırâtımüstakîm "Türk İslâm Âlemi" genel başlığı altında, dış Türklerden haberler veriyor, "ümmet-i Türkiyye" sözünü kullanıyor, "Türk birliği" teklif eden mektupları yayınlıyordu. 1909'da kurulan "Türk Derneği", dergiyi kendine yayın organı olarak tanıyor, Ahmed Midhat Efendi'nin "Türklüğe Dâir" konferansı ve benzerleri yayınlanıyordu.

Fakat "Türkçülük" hareketinin kısa bir zaman sonra siyâsî bir şekle bürünmesi üzerine Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır. Çünkü böyle bir cereyanı, İslâmiyet'e aykırı bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılmasına sebep olacağı için tehlikeli de görmekte idiler. Âkif'in Safahat'ta bulunan ırkçılık aleyhdarı şiirlerinin yazılışı sebebi de budur.

Âkif, aralık 1918'de kaleme alacağı bir makale ile bütün bu düşünce ve endişelerle birlikte o zamana kadar olanları ve o günkü "İslâmcı"ların görüşlerini özetleyecektir:

"Ne olurdu, kavmiyet denilen o mel'un cereyan, derhal siyasî bir şekil almasaydı, kitaplarıyla, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutuklarıyla, Müslüman unsurları birbirine düşürürken, aynı vasıtalarla biraz da, parçaladığı kitlelerin lisânına, irfânına hizmet edeydi de, bugün o büyük şerrin, bâri şu kadarcık bir hayrını gördük, diyebileydik!

"Arnavutluk, Araplık, Türklük namına ortaya çıkan kavmiyet reislerini, bundan altı yedi sene evvel bir yere çağırmış, kendilerine şöyle demiştik:

"Kavmiyet cereyanı en medenî en ileri cemiyetleri birbirine düşürüyor. Bizim gibi, kendini teşkil eden unsurları istisnâsız câhil bulunan bir cemaati ise târumar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız, bunun yolu başkadır. Evet, hep biliyoruz ki, İslâm unsurlarının hepsi irşâda, ikaza muhtaçtır. Bunlardan, meselâ Arapları irşâd vazifesini Arap münevverlerine bırakınız. Çünkü irşâdına çalışacağı unsurların lisânını, âdetlerini mizacını, rûhunu diğer unsurlara mensup münevverlerden iyi bildiği için, muvaffak olması çok daha kolaydır. Türk'ün Arnavud'un uyandırılması için de aynı usûle başvururuz.

"Aradaki İslâm bağını devam ettirip kuvvetlendirmek şartıyla mensup oldukları kavimleri okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek; servet, san'at, ticaret hususlarında terakki ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar.

"Böyle bir yol takip etmeye karar verirseniz, biz de, sizinle beraber çalışırız, elimizden geleni kat'iyyen esirgemeyiz..."

"Heyhat! Bu teklif hiç birinin işine gelmedi. Çünkü siyasî teklifler gibi lâf ile yürüyecek takımdan değildi, faaliyete muhtaç idi, mücâhedeye muhtaç idi, fedakârlığa muhtaç idi. Çünkü burada izah edemeyeceğimiz birçok gizli sebepler daha mevcut idi." [117]

---

(117) SR, c. 15, no. 382, s. 331, 12 Kânûnievvel 1334 (12 Aralık 1918). Makaleden alınan parçalar biraz sadeleştirilmiştir.

DERGİ NEDEN KAPATILDI?

Hükümetin örfî idâre ile muhâliflerine şiddetle baskı yaptığı, savaş dolayısıyla ortalığı kasıp kavuran yokluk ve yoksulluk içinde, karaborsacılara göz yumulduğu, İttihadçı yakını harp zenginlerinin göze batar hâle geldiği düşünülürse, böyle bir zamanda bu hususların her birine şiddetle muhâlefet eden ve edeceği muhakkak olan, te'sirli bir derginin, hükümetin işine neden gelmeyeceği kolayca tahmin olunabilir.

Mehmed Âkif'in şahsiyet ve ahlâkını da gösteren şu birkaç vak'a, İttihad ve Terakki Fırkası Hükümeti ile derginin arasındaki gerginliği anlatmaktadır:

Harp içinde bir gün, dergi idârehânesinde arkadaşıyla evden getirdikleri kuru fasulyeyi yemekte olan Âkif'e, "dâhiliye nezâretinden" gelen bir vazifeli: "Nâzırın selâm ettiğini ve yazılarında o kadar ileri gitmemesini ricâ ettiğini" söyleyince şu cevabı almıştı: "Nâzırına söyle, kendilerini düzeltsinler! Bu gidiş devam ettiği müddetçe bizi susturamazlar. Ben fasulye aşı yemeye râzı olduktan sonra kimseden korkmam!"[118]

Bu cevabın, İttihad erkânı tarafından Büyükada'da verilen ziyâfetlere, hücumbotla İstanbul'dan dondurma getirtildiği bir zamana rastladığını unutmamak lâzımdır.

Mehmed Âkif, Ziya Gökalp'ın ortaya attığı fikirler sebebiyle çıkan münâkaşanın halkın önünde yapılmasını doğru bulmuyordu. Harp dolayısıyla zâten karışık ve sıkıntı içinde olan umûmî efkârın bir de bu yüzden sarsılmasına taraftar değildi. Bu düşünce ile "geniş bir salonda toplanarak kendi aralarında konuşmayı ve söylenenlerin kaydedilmesi" teklifini taşıyan bir mektup

(118) Çantay, s. 31.

yazdı. Sebîlürreşâd yazarlarından daha birkaçının da imzaladığı bu mektubu Ziya Gökalp'a gönderdiyse de cevap alamadı.[119]

Sebîlürreşâd'ı kapattıktan sonra bir gün Mehmed Âkif ve Eşref Edib'i nezârete dâvet eden Talâlt Paşa: "Âkif Bey, şu Merkez-i Umûmî'dekilerle anlaşsan olmaz mı?" diyerek Ziya Gökalp ve yanındakileri kasdedince, hiddetle yerinden fırlayan ve ellerini sadrâzamın masası üzerine koyan Âkif, şunları söyledikten sonra, selâm bile vermeden çıkıp gitmişti: "Sen bizi bunun için mi çağırdın? Anlaşmak ne demektir? Bizim şahsî bir emelimiz, bir gâyemiz mi var? Bizi simsar mı zannettin? Te'essüf ederim."

Bu hâdiseyi anlatan Eşref Edib, Talât Paşa'nın Âkif'in arkasından, "bakakaldı"ğını, Midhat Cemal ise "Edirne'den tanıdığım aynı Âkif, hiç değişmemiş" dediğini nakl etmektedirler.[120]

Eşref Edib'in 30 Ekim 1924 tarihli dergideki izahatı "kapanma" olayına açıklık getirmektedir: "...(İttihadçıların arasındaki bazı aydınların dinde reform peşinde olduklarını, bunları, aralarında yaptıkları toplantılarda konuşup, henüz açığa vurmadıklarını yazdıktan sonra) Biz bu kararlardan daha o vakit haberdar oluyorduk. Fakat bunları mevzu-i bahs etmenin imkânı var mıydı? O zaman 'yirminci asırda dinden bahs olunamaz' esbâb-ı mûcibesiyle iki sene Sebîlürreşâd sedd ü bend edilmişti.."[121]

Eğer İttihadçılar iktidarlarını kaybetmemiş olsalardı, derginin hiç açılmayacağı muhakkaktı. Demek ki dergi tamamen kapatılmış bulunuyordu. Yirmi ay çıkmamış olması da bunu göstermektedir.

---

(119) Fergan, c. 1, s. 46. Bu mektuptan, Âkif'in makalesinden yukarıya aldığımız parçada da bahsedilmektedir.

(120) Fergan, c. 1, s. 268/Kuntay, s. 76.

(121) SR, c. 24, no. 623, s. 399, 30 Teşrînievvel 1340/30 Ekim 1924.

Derginin yirmi aylık bir aradan sonra çıkan 361. sayısının, Sultan Vahdeddin'in tahta cülûs ettiği 4 Temmuz 1918 tarihini taşıması, derginin, bu sebeple sansürün kaldırılmasından istifâde olunarak yayınlandığını göstermektedir.

Sebîlürreşâd'ın 1916 yılı içinde çıkabilen sekiz sayısında Mehmed Âkif'in bir şiiri (Berlin Hâtıraları'nın yedinci bölümü) ile Abdülaziz Caviş'ten yaptığı "Hilâfet-i İslâmiye" ve "Alem-i İslâm'ın Hastalıkları ve Çareleri" başlıklı tercümeler yayınlandı. On bir bölüm olan ikincisinin sonu 1918 nüshalarındadır.

"HÂTIRALAR"

1917 yılında, kapatılmış olan Sebîlürreşâd çıkmadı, neşriyât olarak, Ekim ayında Safahât'ın beşinci kitabı, "Hâtıralar" yayınlandı: İstanbul, Zilhicce 1335, Necm-i İstikbâl Matbaası, 79 sayfa.

Bu ilk baskıda "Necid Çöllerinden Medîne'ye" şiiri bulunmuyordu. "Berlin Hâtıraları"nın son bölümleri ise, kapalı olduğu için, dergide çıkmadan kitaba girmişti.

1918 yılı nisan ayı başında "Hâtıralar"ın ikinci baskısı yapıldı: İstanbul, Cemâziyelâhir 1336, Necm-i İstikbâl Matbaası, 91 sayfa. Bu baskıya , şâirin, "Emîr-i Mekke Şerif Ali Haydar Paşa Hazretlerine" ithâf ettiği "Necid Çöllerinden Medîne'ye" şiiri de konulmuştu.(122)

(122) Süleyman Nazif, bu şiir için şöyle diyor:
"Şark ve Garb'ın benim bildiğim lisanlarında ve bu vâdide, gerek telif gerek tercüme sûretiyle, bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr u lezzetle i'tiraf ederim. Bunu yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şâir olmak kifâyet etmez: Mehmed Âkif kadar dindar da olmak lâzımdır. Bu iki lâzıme-i ibdâı aynı bereket ve kuvvetle nefsinde cem' etmeyen bir şâir... İster Şarklı ister Garplı, hiç bir san'atkâr şu neşîdenin mislini vücûda getiremez. Şâirin aşk ve imanı kalbinden kalemine ve kaleminden kâğıda dökülmüştür" (S. Nazif, s. 43)
Hasan Basri Cantay da bu şiir için şu bilgileri veriyor:

Mehmed Âkif, geçim sıkıntısı sebebiyle bir zamandan beri, kira vermemek için, annesinin Sarıgüzel'deki üç odalı evinde oturmaktaydı. 1918 yılı başlarında büyük kızı Cemile'yi Ömer Rıza (Doğrul) ile evlendirdi. Damad da gelince, zaten yetersiz olan küçük eve âile sığmadı. Yaz başında hep birlikte, biraz ferahlamak için Heybeliada'ya taşındılar. Fakat burada da susuzluk derdi vardı.(123)

FÂTİH YANGINI

31 Mayıs 1918'de çıkan büyük Cibâli-Fâtih yangınında, yedibin beşyüz evle birlikte, Sarıgüzel'deki küçük bina ikinci defa yandı ve sadece arsası kaldı. Bunun üzerine 1918-19 kışını da Heybeliada'da geçirdikten sonra, -yazın Çengelköyü'ne taşındılar. Mehmed Âkif, 10 Nisan 1920'de Millî Mücâdele'ye katılmak için yola çıktığında burada oturmakta idi. Savaş sona erip Birinci Meclis dağıldıktan sonra 1923 Mayıs'ında İstanbul'a dönünce, Beylerbeyi'nde oturmuş, oradan da Mısır'a gitmiştir.(124)

---

(122) "Âkif merhuma kendi şiirlerinden birini inşâd etmesi rica olunduğu zaman, ya bu şiirini **(el-Uksur'da)** yahut **"Necid Çöllerinden Medine'ye"** şiirini okurdu. İstidlâl ederdik ki, üstadımızın en çok beğendiği yahut en çok sevdiği şiirler bunlardır. (Çantay, s. 170).
"Bu şiir intişâr ettiği zaman, merhum Süleyman Nazif, vapurda rast geldiği rahmetli Cenab Şehâbeddin'e sormuştu: "- Âkif'in, Necid Çöllerinde şiirini nasıl buldunuz? Cenab dedi ki:
"-Bir hâdisedir. Bundan sonra Âkif'e erişilemez!" (Çantay, s. 182) Mehmed Âkif, bu şiiriyle vardığı "erişilmez" yüksekliği, "Asım" ile, yine kendisi aşacaktır. (S. Nazif, s. 91/Fergan, c. 1, s. 440-441, Ö.R. Doğrul'un yazısı.)

(123) "Üstad ile müsâharetimiz sırasında kendisi Sarıgüzel'de babasından kalma evinde ikaamet ediyordu. Kiradan kurtulmak için bu eve sığınmak mecbûriyetinde kalmıştı. Vâlidesi ve âilesi buraya pek sığamadıkları halde maişet darlığı yüzünden bu evin üç odasına yerleşmişti. Fakat şüphe yok ki rahatsızdı ve huzursuzdu. Benim de âileye iltihâkım üzerine yazı Heybeli'de geçirmeye karar verdik" (Fergan, c. 1, s. 444, Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul'un yazısı.)

(124) Aynı yer, s. 445, 448.

V

MÜTÂREKE'DE

Yirmi aydır kapalı duran Sebîlürreşâd, Sultan Vahdeddin'in cülûsu sebebiyle sansürün kaldırılması üzerine, 4 Temmuz 1918 tarihli 361. sayısı ile neşriyâtına yeniden başladı.

İlk sayısında "Necid Çöllerinden Medîne'ye" şiirinin tamamı yayınlandı. Yıl sonuna kadar manzum olarak Âkif'ten "Berlin Hâtıraları"nın dergide çıkmamış olan son üç bölümü ve bir manzum tefsir çıktı. Ayrıca iki makale yazan Âkif Bey, Abdülaziz Caviş'ten dört ve Ferid Vecdi'den bir tercüme yaptı.

15 kasım-5 aralık tarihlerinde çıkan dört sayıda ise Said Halim Paşa'nın meşhur "İslâmlaşmak" adlı eserini Fransızca'dan tercüme ederek yayınladı.[125]

LÜBNAN'DA

Mehmed Âkif Bey, 1918 temmuz ayı içinde, Mekke Emiri olan ve o sırada savaş dolayısıyla Lübnan'da Âliye'de bulunan, Şerif Ali Haydar Paşa'nın dâveti üzerine, İzmirli İsmail Hakkı Bey'le (1870-1946) birlikte Aliye'ye gitmişti. Burada bir ay Paşa'nın misafiri olarak kaldılar.

İzmirli İsmail Hakkı Bey, daha önceki senelerde, Şerif Ali Haydar Paşa'nın iki oğlu Muhyiddin ve Abdülmecid Beylerin hocası olduğu için, Ali Haydar Paşa'nın tanışmak arzusu üzerine, Mehmed Âkif'i de onların Çamlıca'daki köşklerine götürmüştü. Âkif, büyük bir mûsikîşinâs olan Şerif Muhiyyidin'in (Targan, 1892-1967) ud çalışına hayran olmuştu... Aliye'ye de bu âilenin dâveti üzerine gitmişlerdi. Âkif daha sonra "Gölgeler"i de "Şerif Muhyiddin"e ithâf edecektir. Safahat'ın

---

(125) SR, c. 15, no. 378-381, 15 Kasım-5 Aralık 1918.

son şiiri olan "San'atkâr" da bu zâtın başından geçen bir vak'a üzerine nazm olunmuştur.(126)

DARÜLHİKME'DE

Bu sırada İstanbul'da "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye" adıyla bir müessese kurulmuştu. 12 Ağustos 1918'de açılan bu teşkilât, zamanın tanınmış İslâm âlimlerini ve fikir adamlarını çatısı altında toplayan bir "Yüksek İslâm, danışma, tebliğ ve irşâd hey'eti" idi.(127)

Mehmed Âkif, Âliye'de bulunduğu sırada "Dârü'l-Hikme"ye başkâtip olarak tâyin olunmuş ve dönüşünde vazifeye başlamıştır.(128)

---

(126) Fergan, c. 1, s. 47, 120, 121, 190, 191. Âkif'in Safahat dışında kalmış şiirlerinden **"Şark'ın Yegane Dâhî-i San'atine"** adlı manzume de Şerif Muhyiddin'e yazılmıştı. (Safahat, Ekler)/Ö.R. Doğrul, Âkif'in Necid Seyahatine giderken de (dönerken olmalı) Aliye'de Ali Haydar Paşa'ya uğradığını yazmaktadır. (Fergan, c. 1, s. 440)

(127) Sadık Albayrak'ın kitabı ve aynı yazarın TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki maddesi: c. 8, s. 506-507, İstanbul 1993 / Osmanlı Ansiklopedisi'nde (c. 2, s. 129 vd) ise kısa bilgi ile birlikte, kuruluşun nizamnamesi de vardır: İstanbul 1993, Ağaç Yayıncılık.

(128) Dârülhikme âzâlarının ve başkâtibinin tâyinini bildiren irâde-i seniyye şöyledir:
"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığına medrese-i Süleymâniyye ilm-i kelâm müderrisi dersiâmdan Arabgirli Hüseyin Avni ve tefsîr-i şerif müderrisi dersiâmdan Şevketî ve mantık müderrisi dersiâmdan Hâdi ve fudalâ-yı mütehayyizeden Haleb mebusu Şeyh Beşir ve Şam ulemâsından Şeyh Bedreddin ve Senedât-ı Hâkâniye şer' me'muru Haydarîzâde İbrahim ve Amasya müftüsü Mustafa Tevfik ve Bediüzzaman Said Efendiler ve **başkitâbetine de Dârü'l-Hilâfet'l-Aliyye medresesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisi Mehmed Âkif Bey** ta'yin olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Meşîhat me'murdur. 26 Şevval 1336/4 Ağustos 1334 (17 Ağustos 1918). [imza:] Şeyhulislâm Mûsâ Kâzım" (Cerîde-i İlmiyye, yıl. 4, no. 38. s. 1143-1144, Zilhicce 1336)
Başkâtip'in vasıfları ve vazifesi Meclis müzekereleri sırasında şöyle belirtilmişti:
"Bu cetvelde görülen başkâtip, yazıcı demek değildir. Yani âzâlar eline ne verirse yazacak, tebyîz edecek demek değildir. Bu başkâtip o âzâlar nisbetinde, belki daha fazla bir iktidara mâlik olmalı ki, bütün encümenlerden çıkan kararları idâre edip, onlardaki ahvâl-i rûhiyeyi anlayıp, ona göre kaleme alması lâzım gelir..." (Albayrak, s. 43)
Teşkilât kanununun esbâbı-ı mûcibesinde de şu madde ile başkâtibin vasıfları tesbit edilmiştir:
"Başkâtip Dârülhikme'nin rûh-i mukarrerâtım müdrik ve ihtiyâcât-ı kalemiyesini te'mîne muktedir hüsn-i tahrîr ve beyâna mâlik olacaktır." (Cerîde-i İlmiyye, no. 36. s. 1063/Albayrak. s. 97)

23 Ocak 1920 tarihinde baskâtiplik üzerinde kalmak üzere âzâlığa da tâyin olundu.[129]

Dârülhikme kurulunca, Meşîhat (Şeyhülislâmlık) dâiresinin resmî gazetesi olan, aylık "Ceride-i İlmiyye" de Dârülhikme'nin başkitâbetine bağlanmıştı. İlk sayısı 1914 mayısında yayınlanmış olan mecmua bu bağlanışa kadar kırk dört sayı intişâr etmişti. Elli üçüncü sayısından sonra on beş günde bir çıkarılmıştır.[130]

---

(129) Önce yalnız başkâtip olan Âkif Bey'in bu tarihte üye olarak da tâyinine sebep olan hâdiseyi, Merhum Ömer Nasûhi (Bilmen) Efendi, şöyle anlatmaktadır:
"Üstad Mehmed Âkif, fıtraten pek vakur idi. Tab'an büyük bir istiğnâya mâlik idi. (...) Hele izzet,i nefsini rencîde edecek şeylere aslâ tahammül gösteremezdi. (...) Dârülhikme âzâsından bâzı zevat arasında kalem memurlarının iş çıkarmadıklarından şikâyet edildiği sırada (...) başkâtip olan Âkif Bey: Sizin hey'etiniz iş çıkarmazsa kalem ne yapsın? diye mukabelede bulunmuş, âzâdan bulunan o zat da: Sen başkatîpsin, hey'ete karışamazsın, deyince Âkif'in canı sıkılmış: Vay beyim vay, öyle mi? diyerek daireden çıkıp gitmişti. Hâdiseden haberdâr olan Şeyhulislâm Haydarîzâde İbrahim Efendi, derhal Âkif Bey'in âzâlığa tâyinini inhâ ederek irâdesini istihsâl etmiş..." (Fergan, c. 2, s. 279, Ömer Nasûhi Bilmen'in yazısı) Mehmed Âkif'i âzâlığa tâyin eden irâde-i seniyye:
"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkâtibi Âkif Bey başkitâbet uhdesinde kalmak üzere başkitâbete muhassas olan ma'âşıyla zamîme-i me'mûriyyet olarak Dâr-ı mezkûr a'zalığına ta'yîn olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Meşîhat me'mûrdur. 30 Rebîülâhir 1338/22 Kânûnisânî 1336 (22 Ocak 1920), [imza:] Şeyhülislâm ibrahim el-Hayderî, (Cerîde-i İlmiyye, no. 54)

(130) "Meşîhat-i celîle-i İslâmiyyenin cerîde-i resmiyyesidir. Ayda bir neşr olunur. Umûr-i idâre ve tahrîriyyeye Meşîhat-i ulyâ mektupçuluğu tarafından nezâret edilir"... Kırk beşinci sayıdan itibâren, başlık altında bulunan bu ibârenin ikinci kısmı şu şekli almıştır: **"... Umûr-i idâre ve tahrîriyyeye Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Başkitâbeti tarafından nezâret olunur."** Bu bilgilerin ışığında, Âkif Bey'in Anadolu'ya geçinceye kadarki zamanda çıkan 45-58. sayılarla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Dergide, Darülhikme adına yayınlanan imzasız "beyanname"lerin de Âkif Bey tarafından yazılmış olması ihtimal dahilindedir. Dergi için bkz. Nesimî Yazıcı, Cerîde-i İlmiyye, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 7, s. 407-408, İstanbul 1993.

Mehmed Âkif, Anadolu'ya geçerek "Kuvâ-yı Milliye"ye katıldığı anlaşıldıktan sonra "vazifesinden izin almadan ayrıldığı" gerekçesi ile 3 Mayıs 1920'de buradaki vazifesinden azl edilmiştir.(131)

Âkif Bey, bu tarihte Millî Mücâdele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Meclis'in açılışından birgün sanra, 24 Nisan 1920 Cumartesi günü öğle vakti Ankara'ya ulaşan Âkif, 30 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Câmi'indeki ilk va'azı ile halkı cihâda davet işine başlamıştı.(132)

1918 yılı içinde Safahat külliyâtının çıkmış kitaplarından bâzıları yeniden yayınlandı:

"Süleymâniye Kürsüsünde" ikinci ve üçüncü defa basıldı. "Hakkın Sesleri" ile "Hâtıralar"ın ikinci, "Fâtih Kürsüsünde"nin ise üçüncü baskıları yapıldı.

İŞGAL ALTINDA

1919 yılı, işgal altındaki İstanbul'da yaşayan bütün Müslümanlar gibi, Mehmed Âkif ve arkadaşları için de bir ızdırap senesi oldu. Batı Anadolu ve vatanın muhtelif parçaları düşmanın istilâsı ve zulmü altına girince, Sebîlürreşâd, bütün yazıları ile halka sabır, ümid ve cesâret aşılamaya çalıştı. Derginin sayfalarının işgal kuvvetlerinin sansürü sebebiyle bâzan yarı yarıya boş çıktığı oluyordu.

---

(131) Mehmed Âkif'in azl olunduğunu bildiren irâde:
"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye a'zâsından **Dâr-ı mezkûr başkâtibi Âkif Bey** azl olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Meşîhat me'mûrdur. 13 Şa'ban 1338/3 Mayıs 1336 (1920). "(Cerîde-i İlmiyye, no. 60). Âkif'in azli ile ilgili olarak yazılan Meşîhat Mektupçuluğu tezkiresi ise daha tafsîlâtıdır:
"Mektûbî Kalemi, aded: 25 - Me'zûniyet-i resmiyye istihsâl etmeksizin terk-i me'mûriyetle tegayyüb eden **Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye a'zâsından Dâr-ı mezkûr başkâtibi Âkif Bey**'in azli ledel-istîzân 13 Şaban 1338 ve 3 Mayıs 1336 tarihinde irâde-i seniyye-i Hazret-i Şehriyârî'ye iktirân eylediğinden.." (Albayrak, s. 206). 144 ve 154. notlara da bakınız.

(132) 144. ve 153. notlara bakınız.

Âkif, yazdığı iki manzum tefsire, şu âyetleri başlık almıştı:

"Dalâle düşmüşlerden başka kim, Tanrı'sının rahmetinden ümîdini keser?" ve "Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan..."(133)

Bu iki şiirden mısralar:

Batmazdı bu devlet, batacaklar, demeyeydik

Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaklar:

Tek sen uluyan ye'si geberi, azmi uyandır.

* * *

Bir parça kımıldan, diyorum, mahvolacaksın!

Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki sabaha:
Bir kupkuru çöl var ne ışık var, ne de vâha!

"ÂSIM" BAŞLIYOR

Mehmed Âkif, 18 Eylül 1919'dan itibâren, en büyük ve en önemli eseri olan "Âsım"ın neşrine başladı. Bu yıl içinde şiirden on bölüm yayınlandı. 1919-1924 yıllarında fâsılalarla çıkan onyedi bölümde, eserin 1086 mısralık kısmı yayınlanmış, 1206 mısralık kısmı ise kitabın, 1924'de yapılan ilk baskısına girmiştir. Eserin tamamı 2292 mısradır. "Âsım"ın yazılması 1919-1924 yılları boyunca devam etmiştir. Mehmed Âkif, kendisinin de beğenip değer verdiği bu eserini, Ankara günlerinde, dostlarına parça parça okumuştur.(134)

(133) Bu iki şiir "Gölgeler" dedir.

(134) "Asım"ın sonunda bulunan 18 Eylül 1335 (1919) tarihi, şiirin tamamının bu tarihte bittiği zannını uyandırmışsa da doğru değildir. Eserin yazılmasının Millî Mücadele yıllarında Ankara'da, hatta 1924 başında Hilvan'da bile devam ettiği, Âkif'in yakın arkadaşlarının hatıralarından ve kendi mektuplarından anlaşılmaktadır: Fergan, c. 1, s. 233/Mâhir İz. **"Yılların İzi"**, s. 125, İstanbul 1975/SR, c. 19, no. 479, s. 113, 7 Mayıs 1921/ Hilvan'dan Şerif Muhyiddin'e yazdığı **15 Ocak 1924 tarihli mektup**, Safahat, Doğrul Neşri girişinde Kuntay'ın yazısı içinde.

1919'da çıkan imzalı tek yazısında Said Halim Paşa'nın daha önce dergide tefrika olunduktan sonra kitap haline getirilen "İslâmlaşmak" adlı eserini tanıtmıştır.(135)

"ESRÂR-I KUR'AN" TERCÜMESİ

Abdülaziz Caviş'in, 1919'a kadar Mehmed Şevket Bey'in tercüme etmekte olduğu "Esrâr-ı Kur'an" adlı eserinin devamının tercümesine 417. sayıdan itibaren Mehmed Âkif, tarafından devam edilmiştir. 1915 yılında tefrikasına başlanan bu eserin tercümesi ve Sebîlürreşâd'da yayınlanması 1924 sonlarına kadar devam etmiş, çıkan yüz yirmi kadar yazının son elli beş tanesi Mehmed Âkif tarafından tercüme edilmiştir.

(135) SR, c. 16, no. 404, s. 132, 10 Nisan 1335 (1919). Eserin yazarı olan eski sadrazam **Said Halim Paşa**, o sırada harp mes'ulleri arasında olarak, İngilizler tarafından tevkif ve haps edilmiş durumdaydı. Bu yüzden bir önceki sayıya konan yazı, sansür tarafından tamamen çıkarılmış, derginin iki sayfası -sadece başlık ve imza ile- bomboş çıkmıştı. Bu yazı Âkif'in imzasıyla yazdığı son makaledir. Bundan sonra sadece "Bolşeviklik"le ilgili bir soruya kısaca cevap verecektir.
Alim bir zat ve yüksek bir fikir adamı olan Said Halim Paşa, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, serbest bırakıldıktan sonra, 6 Aralık 1921'de Roma'da bir Ermeni'nin kurşunu ile şehid olmuştu.
Eserlerini Fransızca yazan Said Halim Paşa'nın yedi eseri, **"Buhranlarımız"** ismiyle bir cilt içinde yayınlanmıştır (İstanbul, 1919, 183 sayfa.) Bunların beş tanesi daha önce muhtelif tarihlerde SR'da tefrika olunmuş ve küçük kitaplar hâlinde çıkmıştı. Son eseri olan **"İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye"** de Âkif tarafından tercüme ve neşr olunacaktır (SR. 1922). Âkif'le Paşa'nın alâka ve yakınlıkları için bkz. Fergan, c. 1, s. 48-50/Hayatı ve eserleri için bkz. **"Buhranlarımız"**. Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul (1971), Tercüman 1001 Temel Eser dizisi, no.9... Yeniden neşri: Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İstanbul 1991, 2. baskı 1993, 48 + 335 sayfa.

SÜLEYMAN NAZİF'İN ESERİ

1919 yılı temmuz ayı sonundan başlayarak, "Servet-i Fünûn" sayfalarında Süleyman Nazif'in "Mehmed Âkif Zâtı ve Âsârı" adı altındaki eseri yayınlandı. 1924'te kitap hâlinde çıkacak olan bu yazılar Âkif'in şahsiyeti ve san'atı hakkında yapılan ilk araştırma idi.[136]

Âkif, 1919 ekiminde, "Servet-i Fünûn" mecmuasının açtığı "Tahkîkaat-ı Edebiye" anketine cevap vererek, edebiyat hakkındaki düşüncelerini kısaca açıklamış;[137] derginin iki sayısında ayrıca iki kısa şiiri yayınlanmıştır: "İthâf Kıt'ası" ve "Evlâdım Mehmed Ali'ye".[138]

LİSAN HEY'ETLERİ

Arap ediplerinden İsmail el-Hâfız, hatıralarında, 1919 yılında İstanbul Dârülfünûnu'nda Maarif Nezâreti'ne bağlı olarak bir "Kaamûs-i Arabî Hey'eti" kurulduğunu, kendisinin başkan olduğu bu hey'ette Ahmed Naim ve Mehmed Şevket Beylerle beraber Mehmed Âkif'in de bulunduğunu söylemektedir. El-Hâfız'a göre, uzunca bir zaman çalışan bu hey'et, yazılması düşünülen "Arapça Lûgat"in elif harfini bitirmiştir. El-Hâfız bu çalışmalar sırasında, Âkif Bey'in Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta, hayret edilecek bir başarı gösterdiğini de ilâve etmektedir.[139]

Mehmed Âkif, Mütâreke yıllarında Dârülfünûn'da kurulan "Tedkîkaat-ı Lisâniye Ercümeni"nin de âzâsı idi. Dil üzerinde çalışmalar yapan bu hey'ette, Ali Ekrem, Cenab Şehâbeddin, Ahmed Naim, Ferid Kam, Necip Âsım, Ahmet Râsim ve Tâhir Olgun Beyler de bulunuyordu.[140]

---

(136) Servet-i Fünûn, c. 56, no. 1420 vd., 31 Temmuz 1335 (1919)
(137) Aynı yer, c. 56, no. 1329, s. 360, 2 Teşrînievvel 1335/2 Ekim 1919.
(138) Aynı yer, c. 56, no. 1431-1432, 16 ve 23 Teşrînievvel 1335/Ekim 1919.
(139) Fergan, c. 1, s. 671.
(140) Ağâh Sırrı Levend, **"Profesör Ferid Kam"**, s. 50, İstanbul 1946.

BALIKESİR HİTÂBESİ

1920, Anadolu'daki Millî Mücâdele faaliyetinin başladığı yıl oldu. İlerleyen Yunan işgal kuvvetlerine karşı Batı Anadolu'da Ayvalık ve Balıkesir'de ilk cephe açılmıştı.

İşgâl altındaki İstanbul'da bunalan Mehmed Âkif, ocak ayı sonunda Eşref Edib'le birlikte Balıkesir'e gitti. Burada, Zağnos Paşa Câmii'nde Cuma namazından sonra va'az kürsüsüne çıkarak halka hitap etti.[141]

"Ey Müslüman!" hitâbıyla konuşmasına başlıyan Âkif, önce "Cihan altüst olurken seyre baktın öyle durdun da; Bugün bir serserîsin, derbedersin kendi yurdunda!" diye başlayan şiirini okumuştu.[142]

Bundan sonra, Müslümanların neden geri kaldıklarını; "hayat hakkına sahip olmak isteyenlerin kuvetli olmaya mecbur olduklarını; denizaltılar, uçaklar yapan Batılıların bunu tek tek değil, birleşerek yaptıklarını; bugün her şeyin cemaatler ve şirketler tarafından yapıldığını; bizim, bir araya gelip çalışmayı beceremediğimiz için aynı şeyleri yapamadığımızı; geçmişteki kırgınlıkları unutmak ve birleşmek lâzım geldiğini; eğer bunu yapamazsak, bizi idarelerine alacak olanların, bize hayvan muamelesi edeceğini anlatmıştı. Anlattıklarını misallerle izah eden ve âyetlerle destekleyen Âkif, sözü Karesi'de (Balıkesir) başlamış olan Millî Mücâdele'ye getirmiş ve konuşmasını şöyle bitirmiştir:

"Ey cemâat-i müslimîn! Memleketlerinizi kurtarmak için devâm eden mücâhedâtınızda bir noktaya son derece dikkat etmelisiniz: Bu hareketlerin, bu himmetlerin sırf

---

(141) Fergan, c. 1, s. 51-53.

(142) Âkif'in konuşmasının başında okuduğu ve yedinci Safahat'a **"Alınlar Terlemeli"** adıyla girecek olan bu şiir, 3 Ekim 1918'de **"Hasbihâl"** adıyla, SR'da yayınlanmıştı.

müdâfa'a-yı dîn ü vatan gâyesine müteveccih olduğu yâr ü ağyâr nazarında tamamiyle anlaşılmalıdır. Fırkacılık, menfaatçilik, kavmiyetçilik gibi hislerden külliyen müberrâ olduğuna yakındakilere uzaktakilere tamamiyle kanâat gelmelidir.

"Bu kanâati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Husûsî emeller, husûsî içtihatlar, yine husûsî olarak sahiplerinin kafasında, kalbinde kalmalıdır. Çünkü gâye birdir. Efrâd tarafından o müşterek gâyeye karşı gösterilecek ufacık bir inhirâf, son derece muhtâç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kâfidir. Onun için bundan son derece sakınmalıdır.

"Cemâat içinde herkesin uhdesine düşen bir vazife-i vataniye, bir farîza-i dîniye vardır ki onu ifâ husûsunda zerre kadar ihmâl göstermek câiz değildir. Bu hususta hiç bir ferd kenara çekilerek seyirci kalamaz. Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harîm-i nâmûs ve şerefimizi çiğnemek istiyor. Bu nâmerd ta'arruza karşı koymak kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç ihtiyar... her ferd için farz-ı ayn olduğu, bir lahza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu gün herkes vus'ünü sarf ile mükelleftir. Osmanlı saltanatını i'lâ için Karesi'nin, bu kahraman İslâm muhîtinin vaktiyle ne büyük fedâkârlıklar gösterdiği herkesin mâlûmudur. Rumeli'yi baştan başa fetheden hep bu topraktan yetişen babayiğitlerdir. O kahraman ecdâdın torunları olduğunuzu isbât etmelisiniz. Anadolu'yu müdâfa'a husûsunda diğer vilâyetlere ön ayak olmak şerefini siz ihrâz ettiniz. Sa'yiniz meşkûrdur. İnşâallah bu şân ü şeref kıyâmete kadar artar gider. İnşâallah vatanımızın haysiyeti, istiklâli, saâdeti, refâhı, ümrânı dünyâlar durdukça masûn ve mahfûz kalır."

Balıkesir'de Mehmed Âkif'le birlikte bulunan Eşref Edib, konuşmadan sonrasını şöyle anlatıyor:

"Bu hitabe bir saat kadar sürdü... Âkif kürsüden inince herkes eline sarıldı. Kucaklaştı. Bu sözler halk üzerinde, mahzun ve mükedder gönüller üzerinde çok tesirler husûle getirdi. Sonra silâhlı mücâhidlerle, harekâtı idare edenlerle görüşüldü. Millî kuvvetlerin teşekkülünde büyük himmeti olan Basri (Çantay), bizi birkaç gün misafir etti. Sonra İstanbul'a döndük." [142a]

Büyük ihtimalle 23 Ocak 1920 Cuma günü namazdan sonra yapılmış olan bu konuşmanın metni, önce Balıkesir'de çıkan "İzmir'e Doğru" gazetesini 1 Şubat 1920 tarihli 24. sayısında ve arkasından 12 Şubat tarihli Sebîlürreşâd'da yayınlanmıştır.[143]

Balıkesir'de bir müddet kalarak mukaavemet ve mücâdele taraftarı olanlarla ve şehrin ileri gelenleri ile görüştü. Hasan Basri (Çantay) Bey'e misafir olan Âkif, onunla beraber ziyârete gittikleri Dârülmuallimîn'de (Öğretmen Okulu) kendisine "san'at" hakkındaki fikrini soran talebelerle sohbet ederken: "San'at san'at içindir düstûrû iflâs etmiştir" diyen Âkif, sözlerine Emile Zola ve Alphons Daudet'den misaller getirmişti. Yanında bulunan Hasan Basri Bey tarafından kayd edilen sözlerinin baş tarafı şöyledir:

"O sözler yeni değildir. Onlara ittibâ eden kimse yoktur. Şarkta, garpta yetişmiş meşâhirin muhalled eserleri tedkîk edilince görülür ki herbiri, her yazdığı eserinde mutlaka bir gâye takip etmiştir. Demek ki san'at mutlak değildir. Madem ki "san'at san'at içindir" düstûrunun ortaya atılmasına rağmen hiçbir edib, hiçbir şâir bir maksad gözetmekten kendini kurtaramıyor; o halde, bu düstûr artık iflâs etmiş demektir. Kezâlik, mâdem ki bu düstûrların hükmüne tebeiyyet edilemiyor, san'at mu-

---

(142a)Karan, SER, c. 10, no. 236, s. 173, 1 Ocak 1957.
(143) SR, c. 18, no. 458, s. 183-186, 12 Şubat 1336 (1920). Balıkesir'e Âkif'le beraber giden Eşref Edib, Zağnos Paşa Cami'indeki va'azı not etmişti.

kayyed kalıyor, öyleyse san'ati bir takım hasîs emellere, sefîl ve müstekreh maksadlara âlet edinmektense ulvî, pâk, asîl, necib duygulara, düşüncelere vâsıta kılmak elbette daha ma'kul bir hareket olur..."[144]

MİLLÎ MÜCADELE'YE DESTEK

1920 yılı başından itibâren, Sebîlürreşâd dergisinin idârehânesi, millî mücâdeleye katılmak için Anadolu'ya geçmiş olanlarla İstanbul'daki yakınları arasındaki haberleşmenin ve gizli muhâberelerin merkezi olmuştu. Gazeteler ve mektuplar dergi vâsıtası ile Anadolu'ya gidiyor ve İstanbul'a geliyordu.[145]

---

(144) Çantay, s. 53-55/ Mehmed Âkif'in, Balıkesir'de Millî Mücâdele lehinde va'z ettiği için Dârülhikme'deki vazifesinden hükümet tarafından çıkarıldığı yazılmışsa da (Fergan. c. 1, s. 53/Çantay, s. 21) bu doğru değildir. Çünkü Âkif'in vazifesinden azli, Ankara'ya gittiği kesinleştikten sonra ve 3 Mayıs 1920'de vuku bulmuştur (131. nota bakınız). Ayrıca, Dârülhikme âzâlığına başkâtipliğe ilâveten ve terfîen tayini de yukarıda görüldüğü gibi (129. not), va'azın verildiği günlere rastlamaktadır.
İngiliz işgâli altındaki İstanbul'da Osmanlı Hükümeti düşmanla hoş geçinmeye çalışır, ileri gelen yazar ve aydınların çoğu kurtuluşu, Fransız, İngiliz veya Amerikan "manda"sı olmakta ararken, hükümetin yüksek bir memuru olan Âkif Bey'in -makamını ve maaşını tehlikeye atarak, hatta tevkik edilip Malta'ya sürülmesi de ihtimal dahilinde iken- Balıkesir'e gidip halkı cihada çağırması ve sonra yine işinin başına dönmesi gerçekten çok cesurca bir işti. Âkif'in bu hareketinin onun samimiyetini göstermesi bakımından önemini, Erişirgil şöyle açıklamaktadır:
"Âkif'in hayatını yazanlar, Ankara'ya gelerek Millî Harekete katıldığını överler ama, bu Balıkesir seyahatinden ya hiç bahsetmezler, yahut birkaç satırla geçerler. Meydandadır ki, onun Balıkesir'e gidişi ve Zağnos Paşa Câmi'inde va'azı, hayatında en önemli ve en şerefli olaydır. İstanbul'dan Ankara'ya gidenler arasında o sırada istilâ kuvveti tarafından **tâkibe uğrayanlar, aç kaldığı için iltică edecek yer arayanlar** da vardı. Âkif'i bunlardan nasıl ayırabilirdik, eğer Balıkesir'e gelişi ve Zağnos Paşa Câmi'inde söyledikleri olmasaydı? Sonra o bu sıralarda Darülhikme başkâtibi, yani İstanbul Hükümeti'nin bir memuru idi." (Erişirgil, s. 406).

(145) Fergan, c. 1, s. 45. Âkif ve arkadaşları ayrıca, İngiliz ordusunda iken tarafımıza geçmiş ve Mütareke'de çaresizlik içinde İstanbul'da kalmış Hindli Müslüman askerleri de himaye edip, Anadolu'ya geçirmişlerdi. (Erişirgil, s. 407)

Millî Mücâdele'yi destekleyen, yabancı dilden eserler tercüme ettirilerek basılıyor ve Sebîlürreşâd paketlerinin içinde ve başka yollarla Anadolu'ya gönderiliyordu. Ömer Rıza (Doğrul) tarafından İngilizceden tercüme edilen ve Necm-i İstikbâl Matba'asında bastırılarak gönderilen, Hindli yazar Şeyh Müşir Kıdvay'ın iki eseri de bunların arasındaydı.(146)

Mehmed Âkif, İstanbul'daki faaliyetleri, temasları ve neşriyatı ile Millî Mücadele'ye büyük destek sağlamakta idi. Fakat buradaki baskı, Âkif Bey'in Balıkesir va'zından sonra daha da artmış ve dergideki yazıların bazan tamamı "İşgal kuvvetleri" sansürü tarafından çıkarılır olmuştu. İstanbul caddelerinde devriye gezen düşman askerlerini görmemek için Âkif Bey ara sokaklardan gidiyor, vapurların alt kamaralarında oturuyordu.(147)

Bu sebeple, Millî Mücâdele'ye daha çok faydalı olabilmek için artık Anadolu'ya geçmek, cihâdın ortasında bulunmak istiyordu.

ANADOLU YOLUNDA

Nihâyet 1920 nisan ayı başında Ankara'ya gitmeye karar veren Âkif, bunu yalnız Eşref Edip ile damadı Ömer Rıza'ya ve âilesine haber vererek, 10 nisan sabahı İstanbul'dan ayrılmıştır.(148)

Hareketinden önce Eşref Edib'e söylediği şu sözlerden, Millî Mücâdele'nin başında bulunanlar tarafından ken-

---

(146) **"İslâm'a Çekilen Kılıç yahut Alemdarân-ı İslâm'ı Müdâfaa"** ile **"Türkiye İslâm İmparatorluğu'nun İstikbâli"** adlı eserler: Fergan, c. 1, s. 54, 448.

(147) Fergan, c. 1, s. 53, 446.

(148) "İstanbul'dan, mücâdele aleyhine fetva verildiği gün ayrılmıştım..." (Kandemir'in Mehmed Âkif'le mülâkatından. Yedigün dergisi, 1 Temmuz 1936. Nakledenler: Çantay, s. 308-312/Ziyad Ebuzziya. "Türk Edebiyatı" dergisi, Mehmed Âkif Anıt sayısı, no. 158, s. 40. Aralık 1986... Ayrıca 153, nota bakınız.

disine duyulan ihtiyaç dolayısıyla yapılmış bir davetin, yola çıkış tarihini öne almasına sebep olduğu anlaşılmaktadır:

"Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvîre ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idârehânedeki işlerini derle topla. Sebîlürreşâd klişesini al, arkamdan gel. Meşîhat'takilerle de temas et. Harekât-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler."(149)

ANKARA'DAN GELEN DÂVET

Mehmed Âkif'in Ankara'ya nasıl çağrıldığını ve ne şekilde gittiğini en iyi bilmesi gereken Eşref Edib Bey, kitabında bu bahse yeteri kadar açıklık getirmemiş; ancak 1957 yılında hatıralarının bir kısmını yazdırıp yayınlarken, bu meseleye de açıklık kazandırmıştır:

"O sıralarda bir gün rahmetli Âkif'le idarehanede konuşuyorken merhum Ali Şükrü geldi:

"- Haydi hazırlanınız, gidiyoruz, dedi.

"- Nereye? dedik.

(149) Fergan. c. 1, s. 56. Erişirgil ise bunu teyid için. Âkif'in Ankara'ya hareketinden dört gün önce **"subaya benzer"** birisinin evine gelip bir mektup getirdiğini ve kendisiyle görüştüğünü yazmaktadır. (s. 409)/Vefatından evvelki günlerde Âkif Bey'le görüşen Nevzat Ayas, Ankara'ya gidişiyle ilgili olarak öğrendiklerini şöyle anlatmaktadır.
"... Nihâyet İstanbul'da artık millî ve vatanî vazifesini serbestçe yapamıyacağını anlıyan vatansever Üstad, Anadolu'ya can atar. Arkasından Sebîlüreşâd'ı da oraya gider. Üstadın artık İstanbul'da duramaz hâle gelmesine sebep, Damat Ferid kabînesinin millete karşı aldığı hâinâne cepheye Meşîhat makamının da iştrâk etmek istidâdında olduğunu ve bir gün millî hareket aleyhindeki mâhut fetvanın çıkarılması için hazırlık yapıldığını anlaması olmuş. Bunu hastalığında, M. Şemseddin ile birlikte Baltacı Çiftliği'nde ziyaret ederken kendi ağzından işittim." Ayas,. s. 576-577.

"- Ankara'ya. Oradan sizi çağırıyorlar. Paşa sizi istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da neşrini istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da intişârı, Millî Hareket'in manevî cephesini kuvvetlendirecektir.

"Âkif'le bakıştık. Ali Şükrü kat'î bir lisanla

"- Hiç düşünmeyiniz, gideceğiz, herhalde gideceğiz.

"Âkif sordu: - Nasıl gideceğiz?

"Ali Şükrü cevap verdi: - Basbayağı gideceğiz. Biz ikimiz Üsküdar'dan yola çıkacağız. İngiliz hatlarını yararak geçeceğiz. Eşref de sonra gelir. Burada işleri yoluna koyar, Karadeniz tarikiyle İnebolu'ya çıkar, oradan gelir.

"Âkif bana: - Ne dersin? dedi.

"Ben: - Gidelim, dedim; artık burada yapacak işimiz kalmadı. Herhalde orada daha faideli oluruz." (149a)

ANKARA'YA VARIŞ: 24 NİSAN 1920

Mehmed Âkif ile Ali Şükrü Bey Ankara'ya Meclis'in açıldığı gnüün ertesi cumartesi günü öğle sıralarında vardılar. Babasıyla birlikte bulunan Emin, Ankara'ya geldikleri günü şöyle anlatıyor:

"Eskişehir'den Ankara'ya tren ile gittik... Atatürk Ankara'da idi. Millet Meclisi yeni teşekkül etmişti. Gazi ile babamın ilk görüşmelerini bugünkü gibi hatırlarım.

"Tren öğleye doğru Ankara'ya vâsıl oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisi'nin önünde indik. Babam bana, sen buralarda otur diyerek, Meclis'in bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum mebusu Gözübüyük-zâde Ziya Hoca ve daha tanımadığım

---

(149a)Karan, SER, c. 10, no. 237, s. 184, 15 Ocak 1957. Bu metin, Âkif'in, Ankara yolculuğunu neden Ali Şükrü Bey'le yaptığını da açıklıyor.

iki üç kişi var idi. Evvelâ Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz diyen Atatürk oldu; bilâhare şâire iltifat etti: "- Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim" dedi.

"Onlar uzaklaşır iken biz de Ankara'da, acıkan karnımızı doyuracak bir lokanta aradık."[150]

Meclis'in 23 Nisan Cumartesi günü yapılan ikinci toplantısının, öğleden sonra üçte başlıyan üçüncü celsesinde, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in, müzakereler sırasında söylediği birkat cümlenin zapta geçmiş olduğu görülüyor. [150a]

Bu bilgilerin ışığında, "Âkif Bey ve arkadaşının 24 nisan günü öğle vakti Ankara'ya geldiklerini ve Ali Şükrü Bey'in Meclis'in öğleden sonraki toplantısına, katıldığını" söyleyebiliriz. O sırada henüz mebus olmayan Âkif Bey ile oğlu da büyük ihtimalle dinleyiciler arasında bulunuyorlardı...

Âkif, Ankara'ya gelir gelmez Hacı Bayram Câmi'nden başlayarak, halka hitap etmiş, ikna olunması gereken kimselerle konuşmalar yapmış, Millî Mücâdele'ye yardım edebilecek şehirleri dolaşarak, "Kuvâ-yı Milliye"nin bir "İttihadçı" hareket olmadığını, bu vatanı da kaybedersek gidecek yerimizin kalmadığını, bu savaşın dine ve halifeye hıyânet için yapılmadığını, bunun bir "cihâd" ve katılmanın "farz" olduğunu, o günlerde en inanılır bir İslâm büyüğü sıfatıyla halka anlatmış, şüpheleri giderip, isyanları yatıştırıp, gönülleri tutuşturmuş ve büyük bir "ihtiyaç"a cevap vermiştir.[151]

(150) Kutay, s. 203. Emin Ersoy'un hâtıraları.
(150a)ZC, c. 1, s. 37.
(151) Hayreddin Karan'ın Eşref Edib'ten dinleyerek kaleme aldığı yirmi tefrikalık yazı dizisinde, bunların bir kısmı anlatılmaya çalışılmıştır. SER, c. 10-11, no. 234-258, 1956-1957: **"Millî Mücâdele'de Sebîlürreşâd, Mehmed Âkif ve Eşref Edib"**

ANKARA YOLCULUĞU

Mehmed Âkif'in Ankara yolculuğunu, oğlu Emin'in anlattıklarına dayanarak şu şekilde tesbit edebiliriz:

10 Nisan 1920 günü sabahı, namazdan sonra âilesiyle vedâlaşan Âkif, oniki yaşındaki oğlu Emin'i yanına alarak Çengelköyü'nde oturduğu evden hareket etti. Yürüyerek Üsküdar'da Karacaahmed Mezarlığı'na geldiler. Burada Âkif'i, Ali Şükrü Bey (Trabzon'un maktul şehid mebusu, 1884-1923) bir fayton ile beklemekteydi. Faytonla Kısıklı üzerinden Alemdağı'na gittiler. Burada Millî Mücadelecilerin toplandığı bir çiftlikte (Baltacı Çiftliği olmalı) atlara bindiler ve bir süvarinin refâkatinde yola devam ettiler. Geceyi bir köyde geçirip, ertesi gün İzmit ile Adapazarı arasında, Kuvâ-yı Milliye'ye cephane götüren bir kafileye rastlayarak ona katıldılar. Geyve yakınlarında Kuşcubaşı Eşref ve Yenibahçeli Şükrü Beylere rastladılar. Daha ileride bu ikisi ile birlikte topluluktan ayrılarak beş kişilik bir kafile halinde demiryolundan dekovil ile Ankara'ya gittiler.(152)

(152) Kutay, s. 200. Emin Ersoy'un Hâtıraları/Kandemir'in mülâkatı, Türk Edebîyatı Dergisi, s. 40, Aralık 1986.

VI

MİLLÎ MÜCÂDELE'DE

Mehmed Âkif 24 Nisan 1920 Cumartesi günü öğle vaktinde yani Birinci Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü, Ankara'ya varmıştır. 28 Nisan 1920 Çarşamba tarihli Hâkimiyet-i Milliye nüshasında, Mehmed Âkif'in Ankara'ya geldiği ve 30 nisan cuma günü va'az edeceği hakkında bir haber bulunmaktadır:[153]

"**İslâm Şâiri Âkif Bey** -Pek hassas ve ulvî İslâm Şâiri Mehmed Âkif Bey dahi İstanbul'dan çıkarak birkaç gün evvel Ankara'ya muvâsalat eylemiştir. İlhâmât-ı şâirânesinin menba-i aslîsi bilhassa hamiyet-i dîniye ve gayret-i vataniyesinde olan bu güzîde İslâm şairi bir şahsiyet-i mümtazdır. Milletin giriştiği mücâdele-i vatanperverâne İslâm Şâiri Mehmed Âkif Bey'in himmet-i hamiyyetkârânesinden pek çok feyiz ve kudret alacaktır. Şâir-i hakîm-i İslâm'ın önümüzdeki cuma günü halka bir mev'ize îrâd buyuracağını memnûniyetle haber aldık."

Mehmed Âkif, Anadolu'ya geçtiği için "resmî izin almadan memuriyetini terk edip, ortadan kaybolduğu" gerekçesiyle 3 Mayıs 1920'de Dârülhikme'deki vazifesinden azl edilmiştir.[154]

---

(153) "**Hâkimiyet-i Milliye**" gazetesi, no. 25, 28 nisan 1336 (1920). Nakleden Necat Birinci. Türk Edebiyatı Dergisi, no. 158, s. 73, aralık 1986. Haberde bahsi geçen cuma, 30 nisana rastlamaktadır.

(154) Âkif'in vazifesinden azli hususu için 131, 144 ve 153. notlara bakınız. Âkif'in vazifesinden azli kararının. Ankara'ya gittiği kesinleştikten sonra alındığı anlaşılmaktadır. Damadı Ömer Rıza Doğrul, kayınpederinin Ankara'ya gittiğini öğrenen bazı dostların (!) kendisinden selâmı kestiklerini (Fergan, c. 1, s. 447) yazmaktadır. Erişirgil ise. Âkif'in Ankara'ya gitmesinin İstanbul'daki tesirini şöyle anlatıyor: "Akif'in Ankara'ya gidişi aydın İslâmcılar denilen zümrenin bir kısmını sevindirmişti. Fakat Hürriyet ve İtilâf'cıları, yahut onlara mütemâyil olanlarla İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ndekileri çok düşündürmüştü." Bir profesör ise Erişirgil'e şunları söylemişti: "Onlar, bir meşhur İslâm şâirinin de Ankara'ya gittiğini öğrenince derin derin düşünecekler." (Erişirgil. s. 411).

BURDUR MEBUSU

5 Haziran 1920'de Mehmed Âkif'in Burdur'dan mebus seçildiğine dair mazbatası "Mazbataları Tedkik Encümeni"ndan Meclis'e geldiği ve Meclis tarafından kabul edildi. [155]

3 temmuzda da Biga'dan mebus seçildiği haberi gelmiş ve bu da Meclis'çe kabul edilmiştir. Bu seçime dair, Biga mutasarrıfı ve kumandanı Avni Bey'den gelen ve Meclis'te okunan telgraf metni şöyledir:

"Ankara'da Dâhiliye Vekâleti'ne

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi mebusluğuna Biga livâsının tekmil kazalarında bugün ayni saatte icra edilen intibâhâtta namzediklikleri vaz' ve ilân eden on yedi zatten İslâm şâiri Mehmed Âkif Bey (146), üdebâdan Soysallıoğlu İsmail Subhi (126), liva müddeiumûmî-i sâbıkı dava vekili Hamid (109) Beylerle, Ezine eşrâfından Mehmed (109), Ayvacık şerâfından Hâfız Hamdi (57) Efendilerin ihrâz-ı ekseriyet eyledikleri ve harcirahlarının mahallî malsandıklarından tesviyesiyle Ankara'ya hareketleri lüzûmu âid olanlara amir ve tebliğ edildiği.

4 Haziran 1336 (1920)

Mutasarrıf ve Kumandan

Avni" [156]

Ancak Âkif Bey, bu tarihten sonra Burdur'a giderek halkla görüşmüştü. Bu sebeple, 18 temmuz'da Meclis'e

---

(155) ZC, c. 2, s. 67. Burdur, o sırada Konya Vilâyeti'ne bağlı, kaza merkezi idi.

(156) ZC, c. 2, s. 139. Biga Mutasarrıflığı'ndan gelen telgraftan, seçime katılan on yedi zattan en fazla oyu **"İslâm şâiri Mehmed Âkif Bey"**'in aldığı anlaşılmaktadır.

bir takrir vererek, Burdur'dan mebus olmayı tercih ettiğini bildirmiş ve Biga mebusluğundan çekilmiştir:

B.M. Meclisi Riyâset-i Celîlesine

"14-VII-1336 tarih ve 270 numaralı emirname-i riyâsetpenâhîleri cevâbıdır. Evvelce Burdur livâsından intihâb edilmiş ve livâ-yı mezkûre giderek müntehib ve müvekkillerimle temasta bulunmuş olduğumdan, Burdur livâsı âzâlığını tercîhan Biga âzâlığından istifa ettiğimi arz ile te'yid-i hürmet eylerim efendim.

17 Temmuz 1336

B.M.M. Burdur livâsı a'zâsından

Mehmed Âkif" (157)

NASIL SEÇİLDİ?

Mehmed Âkif'in Burdur'dan mebus seçilmesine, o sırada yeni seçilmiş olan bir mebusun istifa etmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın onun yerine Âkif Bey'in seçilmesini istemesi, sebep olmuştur.

Ankara'ya 24 nisanda gelmiş olan Âkif Bey'in seçilmesi, Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli şu telgrafı ile Burdur'un bağlı bulunduğu Konya Vilâyeti'nin vali vekili ve kolordu kumandanı olan (Albay) Fahreddin (Altay) Bey'e bildirilmiştir:

"Ankara, 29 Nisan 1336

"Konya 120'nci Kolordu Kumandanı Fahreddin Beyefendi'ye

"İstifasında musir bulunan Burdur livası Büyük Millet Meclisi âzâsı ve Ahz-ı Asker Reisi Miraly İsmail Beyefendi'nin yerine, livâ-yı mezkûr B.M.M. âzâlığına An-

(157) ZC, c. 2, s. 335.

kara'da bulunan Şâir Mehmed Âkif Beyefendi'nin intihâbının te'min ve neticenin iş'ar buyurulmasını rica ederim.

B.M.M. Reisi

Mustafa Kemâl" (157a)

Mehmed Âkif Bey'in, Burdur'dan seçildiğiden haberi olmayan Bigalıların da, onu mebus intibâb etmelerine neyin vesile olduğunu bilemiyoruz. Ancak birkaç ay önce Balıkesir'e giderek Millî Mücâdele'yi teşvik bâbında Zağnos Paşa Cami'inde konuşma yapmış olan Âkif Bey'in, aydınlarca esasen bilinen şahsiyetine ilâveten halk tarafından da iyi tanındığı ve böyle bir meselede isminin ilk akla gelenler arasında bulunacağı tabiidir. En fazla oyu alması da bunu göstermektedir.

HALKI SAVAŞA DAVET

Mehmed Âkif, Ankara'ya geldikten sonra, halkı irşad ve ileri gelenlerle görüşerek, onların maddî ve mânevî olarak millî mücâdeleye katılıp desteklemelerini temin etmek için, bazı yerlere gitmiştir. Bunlardan tesbit olunanlar şunlardır: Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya, Kastamonu.(158)

Önce Eskişehir'e gelen Âkif, daha sonra Antalya mebusu Süleyman Efendi ile beraber, yolu üzerindeki merkezlere uğrayarak Antalya'ya kadar gitmiş, dönüşte de aynı şekilde hareket etmiştir. İki geçişinde de Burdur'da birer hafta kalmıştır. Uğradığı yerlerde câmilerde ve hükümet meydanlarında halka durumu anlatmış, nüfuzlu

(157a)T.C.Gn.K. Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Atatürk Serisi no. 6, Ankara 1977, s. 145. Nakleden: Dr. Fethi Tevetoğlu, **Atatürk ve Türk Ocağı** Türk Yurdu, c. 8, no. 10, s. 38-39. Kasım 1987.

(158) Kutay, s. 214 vd., Emin Ersoy'un Hâtıraları.

ve zengin şahıslarla konuşarak onları Millî Mücâdele'ye katılmak üzere iknâ etmiştir. Çeşitli düşünce ve te'sirler altında kalarak Ankara'ya karşı şüphe ve tereddüt ile bakanlara, bu işin bir parti veya şahsın dâvâsı değil milletin ölüm-kalım meselesi olduğunu anlatmıştır.[159]

Kasım sonunda Anadolu'da yayınlanmaya başlayacak olan Sebîlürreşâd, aynı fikir ve telkinleri bütün halka ve cephelere yayacaktır.

Âkif'in Anadolu'ya geçtiği sırada 463. sayısı çıkan Sebîlürreşâd, başyazarının Millî Mücâdele'ye katılması üzerine İstanbul'daki neşriyâtına son vermiş, Eşref Edip de, ailesiyle beraber Kastamonu'ya kayınpederinin yanına gitmişti.[160]

(159) Âkif'in bu seyahatteki faaliyetlerine dair oğlu Emin'in anlattıklarından: "Eskişehir'de evinde kaldığımız Osman Bey çok zengin bir vatandaştı. Kuvâ-yı Milliye'ye maddî müzâharette bulunmak istiyordu. Lâkin kayınpederini buna ikna edememişti. Aslen Tatar ve gâyet sofu olan bu ihtiyara babam derhal tesir etti. Bu harbin bir cihad hem de çok kıymetli bir gaza olduğuna onu ikna etti. (...) Babamı ilk defa Burdur'da hükümet konağında üç dört yüz kişiyi mütecâviz bir cemaate hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesi ile konuşuyor, çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. (...) Sandıklı'da Büyük Câmi'de yatsıyı kıldıktan sonra minbere çıktı... (Kutay, s. 213 vd.)

(160) Mehmed Âkif'in Anadolu'ya gidişinden sonra SR'ın 6 Mayıs 1920 tarihli 463. sayısını çıkaran Eşref Edib, derginin ciltleri ile lüzumlu klişe ve evrakı alarak, ailesiyle birlikte Kastamonu'ya gitmiş ve burada hâkim olarak bulunan kayınpederinin yanına yerleşmişti. (Karan, 6. tefrika).
Hayreddin Karan'a hâtıralarını anlatan Eşref Edip Bey, Ömer Rıza Doğrul'un o sırada Veliahd **Abdülmecid Efendi**'nin çocuklarına Arapça öğretmeni olduğunu. Âkif Bey'le birlikte arasıra Efendi'nin Çamlıca'daki sarayına gittiklerini, Millî Mücâdele'ye candan taraftar olan Efendi'yi Ankara'ya kaçırmak üzere onunla anlaştıklarını, kendisi Kastamonu'ya gidince şifre ile Ankara'yı arayarak durumu **Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirdiğini, onun da bunu uygun bularak, daha önce Ankara'ya gitmiş olan Abdülmecid Efendi'nin yaveri **Yzb. Yümni Bey**'i Kastamonu'ya gönderdiğini, yazmaktadır. Kastamonu'ya gelen Yümni Bey, burada kimlik değiştirerek İstanbul'a gitmiş, Efendi ile görüşmüş, fakat Efendi'nin mâzeret beyan etmesi üzerine düşünülen şey tahakkuk

Âkif, Konya'da Kuvâ-yı Millîye aleyhtarı bir faaliyet olduğu haberinin alınması üzerine oraya giderek ileri gelenlerle konuşmuştu.(161)

KASTAMONU'DA

Mehmed Âkif, Konya dönüşü, Kastamonu'ya Eşref Edib'in yanına gitti.(162)

Mehmed Âkif'in Ankara'dan Kastamonu'ya 19 Ekim 1920 tarihinde geldiği ve yine oraya dönüşünün aralık ayı sonunda olduğu bilinmektedir. Ancak kendisinin bir

---

160) edememiş. Bu tarihi hâdiseyi anlatan Eşref Edib, bu bilgilerin aynı zamanda, **Nureddin Peker** tarafından yazılmış olan 522 sayfalık "**İstiklâl Savaşı, İnebolu Kastamonu Havalisi...**" adlı eserin 213-214. sayfalarında da bulunduğunu bildirmektedir. (Karan, aynı yer)
Kastamonu'da halkı hâlin vehâmetinden habersiz ve hareketsiz gördüğünü, ileri gelenlerini teşvik ederek bir "**Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti**" kurduğunu söyleyen Eşref Edib, halkı savaşa teşvik eden uzunca bir de beyanname yazarak, cemiyet adına bastırıp dağıtmış (tefrika 7), ayrıca 2 Ağustos 1920 Cuma günü büyük bir de toplantı tertip etmiş. Bu teşviklerin sonucu, halk devamlı askerlik ve silâh talimlerine başlamış... Fakat evhamlılığıyla meşhur olan vali, Eşref Edib'in bu faaliyetini Ankara'ya karşı bir kıyam hazırlığı şeklinde bildirince, önce tevkif edilip Sinop'a sürülen E. Edib'e sonra resmi merâsimle teşekkür olunmuş ve vali işten alınmıştı... Mehmed Âkif'in Ankara'dan Kastamonu'ya gelişinin asıl sebebi de işte bu hâdise olmuştur. (Karan, 12. tefrika)... 162. nota da bakınız.

(161) Fergan, c. 1, s. 59-60. Mehmed Âkif'in, Millî Mücâdele'nin ilk yılı içinde, bu seferden ayrı olarak -önce veya sonra- da Konya'ya gitmiş olması ihtimali vardır. Bu seferki gidişinin, Konya İsyanı'nın başladığı Ekim 1920'den önce olduğu anlaşılmaktadır. 1919 Ekim'inde bastırılmış olan ilk isyandan (Bozkır ayaklanması) sonra 1920 mayıs ayında Konya'da bir isyan hazırlığı daha ortaya çıkarılmıştı. Mehmed Âkif'in, bu ikinci hareketin silâha dökülmesinden önceki aylarda Konya'ya gittiği anlaşılıyor. Kendisinin 4 ekimde Ankara'da olduğunu ve Kastamonu'ya gitmeye hazırlandığını biliyoruz. (162. dipnota da bkz.)

(162) Kastamonu'da bulunan Eşref Edib Bey'in faaliyetlerinin, vali tarafından Ankara'ya yanlış aksettirilmesi neticesinde çıkan karışıklığı haber alan Âkif Bey, Dâhiliye vekili Adnan (Adıvar) Bey'e giderek izahat istemiş (Karan, tefrika 12), "**Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü**"nün 4 Ekim 1920 tarihli teklifi ve TBMM riyâsetinin izni ile Kastamonu'ya hareket etmişti. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin yazısı şöyledir:

zaman zarfında bu gidiş dönüşleri birden fazla yapmış olması da ihtimal dahilindedir. Yeni kurulan Meclis'in en zor günlerinde kendisine iki aydan fazla izin verilemeyeceği gibi, onun da Ankara'dan bu kadar uzun zaman ayrı kalmayı göze almayacağını zannediyoruz.

Eşref Edip: "Üstad, bir aydan fazla Kastamonu'da kaldı...." (c. 1, s. 67) diyor. Oğlu Emin ise, 28 kasımda İstanbul'dan gelecek olan ailesini karşılamak üzere babasıyla birlikte, Ankara'dan İnebolu'ya gittiklerini (Kutay, s. 244-246) söylemektedir. Şiddetli fırtınadan dolayı o vapurdan sahile (yolcular arasında bulunan) Mustafa Sagir'den başka kimse çıkamadığından, vapur yolcularını Sinop'a boşaltmıştır.

Mehmed Âkif, Ankara'da ev buluncaya kadar ailesi için Kastamonu'da Olukbaşı semtinde bir ev tutmuştur. Bu bilgileri Nureddin Peker'in (s. 273) kitabında, oğlunun hatıralarında ve o sırada Kastamonu Lisesi'nde yatılı talebe olan Ârif Nihad Asya'nın (1904-1975) bir yazısında (Çekirdek, c. 2, s. 37, İstanbul 1976) bulmaktayız. Asya, ayrıca Âkif'in "ailesini ziyaret için sık sık Ankara'dan geldiğini" de kaydetmektedir.

---

(162) "BMM Riyâset-i Celîlesine,
"Burdur mebusu **Mehmed Âkif Bey**'in berâ-yı irşâd **Kastamonu havâlîsine** izâm edilmesi mûcib-i fevâid görülmüş, mumâileyh müttehî-i azîmet bulunmuş olduğundan kendisine me'zûniyet i'tâsiyle keyfiyetin hey'et-i idâreye tebliği istirhâm olunur, efendim. 4 Teşrînievvel 1336, Matbuat ve İstihbarat Müdîr-i Umûmîsi Gâlib Bahtiyar" (ZC, c. 5, s. 4)
Eşref Edib, Âkif Bey'in 19 Ekim 1920'da Kastamonu'ya geldiğini ve **"Açıksöz"** gazetesinin 21 Ekim tarihli nüshasında şu haberin çıktığını bildirmektedir:
"Büyük İslâm şâiri edîb-i a'zam Mehmed Âkif Beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmiştir. Sebîlürreşâd'daki yazıları ve sâir âsâr-ı bergüzîdesiyle **İslâm âleminin yegâne şâiri tanınan Mehmed Âkif Beyefendi**'ye gazetemiz namına beyân-ı hoş-âmedî eyleriz." (Fergan, c. 1, s. 58)
Aynı gazete 22 kasım tarihli nüshasında da SR'ın İstanbul'dan sonraki ilk nüshasının Kastamonu'da yayınlanacağını "memnuniyetle" haber vermektedir. (Aynı yer)

Bütün bunlar, Âkif Bey'in, bu aylarda ve ailesini Ankara'ya alıncaya kadar Kastamonu'ya birkaç kere gidip döndüğünü göstermektedir...

Mehmed Âkif, Kastamonu'da, şehrin ileri gelenleriyle ve halkla görüştü. Nasrullah Câmii'nde birkaç kere kürsüye çıkarak halka hitap etti. Şehrin kazalarını ve köylerinin bir kısmını dolaştı. Sevr Antlaşması'nın milletimiz için bir ölüm fermanı olduğunu, zararlarından hiç kimsenin kurtulamıyacağını, içeride çıkan isyanların ise düşman oyunundan veya gaflet eserinden başka bir şey olmadığını anlattı.

Düşmana karşı gelmeyip boyun eğmemiz hâlinde milletin başına gelecekleri, şu anda yabancıların işgali altında yaşayan esir milletlerin ne halde bulunduklarını tasvir ederek, gözler önüne serdi.

NASRULLAH CAMİİ HİTÂBESİ

Kastamonu Nasrullah Câmii'ndeki konuşmalarının hülâsası, Sebîlürreşâd'ın Kastamonu'da çıkan ilk nüshasında yayınlandı. Konuşmadan bir bölüm:[163]

"Ey cemâat-i müslimîn! Gözünüzü açınız, ibret alınız. Bizim hani senelerden beri kanımızı, iliğimizi kurutan dahili meseleler yok mu, Havran meselesi, Yemen meselesi, Şam meselesi, Kürdistan meselesi, Arnavutluk meselesi... Bunların hepsi düşman parmağıyla çıkarılmış meselelerdir. Onlar öyle olduğu gibi bugünkü Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen, Konya isyanları da hep o mel'un düşmanın işidir. Artık kime hizmet ettiğimizi, kimin hesabına birbirimizin gırtlağına sarıldığımızı anlamak zamanı zannediyorum ki gelmiştir. Allah rızâsı için olsun aklımızı başımıza toplayalım.

(163) SR, c. 18, no. 464, s. 249-259, 15 Rebiülevvel 1339/25 Teşrinisânî 1336 (25 Kasım 1920), Kastamonu /Fergan, c. 1, s. 58-68 /Karan, 14 ve 15. tefrikalar /Doğrul, s. 204.

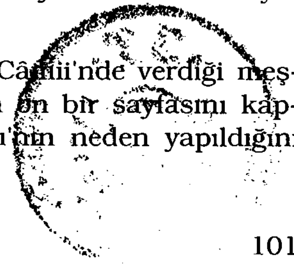
Çünkü böyle düşman hesabına çalışarak elimizde kalan şu bir avuç toprağı da verecek olursak, çekilip gitmek için arka tarafta bir karış yerimiz yoktur. Şimdiye kadar düşmana kaptırdığımız koca koca memleketlerin halkı hicret edecek yer bulabilmişlerdi. Neuzubillâh biz öyle bir âkıbete mahkûm olursak başımızı sokacak bir delik bulamayız.

"Zaten düşmanlarımızın tertip ettikleri sulh şerâiti bizim için dünya yüzünde hakk-ı hayat, imkân-ı hayat bırakmıyor. Bu sefer Anadolu'nun bir hayli kısmını yeniden dolaştım, halkın fikrini yokladım.. Baktım ki zavallıların bir şeyden haberi yok.

"İngilizler bizden mümkün olduğu kadar fazla adam öldürtmek, kendisinden son derecede az insan harcetmek istiyorlar: O sebepten, bir taraftan Rum, Ermeni çeteleri teşkil edecek, bunlara para, silâh dağıtarak Türkler arasında katliâm yaptıracak. Diğer taraftan da Müslümanlar, Türkler arasından para ile yahut iğfal ile adamlar bularak, bizi birbirimize doğratacaktır ki bu zaten olup duruyor. İşte düşmanın, Anadolu'nun iç taraflarında çıkarttığı isyanları bastırmak için biz İzmir, Balıkesir cephelerindeki kuvvetimizi azaltmağa mecbur olduk da Yunanlılar burnumuzun dibine kadar sokuldular."

Sebîlürreşâd yedi aylık bir aradan sonra, 25 Kasım 1920'de 464. sayısını Kastamonu'da yayınladı. Burada iki sayı daha çıkan dergide, Âkif'in şehirde ve civârında yaptığı konuşmalarla Millî Mücâdele'ye dâir haber ve yazılar bulunuyordu.

464. sayıda Âkif'in Nasrullah Câmii'nde verdiği meşhur va'az yayınlanmıştı. Derginin ön bir sayfasını kaplayan va'az metni, İstiklâl Savaşı'nın neden yapıldığını

açıklayan en önemli vesikadır. (164) 465. ve 466. sayılarda ise Âkif'in Kastamonu kazalarında yaptığı konuşmaların hülâsaları yayınlanmıştır.(165)

VA'AZIN CEPHELERE DAĞITILMASI

Kastamonu hitâbesi sebebiyle 464. sayı birkaç kere basılarak Anadolu'ya ve cephelere dağıtıldı. Elcezîre kumandanı Nihad Paşa tarafından, Diyârbekir Vilâyet Matbaasında ayrıca bastırılarak, El'aziz, Diyârbekir, Bitlis, Van vilâyetleri ve civârı halkına ve bütün cephelere dağıtılmıştır.(166)

---

(164) Ömer Rıza Doğrul, 1944'te ufak değişikliklerle yayınladığı Kastamonu va'azı için şu notu koymuştu:
"...Kastamonu'nun bu câmi-i şerîfinden bütün Türk milletine hitap ederek, Millî Mücâdele'nin hakîki mâhiyetini, millî vahdeti koruyarak canla başla savaşmanın Türk milleti için hayâtî bir vazîfe olduğunu; Sevr muâhedesini kabul etmenin Türk milleti için ölümden başka bir şey olmadığını, tereddüde yer bırakmayan kat'iyyetle anlatarak bütün milleti Sevr muâhedesini yırtmaya davet etti. Onun bu mev'izası ayrıca bir risâle hâlinde basılarak **memleketin her tarafında, bütün câmilerinde ve bütün toplanma yerlerinde okundu ve bir taraftan dâhilî nifaklara son vermeye, diğer taraftan Türk milletini kalkındırmaya yardım etti. Bu mev'iza ve hitâbe tam mânasıyla tarihî bir vesîkadır.** Ve bu vesîka o zaman Millî Mücâdele'nin karşılaştığı her meseleyi tavzîh etmektedir." (Doğrul, s. 204)
Erişlrgil de bu va'azı şöyle değerlendiriyor:
"İstiklâl Harbi'nde halk inanını, hatta onu gerçekleştiren büyük adamların inanını **vuzuhla gösteren yazılı vesika, Atatürk'ün Büyük Nutku'ndan sonra Âkif'in Nasrullah Câmi'indeki bu va'azı gelir** sanırım." (Erişigil, s. 419)
Va'azın metni için bkz.: Doğrul, s. 204-229/ **"Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücâdele"**, c. 1, s. 359-390, İstanbul 1981, Kültür B. Yayını./İ.H. Şengüler, **M.A. Külliyat**, c. 9, İstanbul 1992.

(165) SR'ın Kastamonu'da yayınlanan 465 ve 466. sayıları ile Ankara'da çıkan ilk nüsha olan 467. sayısında da Mehmed Âkif'in Kastamonu'da kaldığı müddet zarfında kazalarında ve köylerinde yaptığı konuşmaların hülâsaları çıktı. Bu hülâsalar şu başlıkları taşımaktaydılar: **"Müslümanların Terakkîleri İslâm'a sarılmalarına Bağlıdır", "Tam Müslüman Olmadıkça Felâh Yoktur", "Ye'se Düşenler Müslüman Değildir."** Ayrıca bkz. Fergan, c. 1, s. 60-67/Karan, 15. tefrika.

(166) Mehmed Âkif, **"Kastamonu'da Nasrullah Kürsüsünde"**, Diyâr-ı Bekir vilâyet Matbaası, 1337, 32 sayfa. Bastıran: Elcezîre Cephe Kumandanlığı.

Nihad Paşa'nın bunu haber veren ve Âkif'e teşekkür ve duâ ederek, hürmetlerini takdim ettiği telgrafının metni ile Âkif Bey'in Paşa'ya verdiği cevap Sebîlürreşâd'ın Ankara'da yayınlanan 468. sayısına derc olunmuştu: [167]

"Elcezîre cephesinin muhterem kumandanı Nihad Paşa Hazretleri tarafından başmuharririmiz Âkif Beyefendi'ye çekilen telgrafnamedir:

"Nasrullah câmi'-i şerîfinde îrâd buyurduğunuz mev'izayı hâvî mecmuanızın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyârbekir Câmi'-i Kebîr'inde cuma namazından sonra kırâat edilerek mü'minîn-i hâzıra envâr-ı ma'neviyesinden hisseyâb-ı tenevvür ve tefeyyüz olmuşlardır. Fakat bu istifâde pek mahdud kalacağından cephe mıntıkasını teşkîl eden El'aziz, Diyârbekir, Bitlis, Van vilâyetleriyle civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasîbedâr edilmiş ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya zât-ı âlînize âid olmak üzere Diyârbekir vilâyet matbaasında tab' ve teksîr ettirilerek bütün cepheye tevzî' olunmuştur. Cenâb-ı Hak mesâ'î-yi dîn ü vatanperverânenizi meşkûr eylemesi temennîsiyle ihtirâmâtımı takdîm eylerim. 10-2-337

Elcezîre Kumandanı:Nihad"

"Üstâd-ı muhteremimiz tarafından da mukabeleten şu telgrafnâme çekilmiştir:

"Diyârbekir'de Elcezîre Kumandanı Nihad Paşa Hazretlerine

(167) SR, c. 18, no. 468, s. 315, 17 Şubat 1337 (1921), Ankara.

Hakk-ı âcizânemdeki teveccühât-ı devletlerine an-samîmi'l-kalb teşekkürler ederim. Nasrullah kürsüsündeki mev'izanın o havâlîde ve o cephedeki bütün dindaşlarımıza teblîgine himmet ve delâlet cidden sezâver-i minnettir. Cenâb-ı Hak pek kıymetdâr bir rüknü bulunduğunuz kahraman ordumuzu zaferden zafere îsâl ve ümmet-i İslâmiyede belirlemeye başlayan intibâhı müzdâd buyursun âmin.

16 Şubat 337 Mehmed Âkif"

AKİF'İN SAMİMİYETİ

Mehmed Âkif'in Müslüman Anadolu halkı üzerinde büyük te'siri vardı. Onun gerçek bir dindar, katıksız bir vatansever ve hâlis bir mücâhid olduğunu bilen Müslüman aydınlar ve halk, ona tam bir itimad beslemekteydiler. Gerçekten de Âkif bu itimada lâyıktı ve geçmişi olduğu gibi, yaşadığı hâl de bunun şâhidi idi.(168)

Kastamonu hitâbesi sırasında Mehmed Âkif Bey, kırk yedi yaşında bulunuyordu. O sabah, yanında taşıdığı kitabın ne olduğunu soran Kastamonulu Hâfız Ömer Efendi'ye şu cevabı vermişti:

"Tefsîr-i Celâleyn'dir. Bunu dâima yanımda taşır, Kelâm-ı Kadîm gibi okurum. Şimdiye kadar on sekiz defa

(168) "...Türk kalkındı ve bütün düşmanlarına hadlerini öğretti. Vatanını kurtardı ve istiklâlini bütün dünyaya tanıttı. Türk'ün bu şekilde kalkınması için peygamberce çalışan ve bütün varlığıyla uğraşan vatan kahramanlarından biri, vatan şâiri Mehmed Âkif idi. Onun bu sırada îrâd ettiği mev'izalar, bütün Türk milleti tarafından dikkatle dinledi ve **onun sesini işitenler arasında millî savaşa inanmıyanlar inandılar, millî savaşa karşı gelmek isteyenler uyandılar ve millî savaşı körletmek isteyenler millî savaşa yâr-ı can oldular. Mehmed Âkif'in bu millî mûcizede bir hissesi vardır ve bu hissesi bir hayli büyüktür.** Bu yüzden ona **millî savaşın mânevî kahramanı** deniyor." (Doğrul, s. 191)

hatmettim. Şimdi on dokuzuncu hatme devam ediyorum."[169]

Sebîlürreşâd'ın Kastamonu'da çıkan (25 Kasım, 3 Aralık, 13 Aralık 1920) üç sayısında "Âsım"ın 11-13. bölümleri de yayınlanmıştır.

ANKARA'YA DÖNÜŞ

Mehmed Âkif, Eşref Edib'le beraber 1920 Aralık ayı sonunda Ankara'ya döndü.[169a]

Eşref Edib'in anlattığına göre:

Kastamonu dönüşünde Mustafa Kemal Paşa, Âkif'le ikisini dâvet ederek konuşmuş, onların İstanbul'dayken de Millî Mücâdele'ye yaptıkları hizmetleri bildiğini söylemiş, Âkif'in Kastamonu'da yaptığı konuşmalar için de:

"Sevr muâhedesinin memleket için ne feci bir idam hükmü olduğunu Sebîlürreşâd kadar hiç bir gazete memlekete neşr edemedi. Mânevî cephemizin kuv-

(169) Fergan, c. 1, s. 674. Mehmed Akif, Mısır'dan İstanbul'a son dönüşünde, yanında, üç lügat kitabıyla birlikte Celâleyn Tefsiri'ni de getirmişti. Kastamonu va'azından on altı sene sonra, bu tefsire olan ilgisi devam etmekteydi: **"Vefatından birkaç gün evvel ailesinin nezdinde bulunan bu kitaplardan Tefsir-i Celâleyn'i istetmiş, fakat okuyamamıştı."** (Fergan, c. 1, s. 465, Ömer Rıza'nın yazısı.)

(169a) Mehmed Âkif'in 10 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'dan hareket ettiğini ve 24 nisan cumartesi günü öğle vakti Ankara'ya vardığını biliyoruz. 5 Haziran'da Burdur mebusu olarak Meclis'e girmiş, oturumlara katılmış, 19 Ekim 1920'de Meclis tarafından vazifeli olarak Kastamonu'ya gelmiştir. Burada halkla temaslarda bulunup Eşref Edib'in SR'ı çıkarmasını temin etmiş, bu arada Ankara'ya birkaç kere gidip dönmüştür. Bu bilgilerin farkında olmayan bazı yazarların, Âkif Bey'in Eşref Edib'le birlikte aralık ayı sonunda Ankara'ya dönüşlerini, sanki İstanbul'dan Ankara'ya ilk geliş gibi göstermeleri, fâhiş bir yanlıştır. Bu ağır yanlışa göre Mehmed Âkif Millî Mücadele'ye tam altı ay sonra katılmış olmaktadır... Âkif Bey'in Kastamonu günleri için "Kastamonu'da" bahsine bakınız.

vetlenmesine Sebîlürreşâd'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim" demiştir.[170]

Bir saat devam eden bu görüşmede, Mehmed Âkif'in hemen hemen hiç konuşmadığın kaydeden Eşref Edib, Paşa'nın, bir çok sorular sorarak kendisini söylettiğini; ayrıldıkları zaman ise Âkif'in "Çok fazla konuştun" diye kızdığını yazmaktadır.[171]

Sebilürreşâd, 3 Şubat 1921 târihli 467. sayısı ile Ankara'da çıkmaya başladı. Derginin, Kayseri'de yayınlanan 490. sayı (24 Eylül 1921) hâriç olmak üzere, 467-s 27 numaralı nüshaları Ankara'da neşrolunacaktır.

Ankara'da yayınlanan ilk nüshada Âkif'in "Kastamonu havâlisinde" yaptığı konuşmalardan derlenen sonuncu yazı; 468. sayıda ise "İstiklâl Marşı"nın metni basıldı.[172]

"İSTİKLAL MARŞI" MÜSABAKASI

"Erkân-ı Harbiye"nin isteği üzerine, Maarif Vekâleti 7 Kasım 1920'de gazetelere verdiği bir ilân ile "İstiklâl Marşı için müsâbaka açıldığını, güfte ve beste için beşyüzer lira mükâfat konulduğunu" bildiriyordu. Müsâbaka haberi ayrıca vekâletin bir genelgesi ile bütün okullara duyurulmuştu.

(170) Karan, 16. tefrika.

(171) Eşref Edib, Karan'a anlattığı hatıralarında, bu konuşmada **Mustafa Kemal Paşa'nın, Abdülmecid Efendi**'nin "Anadolu'ya gelmekten niçin sarf-ı nazar ettiğini" de sorduğunu (bkz. 160. dipnot) ve **"Gelseydi çok iyi olurdu"** dediğini yazmaktadır. Eşref Edib aynı tefrikada, M. Kemal Paşa ile **"İttihâd-ı İslâm"** meselesi üzerine yaptıkları bir konuşmaya ve Paşa'nın en buhranlı zamanlarda bile kendisi ile Âkif'in aleyhinde bulunmamasına dair de bilgi vermektedir. (Karan, 16. tefrika)

(172) SR, c. 18, no. 468, s. 305, 9 Cemaziyelâhir 1339/17 Şubat 1337 (1921). İstiklâl Marşı'nın bu ilk yayını ile daha sonra Meclis'ce kabul edilmiş olan bugünkü şekli arasında sadece tek bir kelime farkı vardı. Şiirin beşinci kıt'asındaki "**uğratma**" kelimesi, ilk neşrinde **"bastırma"** şeklinde idi.

Müsâbakaya yedi yüzden fazla şiir geldi. Fakat içlerinde arzu edilen te'siri uyandırabilecek olanı yoktu. Bunun üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve bâzı arkadaşları Mehmed Âkif'e başvurdular. Âkif ise "Para için şiir yazamam" diyerek mürâcaatları geri çeviriyordu. Kendisine "Kazansa da para verilmeyeceği" va'ad olununca, şiirini yazdı.(173)

"İstiklâl Marşı" 1 Mart 1921'de TBMM'de okundu ve 12 martta resmen kabul edildi. Gazetelerde yayınlandı; kartpostallar ve levhalar üzerine basılarak bütün yurda dağıtıldı. İlk yayını Sebîlürreşâd dergisindeki neşridir.(174)

"Çıkışı yapılmıştır, bizden alınız da ne isterseniz yapınız" demeleri üzerine, muhâsebeden beş yüz lirayı almaya mecbur olan Mehmed Âkif, bu parayı "Dârü'l-Mesâî" adlı hayır kuruluşuna vermiştir. Bu cemiyet, "fakir İslâm kadın ve çocuklarına iş öğreterek sefâletlerine nihâyet vermek" gâyesi ile kurulmakta olan bir müessese idi.

---

(173) Fergan, c. 1, s. 71 vd./Kâzım Nâmi Duru, **"Cumhuriyet Hâtıralarım"**, s. 5, 18; İstanbul 1958/Çantay, s. 62-77/Mâhir İz, **"Yılların İzi"** s. 124-133, 139-146, İstanbul 1975/Tansel, s. 96-99, 222/M. Önder, **"İstiklâl Marşı Belgeleri"**, Türk Edebiyatı Dergisi, Aralık 1986, no. 158, s. 34-38. Çantay ve Mâhir İz merhumların eserlerinde ilk elemeyi kazanan diğer altı şiirin de metinleri vardır.

(174) İstiklâl Marşı'nın Meclis'te ilk okunuşu ile müzâkere ve kabulüne dair Meclis zabıtları, **"TBMM Zabıt Cerîdesi"**nin 8. ve 9. ciltlerindedir. Marş'ın müzakere edilip alkışlarla karşılandığı celseye **Mustafa Kemal Paşa**, kabul celsesine ise **Adnan (Adıvar) Bey** başkanlık etmekte idiler. (ZC. c. 8, s. 434; c. 9, s. 12-14, 85-90/Çantay, s. 73/Muhiddin Nalbandoğlu, **"İstiklâl Marşımızın Tarihi"**, İstanbul, 1964-1971.

SEBÎLÜRREŞÂD'IN HABERİ

İstiklâl Marşı yazılması için açılan müsabaka, Âkif'in şiirini hangi şartlarla yazdığı, Marş'ın Meclis'te kabulü ve mükâfât olarak konan beş yüz liranın Âkif Bey tarafından nereye verildiği, Sebîlürreşad'da şu satırlarla haber verilmiştir:[175]

"İstiklâl Marşı

"Maarif Vekâletince müsâbakaya konulan (İstiklâl Marşı) için dâhilde ve hâriçte bütün şâirlerimize ilân sûretiyle müracaat edilmişti. Müsâbakada birinciliği ihrâz edecek zâta (500) lira mükâfât-ı nakdiyye verilmesi de tekarrür etmişti.

"Marşın mükâfât ile yazılmasına öteden beri tarafdar olmayan baş muharririmiz İslâm şâir-i muhteremi Mehmed Âkif Beyefendi hazretleri kendisine vuku bulan mürâcaatlere karşı bu endîşe-i hamiyyetini izhâr etmiş ve nihâyet bu cihet o necîb arzûsuna muvâfık bir sûrette halledilmek şartıyla 468 numaralı nüshamızda münderic marşı yazmış ve vekâlet-i müşârünileyhâya takdîm eylemişti.

"Milletimizin ve bütün İslâm âleminin giriştiği istiklâl mücâdelesini pek beliğ ve canlı bir sûrette tasvîr ve terennüm eden muhterem üstâdımız Mehmed Âkif Beyefendi'nin mezkûr marşı, diğer marşlarla birlikte Büyük Millet Meclisi'nin geçenki müzâkeresinde mevzû-i bahs olarak, ittifâka yakın bir ekseriyyet-i azîme ile ve pek sürekli alkışlarla kabûl edilmiş ve ba'del-kabûl Maarif vekil-i muhteremi Hamdullah Suphi Beyefendi tarafından Meclis kürsüsünde okunarak Meclis yine büyük bir takdir ve alkış tufanlarıyla dolmuştur.

---

(175) SR, c. 19, no 472, s. 38, 21 Mart 1337 (1921)

"İstiklâl Marşı için muhassas (500) lira Mehmed Âkif Beyefendi tarafından fakir çocuk ve kadınlara örgü öğretmek, bir ma'îşet te'mîn etmek emel-i hayrperveriyle teşekkül etmek üzere olan (Dârü'l-Mesâî) ye teberru olunmuştur. Ötedenberi hayatını içtimâî, dînî tekemmülâtımıza hasr ile bu vâdîde millete lâyemût ve pek kıymetli şiirler, eserler ihdâ eylemiş olan müşârünileyh hakkında Büyük Millet Meclisi'nin gösterdiği takdîrât-ı kadir-şinâsâneye teşekkürler eder ve avn-i İlâhî ile yakında tam bir halâs ve istiklâl zamanlarının hulûlünü temenni eyleriz."

1921 yılında Mehmed Âkif'in iki yeni şiiri yayınlandı: "Süleyman Nazif'e" (15 nisan) ve "Bülbül" (17 mayıs)...[176] Fakat eski yazdıklarından, zamana uygun olarak seçilmiş sekiz parça manzume, çeşitli sayılarda yeniden basılmıştır.[177]

(176) İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülmüş olan Süleyman Nazif, orada yazdığı **"Son Nefesimle Hasbihâl"** şiirini, Ankara'ya göndermişti. 1 Aralık 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan manzûmesinde Süleyman Nazif, yıkılan vatan karşısındaki hüznünü ifâde ettikten sonra, torunlarına, kaybolan vatan parçalarını daima hatırlamalarını vasiyet ediyor ve şiirin sonunda "sarsılmayan îmânına" güvenerek şöyle diyordu:

Rûhum benim oldukça bu îmanla beraber,
Üç yüz sene.. dört yüz sene... beş yüz sene bekler.

Üç-beş yüz sene değil, üç beş sene dahi beklemeye tahammülü kalmayan Âkif, işte onun bu mısralarına bir itiraz olarak "Süleyman Nazif'e" şiirini yazmıştır:

Beş yüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin?
Rûhun da asırlarca bu hüsrânı mı çeksin?
....
Saldırsa da kırk ehl-i salîb ordusu, kol kol,
Dört yüz bu kadar milyon esîr olmaz, emîn ol.

"Bülbül" ise Bursa'dan "elîm haberler" alınırken, göz yaşları içinde yazılmıştı. Süleyman Nazif'in şiiri için bkz. Safahat, Edisyon Kritik, s. 447.

(177) Safahat'ın Kültür Bakanlığı tarafından yapılan (Edisyon Kritik) baskısında, tekrar yayınlanan bu parçalar işaretlenmiştir.

BOLŞEVİKLİK (KOMÜNİZM) HAKKINDA

1921 yılında, devam etmekte olan "Esrâr-ı Kur'an" tercümesinin dışında, imzalı tek yazısı Trabzon'dan mektup göndererek: "Bolşeviklik Müslümanlığın aynıdır, Müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalıdır, diyenler var. Bu doğru mu?" diye soran bir okuyucuya verdiği kısa cevaptır.

Soru ve cevap aşağıya aynen alınmıştır:(178)

"Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi Başmuharriri

"Fazîletli Mehmed Âkif Efendi'ye,

"Fazîletli Efendim Hazretleri,

"Size mühim bir şey soracağım. Bâzıları diyorlar ki:

"Bolşeviklik Müslümanlığın aynı imiş. Hakikaten öyle midir? Bir de öyle diyenler var ki, müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalı imiş. Çünkü böyle olursa pek ziyâde terakki ederlermiş. Lütfen bu husustaki fikrinizi cerîdenizle neşr edecek olursanız, fikirlerdeki tereddüdü izâle ederek memlekete büyük hizmette bulunmuş olursunuz. Bâki cevabınızı dört gözle bekliyorum efendim.

Trabzon: Ahmed Hilmi"

"Cevap:

"Efendim, sizi bekletmemek için suallerinize bugün kestirme bir cevap vereceğim. İnşâ'allah gelecek hafta daha ziyâde tafsîlât veririz.

"Evvelâ iyice bilinmelidir ki, Müslümanlık başka Bolşeviklik başkadır. İkisinin bir olduğunu iddia edenler, ya esâsât-ı İslâmiyeyi anlamamışlar, yâhud Bolşevikliği tedkike lüzum görmemişlerdir.

---

(178) **"Müslümanlık Bolşevikliğin Aynı mıdır?"**, SR, c. 19, no. 481, s. 131, 2 Mayıs 1337 (1921).

"Müslümanların Bolşevik olmasına gelince, bir kere buna aslâ lüzum yoktur. Çünkü bu mezhebi Rusya'da meydana getiren hayâtî, iktisâdî, siyâsî; zirâî, sınâî, elhâsıl daha bir çok esbâb ve avâmil var ki hiç biri Müslüman memleketlerinde yok.

"Sâniyen bunların vücûdu farz-ı muhâl olarak kabûl edilse bile, Kur'an ile Hadis yerinde dururken Bolşevikliğin esâsât-ı hâzırasını kabûle Müslümanlar için imkân tasavvur olunamaz.

"Bu yeni mezhebin âtîde alacağı şekle gelince onun için hiç bir şey söyleyemeyiz. Zîrâ istikbâl öyle bir muammâdır ki Allah'tan başkası halledemez."

MECLİS'İN KAYSERİ'YE NAKLİ

Sakarya Harbi sırasında düşmanın Ankara'ya yaklaşması üzerine, mebus âileleri ve bâzı kuruluşlar Kayseri'ye gönderilmiş, Meclis'in de nakli konuşulur olmuştu. Millî Mücâdele merkezinin geriye çekilmesinin halka ve askere çok kötü te'sir edeceği ve bir bozguna sebep olacağı düşüncesi ile bu fikre şiddetle karşı çıkanların arasında Âkif de bulunmuş ve kalınması hûsusunda te'sirli olmuştur. Ailesini Ali Şükrü Bey ve âilesi ile birlikte Kayseri'ye gönderen Âkif, oğlu Emin'i "Benim öldüğüm yerde, oğlum da ölsün" diyerek yanında alıkoymuştu.[179]

Bu sözleri, Âkif'in, İstiklâl Harbi'ni milleti için son bir imkân saydığını ve bu savaşın kaybedilmesi hâlinde düşmanın bize hayat hakkı tanımıyacağına inandığını göstermektedir. Âkif, böyle bir felâketi görmektense, düşman tarafından işgâl edilmesi hâlinde Ankara'da oğluyla birlikte ölmeyi göze almıştı.

---

(179) Fergan, c. 1, s. 96/Karan, 18. tefrika /Mustafa Yatman, **"İstiklâl Marşı Şâiri ve Ankara"**, Ankara Belediye Dergisi, yıl 2, no. 5, 1953, (Şefik Kolaylı'nın hâtıraları) / Kutay, s. 277, Emin Ersoy'un hâtıraları.

"GİDECEK YER KALMADI!"

Kastamonu kazalarında yaptığı konuşmalarda halka karşı, gözyaşları içinde şöyle feryâd etmiş; samimi hisleri ve ızdırabı ile dinleyenleri ağlatmıştı:[180]

"..O kahraman Müslümanlar size dünyalar kadar vâsi bir memleket, dünyaları titreten bir saltanatla târihler dolusu mefâhir bıraktılar.

"Ya sizler evlâdınıza, ahfâdınıza miras olarak acaba ne bırakıp gideceksiniz? Her karış toprağında binlerce şehidin hisse-i şâyiası bulunan nâmütenâhi Müslüman yurtlarını elimizden çıkara çıkara bugün öyle bir hâle geldik ki, artık maâzallah yeni bir ric'ate imkân yok! İmkân olduğunu farz etsek meydan yok! Önümüzdeki düşmanı sürüp çıkarmazsak, arkamızda dîni, imânı, ırzı, namusu, evlâdı, iyâli barındıracak bir karış yer kalmamıştır. Bunu hiç bir zaman hatırınızdan çıkarmayınız..."

Mehmed Âkif, 1912'den beri, Cenâb-ı Hakk'a yakarıyordu:

Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu...

Bir bu toprak kalıyor dînimizin son yurdu!

Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer'-i mübîn,

Hâk-sâr eyleme yâ Rab, onu olsun.... Amîn!

SEBÎLÜRREŞÂD KAYSERİ'DE

Eşref Edib, Kayseri göçü sırasında, Sebîlürreşâd'da çalışanlar ve âileleriyle birlikte, derginin evrak ve koleksiyonlarını da alarak Ankara'dan Kayseri'ye gitmişti.

Burada, önce idârecilerin isteği üzerine 1 eylülde Sebîlürreşâd adına bir beyanâme neşr ederek halkı yatıştırmış, sonra da derginin 490. sayısını Kayseri'de yayınlamıştır.

---

(180) SR. c. 18, no. 467, s. 295, 3 Şubat 1337 (1921)

24 Eylül 1921'de çıkan bu sayının tamamını, o sırada Kayseri'de bulunan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in Ulucâmi'deki mühim hitâbesi doldurmaktadır: "Anadolu'nun Büyük ve Mukaddes Cihâdı".[181]

Savaşın duraklaması üzerine Ankara'ya dönen Eşref Edib, 10 aralıkta 491. sayıyı çıkararak neşriyâta devam etmiştir.

ÂKİF, ANKARA'DA NE BULMUŞTU?

1921 yılının ilk aylarında, Anadolu'da bir İslâm Kongresi toplanması fikri ortaya atılmış ve benimsenmişti. Eskişehir bozgunu üzerine geri kalan bu teşebbüs dolayısıyla M. Emin Erişirgil'in yazdıkları, Mehmed Âkif'in Ankara'daki hayatını, orada ne bulduğunu ve hangi ümidlerle, nasıl çalıştığını açıklığa kavuşturması bakımından mühimdir:[182]

"Eğer seksen yaşındaki annesini bir kağnı arabasıyla Kayseri'ye gönderme zorunda kaldığı Sakarya Harbi sırasındaki durumu istisna edilirse, Âkif'in gerçekten mütemâdî saadet duyduğu devir yalnız İstiklâl Savaşı sıralarında, Tâceddin Dergâhı'nın bir odasında yaşadığı zamandır. Ne için? Bu oda konforlu olduğundan mı? Bu suale sadece gülünür. Odanın manzarasından mı? Elbette değil. O halde neden?

"Âkif bir kere Ankara'da istediği düşünce birliğini, ideal birliğini bulmuştu; herkes: "Ya öleceğiz, ya müstakil yaşıyacağız" diyordu. Millî Hükümet kurulduktan

---

(181) Fergan, c. 1, s. 96/Ali Rıza Önder, **"Kayseri Basın Tarihi"**, s. 41, Ankara 1972/Karan, 17. ve 18. tefrikalar. Eşref Edib'in hatıralarını not etmiş olan Karan, 19. yazıda, SR beyannamesini ve **Ali Şükrü Bey**'in va'azından parçalar vermekte; E. Edib, SR'ın bu sayısının da on binlerce basılıp dağıtıldığını söylemektedir.

(182) Erişirgil, s. 427-430/Fergan, c. 1, s. 95/Karan 17. tefrika/SER, c. 11, no. 255,

sonra bu tek hedef dışında fikir besliyenler, fısıldama hâlinde bile düşüncelerini yayamıyorlardı. En koyu mandacılar da eski inanlarını unutmuşa benziyorlardı da can ve başla bu millî ideal için çalışıyorlardı.

"O, Ankara'da İslâmlığın ilk devrindeki eşitliği de bulduğunu sandı: İki muhallebiciden birine, yahut iki lokantadan birine gittiniz mi, milletvekillerini de, bakanları da orada bulurdunuz: O zaman başka bir muhallebici veya lokantaya benzer başka bir yer yoktu ki... Kendi oturduğu oda o sıralarda bulunabilecek yerlerin en iyilerindendi.

"Bu hâl ona "Ömer'in adaletini kuruyoruz" zannını verdi. Bu kadar da değildi. O sanıyordu ki, diğer Müslüman milletlere de biz örnek oluyoruz: İstiklâlin ancak böyle elde edilebileceğini göstererek... Ona göre, bunun delilleri de vardı. İlk defa Ankara'ya kim elçi göndermişti? Afganistan, yani bir İslâm Devleti. Anadolu savunmasından en çok sevinen kimdi? Hind Müslümanları, yani kölelikten kurtulmak isteyen dindaşları.

"İSLAM KONGRESİ"

"O sıralarda her şey bu inanının yayıldığını anlatır gibi idi. Bir gün, Hâkimiyet-i Milliye'de Hüseyin Ragıb imzasıyla bir başyazı çıktı: Ankara'da bir İslâm kongresinin toplanması lûzumuna dair. Herkes bunu Mustafa Kemal Paşa'nın ilhâmı eseri olduğunu biliyordu ve İngilizlerin bir Arap memleketinde toplamak istedikleri güya kongreye bir karşılık olacaktı. O makaleyi yazan Matbuat Umum Müdürü ertesi günü Eşref Edib'i çağırmıştı da ona şunları söylüyordu: "Bu kongreye hazırlık olmak üzere Şer'iye Vekâletinde bir komisyon kurulacak, Recep Peker, siz Âkif Bey vs. âzâ olacaksınız..." Âkif bundan nasıl sevinmezdi?

"Onun bu saadetini bir parça gölgeleyen olay sadece milletvekilliği ve bu vazifeden aldığı para idi. Her ay bu parayı ev masraflarını görsün diye, karısına verirken "Ben bu parayı hakketmiyorum, ama ne yapalım" der, sonra ilâve ederdi: "Pek de hakketmiyoruz denmez ya! Zafer için elimden geldiği kadar çalışıyorum."

"Gerçekte o en çok Millet Meclisi âzalarının bir kısmında beliren ihtiraslardan, politika cambazlığı arzularından, hele dedikodu sevgisinden nefret duyuyordu.

"Tâceddin Dergâhı Şeyhi bu türlü politikaya bayılır bir adamdı. Bir gün, arkadaşlarına şunları demişti: Yanlış oldu bu, Şeyh Efendi, benim yerime milletvekili olacak, ben onun yerine post üzerine oturacaktım."

SAİD HALİM PAŞA

1922 yılının şubat-mayıs aylarında, Said Halim Paşa'nın, Malta esâretinde Fransızca olarak kaleme almış olduğu **"İslâm'da Teşkîlât-ı Siyâsiye"** adlı eser, Mehmed Âkif tarafından tercüme edilerek Sebîlürreşâd'da sekiz tefrika hâlinde yayınlanmıştır.[183]

Mütârekenin ilk günlerinde İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülen Osmanlı devlet adamları arasında bulunan Said Halim Paşa, serbest bırakılınca Ankara'ya gelmek istemişse de kabul edilmemiş, İngiliz işgâli altındaki Mısır'a da gidemediğinden Roma'ya yerleşmişti. Yayınlanan eser, 6 Aralık 1921 günü bir Ermeni tarafından Roma'da vurularak şehid edilen Paşa'nın son eseridir.[184]

Mehmed Âkif'in bu yazıları yayınlamasının sebebi, o sırada Ankara'da, savaş sona yaklaşırken, kurulacak

(183) SR, c. 19, no. 493-501, şubat-mayıs 1337 (1921).
(184) İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **"Son Sadrazamlar"**, s. 1893-1932, İstanbul 1969.

olan rejim hakkında münakaşaların yapılıyor olmasıydı. Âkif Bey, bu eseri yayınlayarak İslâmiyet'in devlet idâresi için koyduğu esasları göstermek istemiştir.[185]

"LEYLÂ"

"Leylâ" şiiri Sebîlürreşâd'ın 8 Nisan 1922 târihli 631. sayısında yayınlandı. Türkiye'de yazdığı son şiir olan bu güzel eserinde Âkif Bey, "Leylâ" ile "Müslümanların geleceği"ni yâni fikrinde ve gönlünde beslediği "İslâm'ın yüksek gâyesi"ni, "Müslümanların uyanışını, esâretten kurtuluşunu" ve "İslâm birliği"ni temsil etmiş; son ümidi olan Anadolu İstiklâl Savaşı'nın sonunda da bu gâyenin tahakkuk edemeyeceğinin anlaşılması üzerine duyduğu sukuut-i hayâli ve ızdırâbı dile getirmiştir.

Kırk sekiz mısralık şiirin, son kısmı: [186]

Hayır! Şark'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın,
Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtîsi İslâm'ın
Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak:
Bugün, yâdıyle müstağrak, yarın, yâdında müstağrak!
Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!
Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma!
Düşün: Bîçârenin en kahraman, en gürbüz evlâdı,
Kimin uğrunda kurbandır ki, doğrandıkça doğrandı?
Şu yüz binlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi?
Şu milyonlarca öksüz, dul kimin boynundadır şimdi?
Kimin boynundadır serden geçip berdâr olan canlar?
Kimin uğrundadır, Leylâ, o makteller, o zindanlar?

---

(185) Kitap sadeleştirilerek yayınlandı: Said Halim Paşa, "**Buhranlarımız ve Son Eserleri**" içinde, s. 223-289, 2. baskı, İstanbul 1993. Daha önce de İsmail Kara'nın "**Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**" adlı araştırmasına, yine sadeleştirilerek alınmıştı: c. 1, s. 79-113, İstanbul 1986.

(186) Safahat, Gölgeler.

Helâl olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen eyle Leylâ,
Görün bir kerrecik, ye's etmeden Mecnûn'u istîlâ.
Niçin hilkat zemîninden henüz yüksekte pervâzın?
Şu topraklarda, şâyed, yoksa hiç imkân-ı i'zâzın,
Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;
Hilâlim, göklerin kalbinde yer tutmuş otâğındır;
Ezanlar nevbetindir. İnletir eb'âdı haşyetten;
Cihâzındır alemler, kubbeler, inmiş meşiyyetten;
Cemâ'atler kölendir. Kâ'be'ler haclen... Gel ey Leylâ,
Gel ey candan yakın cânan-ki gâiblerdesin, hâlâ!
Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,
Müebbed bir bahâr insin şu yanmış yurda, Mevlâ'dan.

CEPHEDE

Mehmed Âkif 1-16 Ağustos 1922 târihleri arasında Ali Fuad Paşa'nın başkanlığında teşkil edilerek, cepheleri dolaşan bir mebuslar hey'etinin içinde bulunmuş; bu ayın sonunda başlanacak olan büyük savaş öncesinde askerlerle cesaret verici konuşma ve sohbetler yapmıştı.[187]

Büyük taarruzun zaferle neticelenip düşmanın İzmir'e doğru kovalandığı günlerde ise Âkif, heyecan içinde Ankara'da duramamış, oğlu Emin'i de yanına alarak, cesetlerle dolu savaş sahalarını dolaşmış, düşmanın bıraktığı yangınlara su taşımış, bu şekilde Bilecik'e kadar gitmiştir.[188]

"Âsım"dan 1922 yılı içinde sadece bir bölüm yayınlanmıştır.[189]

---

(187) [illegible]. 22, s. 64, 170/Çantay, s. 225.
(188) Kutay, s. 293-294, Emin Ersoy'un Hatıraları.
(189) Medreselerin ıslah edilmesini isteyerek "nutka gelen deli vali"ye, bir müderrisin verdiği enfes cevaptır.

ABDÜLAZİZ CÂVİŞ

1922 Eylül ayı başında TBMM kararıyla Şer'iye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmasına karar verilen "Tedkîkaat ve Te'lîfât-ı İslâmiye Hey'eti" adındaki "İslâmî Araştırmalar ve Eserler Akademisi"ne Mehmed Âkif Bey de üye seçilmiştir.(190)

1923 yılı başlarında Ankara'ya gelen ve hem âlim, hem de mücâdeleci bir fikir ve dâvâ adamı olan Abdülaziz Câviş, "Tedkîkaat ve Te'lîfât-ı İslâmiye Hey'eti"nin başına getirilmişti. 1912-1918 yıllarında da İstanbul'da bulunan ve İslâm âlemini uyandırmak için çıkardığı Arapça dergileri, buradan Müslüman ülkelere dağıtan Câviş, Müslümanların kurtuluşunu, Türkiye'nin önderliğinden bekliyordu. Abdülaziz Câviş, Berlin'de Almanların elinde bulunan Müslüman harp esirleri arasında uzun zaman kalarak, onları geleceğin İslâm istiklâl mücâhidleri olarak yetiştirmeye çalışmış, Almanca bir İslâmî dergi de çıkarmıştı.(191)

Mehmed Âkif, Câviş'in "İçkinin Hayât-i Beşerde Açtığı Rahneler" adlı eserini Türkçeye çevirerek Sebîlürreşâd'ın Ankara'da çıkan son sayılarında yayınladı. Bu tercüme, aynı yıl içinde kitap olarak da basılmıştır.(192)

ALİ ŞÜKRÜ BEY VAK'ASI

1923 yılı martının son günlerinde Trabzon mebusu, müstâfi Bahriye Kurmay Binbaşı Ali Şükrü Bey'in ortadan kayboluşu Birinci, Meclis'in târihinde bir dönüm noktası olmuştur. Birkaç gün sonra iple boğulmuş ola-

(190) Fergan, c. 1, s. 98/1338 (1922) yılı Şer'iye Vekâleti bütçesi müzakeresi zabıtlarında bu teşkilâtın kuruluşu hakkında bilgi vardır: SR, c. 20, no. 514, s. 231 ve no 515, s. 251.

(191) Ömer Rıza Doğrul, "Abdülaziz Câviş," maddesi, İslâm Türk Ansiklopedisi, c. 2, s. 365-371, İstanbul 1944... Muhammed Eroğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 187, İstanbul 1988.

(192) SR, c. 21, no. 522-27, ocak-nisan 1339 (1923).

rak cesedi bulunan Ali Şükrü Bey, Meclis'teki muhâlif mebusların lideri ve sözcüsü durumunda idi.[193]

Ankara'da bir matbaa kurmuştu ve "Tan" adıyla günlük bir gazete çıkarmaktaydı.[194]

Ali Şükrü Bey'in gazetesinin başlığı altındaki şu imzasız kıt'anın Mehmed Âkif Bey'e âid olduğunu tahmin edebiliriz.

Garb'ın, üç yüz sene var, gündüze dönmüş gecesi,

Sen de ey Şark, uyuyorsun o zamandan beridir.

Kararan başka sular, şimdi senin nevbet, uyan,

Doğuyor beklediğin gün: Ağaran tan yeridir.

Lozan müzâkerelerinde hükûmetin yanlış hareket ettiğini, "Mîsâk-ı Millî"ye uymadığını, Musul'u elden kaçırdığını ve daha başka mes'eleleri ile süren muhâlifler, hükûmeti şiddetle sıkıştırmakta idiler.[195] .

Ali Şükrü Bey, Mehmed Âkif'in yakın dostuydu. İstanbul'dan Ankara'ya beraber gelmişlerdi. Âkif Bey âilesini Şükrü Bey ve âilesi ile Kayseri'ye göndermişti. Ankara'daki evleri birbirine çok yakındı.

Ali Şükrü Bey'i, Mustafa Kemal'in, eski çetecilerden kurulu muhâfız bölüğünün başında bulunan Topal Osman Ağa'nın öldürtmüş olduğu meydana çıktı ve katiller cezalandırıldı. Oğlu Emin, bu vak'aya çok üzülen Âkif Bey'in, ondan sonra Meclis'den soğudunu yazmaktadır.[196]

Esasen 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı alan Birinci Meclis, 21 Mayıs'ta son defa toplanıp, dağılacaktır.

---

(193) Kadir Mısıroğlu, *"Trabzon Mebusu Şehîd-i Muazzez Ali Şükrü Bey"*. İstanbul 1978, 304 sayfa. Eserde Ali Şükrü Bey'in Meclis'teki konuşmaları ile kayboluşundan sonraki celselerdeki heyecanlı müzakerelerin zabıtları ve merhumun Kayseri Ulu Câmi'indeki hitâbesinin bir kısmı da mevcuttur. Birinci Meclisteki Lozan müzakereleri için ayrıca bkz.: Aynı yazar, *"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"*, c. 1, s. 325 vd., İstanbul 1971.

(194) Gazete 19 Ocak 1923'te intişâra başlamış ve Ali Şükrü Bey'in şehâdetine kadar 63 sayı çıkmıştır.

(195) Kadir Mısıroğlu, "... Ali Şükrü Bey", s. 130-138.

(196) Kutay, s. 274-276. Emin Ersoy'un hâtıraları. Âkif'in büyük oğlu Emin, babasının çok sevdiği mebus dostlarından Erzurum mebusu **Gözübüyük-zâde Ziya Hoca'nın** Meclis'te hakarete uğradığı ve yine Balıkesir mebusları **Hasan Basri(Çantay)** ile **Abdülgafur (Iştın)** Hoca'nın da ayrıldıkları için üzüldüğünü söylemektedir.

VII

İSTANBUL'DA SON GÜNLERİ

Mehmed Âkif, 1923 mayıs ayı başında, âilesiyle birlikte İstanbul'a döndü. Beylerbeyi'nde Çakaltepe'nin üzerindeki geniş bir eve yerleştiler.(197)

MISIR

Sebîlürreşâd, 16 Mayıs 1923 târihli 528. sayısı ile yayınına İstanbul'da devam etti.(198)

Derginin bundan sonra çıkan 1923 yılı sayılarında Mehmed Âkif'in, Abdülaziz Câviş'ten üç tercümesi çıktı: "Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahşetti?" ile "Müslümanlık'ta Kadının Hukuku" ve "Anglikan Kilisesi'ne Cevap". Yirmisekiz sayı devam eden sonuncu tercümenin tefrikası 1924'te bitmiş ve eser, 1925'te kitap olarak da basılmıştır: "Anglikan Kilisesi'ne Cevap", müellifi: Şer'iye Vekâleti Tedkikaat ve Te'lifât-ı İslâmiye Hey'eti Reisi Şeyh Abdülaziz Câviş, mütercimi: Mehmed Âkif, İstanbul 1339-1341, 290 sayfa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Şer'iye ve Evkaf Vekâleti... neşriyatı

Mehmed Âkif Bey, 1923 yılı ekim ayında, Abbas Halim Paşa'nın dâvetlisi olarak, onunla birlikte Mısır'a gitmiş, 1924 ilkbaharında İstanbul'a dönmüştür.(199)

"ÂSIM"

1924 yılı temmuz ve ağustos aylarında "Âsım"ın son tarafından üç parça yayınlandı. Şiirin "Çanakkale Şehidleri" diye bilinen bölümü, 10 Temmuz târihli 608. sayıda çıkmıştır.

---

(197) Mehmed Âkif'in, İstanbul, Ankara ve Mısır'da iken oturduğu yerler için bkz.: Fergan. c. 1, s. 117, 137. 171, 173, 194, 196. 210, 235, 283, 292, 299, 432, 437, 444, 445, 448, 449, 456, 577/ Kuntay, s. 129, 179, 288/M. İz, *"Yılların İzi"*, s. 124, 139, 141.

(198) SR, c. 21, no. 528-529, 30 Ramazan 1341/16 Mayıs 1339.

(199) Fergan, c. 1, s. 99.

"Âsım"ın kitap olarak neşri de ağustos ayı ortalarında yapıldı: İstanbul, Âmidî matbaası, 1342, 132 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi Neşriyâtı.

Süleyman Nazif, 1919'da Servet-i Fünûn mecmuasında tefrika olunan yazılarını, bâzı değişiklikler, yaparak ve sonuna, "Bir Mu'cize-i Şi'r" başlığı ile yeni yayınlanan "Âsım"a dâir bir makale ekliyerek, 1924 yılı sonunda neşr etti: "Mehmed Âkif, Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Ba'zı Ma'lûmât ve Tedkîkaat", İstanbul, Amidî matbaası, 1343-1924, 106 sayfa.[200]

"FİR'AVUN İLE YÜZ YÜZE"

Mehmed Âkif'in, El-Uksur'da Firavun mezarlarıyla dolu bir dağın ilhâmı ile nazm ettiği "Fir'avun ile Yüz Yüze" adlı 216 mısralık şiir, 25 Aralık 1924 târihli Sebîlürreşâd'da çıktı. Kendisi bu sırada, yine Abbas Halim Paşa ile birlikte, kışı geçirmek üzere Mısır'a dönmüş bulunuyordu. Şiirden birkaç beyit:[201]

Adâletin ne şehâmetli bir tecellîsi,
Şu, leş görür gibi görmek İkinci Amnofis'i!

....

Bu Fir'avun ki, cehennemdi yerde kâbûsu,
Cehennem olmadan evvel vücûd-i menhûsu;
Bu Fir'avun ki korkudan büküp belini,
Huşû içinde tavâf eylemişti heykelini...

....

(200) Eser, eski ve yeni harfli sayfalar karşılıklı olarak, tarafımızdan bazı açıklamalar eklenerek neşre hazırlanmış ve basılmıştır: İstanbul 1991, (VII + 108 + 136) sayfa, İz Yayıncılık.
(201) Safahat, Gölgeler.

Zemîne sığmadı bir türlü, korkarım, cesedin;
Yazık ki murdarı toprak bulup da örtemedin!
Değer mi dağları tırnakla, dişle oydurarak,
İçinde bir leş için muhteşem saray kurmak?

....

Bileydim, ey koca Mısr'ın ilâh-ı üryânı!
Mezâra, heykele âid bütün bu velveleler,
Bekaan için mi hakikat? Merâmın oysa, heder:
Evet, bütün beşerin hakkıdır bekaa emeli;
Fakat bu hakkı ne taştan, ne leşten istemeli!

İÇE DÖNÜŞ:"GECE"

Sebîlürreşâd'ın 1925 yılı ocak ayı sayılarında, Hilvan'da yazıp gönderdiği iki şiiri yayınlandı: "Gece" ve "Vahdet".(202)

"Vahdet"te, eski Müslümanların aralarındaki sevgi ve bağlılık hislerinin kuvveti, Yermük savaşında geçmiş olan bir fedâkârlık vak'ası ile anlatılıyordu. Bu şiir Mehmed Âkif'in Sebîlürreşâd'da yayınlanan son şiiri olmuştur.

"Gece" şiiri o zamana kadar bin türlü cemiyet dertleri, savaş felâketleri içinde yaşayan, Müslümanların hâline üzülen, onlar için feryâd eden, düştükleri kötü durumdan nasıl kurtulacaklarını araştıran Âkif'in -birinci

(202) **Gece:** SR, c. 25, no. 633, s. 129, 12 Cemâziyelâhir 1343/8 Kânûnisânî 1341 (8 Ocak 1925). **Vahdet:** SR, c. 25, no. 635, s. 161, 26 Cemâziyelâhir 1343/22 Kânûnisânî 1341 (22 Ocak 1925). Gerek bu iki şiirin ve gerek SR'da yayınlanmayan Hicran, Secde ve Hüsam Efendi Hoca gibi son şiirlerinin altlarında bulunan ve yazıldığı tarihi gösteren notların, Rûmî yılbaşının değiştirilmesi sebebiyle, Âkif Bey tarafından dalgınlıkla yanlış konduğu hakkındaki tahmin ve izahatımız için bkz. Safahat, edisyon kritik, 1241 numaralı dipnot.

Safahat'taki bazı manzumelerden sonra-ilk defa olarak, tekrar kendi iç dünyasına dönüşünün işâretini vermekteydi. Bundan sonra gelen ve "Gece"nin devamı olan "Hicran" ve "Secde" şiirleri de aynı hisleri terennüm edecektir.

Bir ömür boyu verdiği mücadelenin, istediği gibi neticelenmediğini, İslâm dünyası için beklediği kurtuluşun, bu sefer de geriye kaldığını gören Âkif, bir tevekkül ve tasavvuf neşvesi ile bu şiirlerinde, kırk gönlünü Rabbine açmakta ve ona kavuşmayı dilemektedir. "Gece"den beyitler:[203]

Bütün kandillerin tehlîle dalmışlar... Şaşırdım ben:

Nasıl ma'bed ki suñ'un, sermedî bir secde gökkubben!

....

Diyorlar, hep senin şemsinden ayrılmış, bu ecrâmı...

İlâhî, onların bir ân için olmazsa ârâmı...

Nasıl dursun, benim bîçâre gölgem, senden ayrılmış?

Güneşlerden değil, yâ Rab, senin sînenden ayrılmış!

....

Karanlıklar, ışıklar, gölgeler sussun ki, Allâh'ım,

Bütün dünyâyı inletsin benim secdem benim âhım.

Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik Ma'bûd

Gel ey bir tânecik gâib, gel ey bir tânecik mevcûd!

....

Gel ey dünyâların Mevlâ'sı, ey Leylâ-yı vicdânım,

Senin yâd olduğum sînende olsun, varsa, pâyânım!

(203) Safahat, Gölgeler.

SEBÎLÜRREŞÂD'IN SONU

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said isyânı sebebiyle hükümet, "Takrîr-i Sükûn" kanûnunu çıkartarak, ilk muhâlefet partisi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nı ve bir çok gazeteyi kapatmış; çok sayıda gazeteciyi tevkif ve hapsederek, yeniden kurduğu "İstiklâl Mahkemeleri"ne göndermişti.

Sebîlürreşâd da 6 Mart 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılan gazeteler arasında idi. Böylece derginin 27 Ağustos 1908'de başlayan yayın hayatı, 5 Mart 1925 târihli 641. sayısı ile sona ermiş oluyordu. Yirmibeşinci ciltten onyedi sayı çıkmıştı...

1925 yılının mayıs ayında tevkif olunan Eşref Edib, Ankara "İstiklâl Mahkemesi"nde muhâkeme olunup beraat etmiş; fakat tahliye edilmeyerek, bu sefer de Diyarbakır, "İstiklâl Mahkemesi"ne gönderilmişti. Yeniden yargılanan Eşref Edib, 13 Eylül 1925'te, diğer gazetecilerle beraber, buradan da beraat etmiştir.[204]

Eşref Edib Fergan, 1925 yılından sonra, "Sebilürreşad Kütüphanesi" adı altında eskiden bastırdığı kitaplardan, zamana aykırı düşmeyenleri satmaya, imkân ve fırsat elverdikçe yenilerini basarak dine ve millete hizmete devam etmiştir.

Fikir hürriyetinin biraz genişlemesi üzerine ekim 1940'da, ekim 1948 tarihine kadar iki cilt ve (100 + 4) sayı devam eden "İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası"nı çıkarmaya başlamıştır. "İslâm-Türk Ansiklopedisi"nin fasiküllerine kapak vazifesi gören derginin ilk elli ve son

(204) Eşref Edip, *"Sebîlürreşâd İstiklâl Mahkemelerinde"*, SER, c. 12-14, no. 282-328, aralık 1958- mayıs 1963. Kırkiki sayı devam eden yazıda, "İstiklâl Mahkemeleri" adı verilen yerlerde yapılan muhâkemelerin, ne kadar siyasî ve keyfî olduğu, yaşanmış -acı ve gülünç - olaylarla anlatılmaktadır.

dört sayısı dörder sayfa, 51-66. sayıları sekiz sayfa ve 67-100. sayıları ise on altı sayfa olarak çıkmıştır.[204a]

Bu dergi, nisan 1948'de çıkan 100. sayısından sonra adını değiştirerek, mayıs 1948'de "Sebilürreşad" olmuş ve birinci sayıdan başlayarak devam etmiştir.

Dergisini "Sebilürreşad" adıyla yeniden onbeş cilt ve 362 sayı daha çıkaran Eşref Edib Fergan Bey, 1966 yılı şubat ayından neşriyatına son vermiştir.

Büyük bir azimle, 1908'den 1966'ya kadar 48 yıl sebat eden, dergisini 42 cilt ve 1107 sayı çıkaran, birçok kitap yayınlayan ve önemli bir ansiklopediye başlayan bu büyük iman ve irfan mücahidi 15 Aralık 1971'de vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.[204b]

"HİCRAN"

1915 yılı başında Hilvan'da "Hicran" ve "Hüsam Efendi Hoca" manzûmelerini yazan Mehmed Âkif, mayıs ayı sonunda İskenderiye'den deniz yoluyla İstanbul'a gelmişti.

(204a)*"İslâm-Türk Ansiklopedisi"*, Eşref Edib Bey'in idaresinde çıkan ve zamanın İslâm âlimleri tarafından kaleme alınan önemli bir eserdir. 1940-48 yılları arasında yetmiş dört fasikül, iki cilt, 748 + 384 sayfa çıkabilmiştir. Birinci cildinde uzun Â harfi bitmiş, ikinci cildi, "Abdülgani" maddesinde kalmıştır. Mecmuanın yüz sayısı ile birlikte yetmiş fasikülü verilen ansiklopedi, ekim 1948'e kadar dört forma daha çıktıktan sonra kapanmıştır. Son dört fasiküle kapaklık eden mecmua da - mükerrer- 71-74 numaralarını almıştır.

(204b)Eşref Edib Fergan Bey, hayatı, mücadelesi ve yazdıkları üzerinde çalışmalar yapılması gereken şahsiyetlerden, yakın tarihimizin isimsiz kahramanlarından birisidir. 1997 yılında yeni baskısını hazırladığım *"Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi"* adlı çalışmamı kendisine ithaf ederken yazdığım şu satırlar, onun mücadele ve sebatının bir ifadesidir: "Müslümanların intibah ve ittihhâdı için son nefesine kadar çalışan samimi mü'min, karanlık günlerin yılmaz mücâhidi, Mehmed Âkif'in arkadaşı, Sebilürreşad'ın sahibi, Serezli Hâfız Eşref Edib Fergan Beyefendi üstadımızın aziz rûhuna fâtihalarla."

"Hicran"dan birkaç beyit:

İlâhi! Söktüm attım, işte hücrem şimdi çırçıplak:
Ne âfâkında tek kandil, ne mihrâbında seccâde:
Ezelden bildiğin toprak, bütün varlıktan âzâde.
Serilmiş secdelerdir bekleyen yerlerde mihmânı:
Bu üryan şu'le dersen, sînemin pâyansız îmânı.
İlâhî! Bir hatâ ettimse, elvermez mi hüsrânım?
Güneşler doğdu, aylar doğdu, ben hâlâ perîşânım!

....

İlâhî! Pek bunaldım, nerde nûrun? Nerde gufrânın?
Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımda hicrânın?
Evet, gafletti sun'um, lâkin insan gaflet etmez mi?
Yıkandım bir ömürdür döktüğüm, yaşlarla, yetmez mi?

....

İlâhî sînemin çınlar durur yâdınla eb'âdı,
Ne yapsın âbidin sensiz bu vîran vahşet-âbâdı?

....

Bütün cevviyle, ecrâmıyle insin, târumâr olsun,
Nedir ma'nâsı bir kalbin ki, âfâkında en yoksun!
Güneşler geçti, aylar geçti, artık gel ki, mihmânım,
Şuhûdundan cüdâ îmanla yoktur kalmak imkânım.(205)

---

(205) Meşhur Seyyah, Habeşistan'da Osmanlı elçi vekili Mehmed Tevfik Efendi'nin oğlu Mehmed, Mısır'da Mehmed Âkif'e talebe olmuştur. Onun bir hâtırası (Fergan, c. 1, s. 165):
Hicran şiirini okuyorduk. "Ben bunu pek anlamadım"dedim. "Anlaşılmayacak nesi var?" diye bana kızdı. Sonra okumaya, izah etmeye başladı: "Buradaki mâbedden maksadım, kalb. Yâni: Gittim o boş kalbi ilimle, irfanla süsledim. Çünkü oraya Mâbud girecekti. *Ne yanlışmış hesâbım! Hiç kapımdan geçmez oldun bak!* Demek ki ben aldanmışım, orası ilimle, zâhirî şeylerle aydınlanmıyormuş, süslenmiyormuş. Sonra ne yapıyorum? Onları söküp atıyorum. Gafletimden öyle hesap etmişim, onlar hep varlıkmış, onları atıyorum..."

KUR'AN TERCÜMESİ

Bu gelişinde başyazarı bulunduğu dergiyi kapatılmış ve onun sâhibi, yirmi yıllık arkadaşı Eşref Edib'i, "isyâna teşvik" suçuyla ve idam isteği ile muhâkeme edilirken bulmuştu.[206]

Diyânet İşleri Başkanlığı, bir Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsîri ile hadis kitabı "Tecrîd-i Sarîh"in tercümesini yaptırmak istiyordu. Tefsir, Elmalılı Hamdi Efendi'ye ve Tecrîd tercümesi Ahmed Naim Bey'e ısmarlanmıştı. Ancak "Tercüme" için herkesin düşündüğü zât Mehmed Âkif idi.

Âkif uzun müddet, bu teklifi reddetti. Fakat bu iş için Diyânet tarafından vazifeli olarak gelen Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in devamlı ısrârı ve Âkif'in çok sevdiği ve saydığı diğer dostlarını da araya koyması sonunda, "adına meâl denmesi ve Elmalılı'nın tefsîri ile birarada basılması" şartıyla teklifi kabul etti. Meâl için ayrılan altı bin liradan kendisine bin lira verildi ve anlaşma imzalandı.

Mehmed Âkif, 1926 yılı başından itibaren Kur'an tercümesi için çalışmaya başlamış ve mektuplarından anlaşıldığına göre 1929 yılı sonunda müsveddeyi bitirmiştir. 1932'de Mısır'a giden Eşref Edib, temize çekilmiş olan meâli okumuş, hayran kalarak, İstanbul'a getirip basmak istemişse de Âkif Bey, sayfaların yanına koyduğu notları göstererek:

(206) Âkif'in İstanbul'daki son günlerinde onunla beraber bulunan şâir ***Rûhi Nâci Sağdıç***, o günlerde Âkif'in içinde bulunduğu üzüntülü hali şöyle anlatıyor:
"Her akşam Üsküdar'a beraber dönüyorduk. Yolda ve vapurda selâmcılar ve ihtiramcılar önünden Âkif sıkıla büzüle geçiyordu... Rast gelen en bîgânelerin bile derlenip toplanıp Âkif'ten iltifat istemesi, onun herkes tarafından tanındığına ve pek sevildiğine alâmet idi. Bununla beraber öyle candan ve temiz muhabbetlere, hürmetlere gark olan Âkif, yine melâl ve merâret içinde kahr oluyor gibiydi. "(Çantay. s. 263)

"Şu tashihleri görüyorsun ya. Onlar hep tebyizden sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem. Daha güzel bir tercüme aklıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icap eder..." demiş; ayrıca bazı âyetlere, müfessirlerin verdikleri farklı mânâları da not olarak koymak istediğini, sonra meâlin bir ilim hey'eti tarafından gözden geçirilmesi gerektiğini, ancak ondan sonra basılabileceğini söylemiştir. Eşref Edib'in ısrârı üzerine, son sözleri ise şöyledir:

"Canım, ben bunu mezara götürecek değilim ya. Maksad, daha güzel olması, hatâdan sâlim bulunmasıdır. Noksanı tamam olmayınca, nasıl neşrine müsâade ederim?"[207]

TERCÜMEYİ NEDEN VERMEDİ?

1931 yılının Ramazan ayında resmen seçilmiş bâzı hafızlar, İstanbul'un büyük câmilerinde Kur'an yerine, Türkçe tercümesi ile "aşır"lar okumuşlardı. Bu hâfızların isimleri ve okuyacakları câmiler, gazetelerde ilân edilmekteydi.

Aynı şey 1932 Ramazanında (ocak-şubat) da tekrarlandı. Bu sefer Kadir gecesinde Ayasofya Câmi'inde terâvihten sonra Kur'an yerine okunan tercümesi, radyodan da verilmiş; Ramazan'ın son Cumasın'da ise smokinli olarak Süleymâniye minberinden hutbe okuyan Sâdeddin Kaynak'ın resmi gazetelerde çıkmıştı.

---

(207) Mehmed Âkif'in Kur'an meâline dair yeterli bilgi şu kaynaklarda bulunabilir: Fergan. c. 1, s. 100-114, 450-453/Kuntay, s. 224-229/Erişirgil, s. 463-478/Eşref Edib (Fergan), *"Âkif'in Kur'an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Niçin Yakıldı?"*, SER, c. 12, no. 291-295, nisan-ekim 1959, beş yazı/*"Mâhir İz'e Mektuplar"*, neşreden: Uğur Derman, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 4-6, Ocak 1975- ocak 1977, on beş mektup/*"Fuad Şemsi'ye Mektuplar"*, neşreden: Fevziye Abdullah Tansel, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, no. 12, Aralık 1979, on üç mektup.

Daha önce de İstanbul'da Göztepe Câmi'inde Kur'an yerine Türkçesini okuyarak namaz kıldıran bir imam, cemaatin şikâyeti üzerine vazifeden alınmış; fakat onun tarafını tutan bâzı gazeteler bu mesele üzerine yazılar yayınlamışlardı.

O yıllarda "ezan" gibi Kur'an'ın da aslının terk edilmesi sık sık gündeme getirilmekte idi.(208)

Bu olanlardan sonra Türkiye câmilerinde, Kur'an'ın aslı yerine tercümesinin okutulması için hazırlık yapıldığı endişesine kapılan Mehmed Âkif, kendi tercümesinin Kur'an yerine okutulacağından korkarak, aldığı bin lirayı iâde etmiş ve bitirmiş olmasına rağmen tercümeyi vermemiştir. Bunun için 1931 yılı aralık ayı içinde, tercüme işinden vaz geçtiğini bildiren resmî olarak düzenlenmiş bir yazı ile birlikte bin lirayı da Türkiye'ye göndermiştir.

TERCÜME'YE NE OLDU?

Mehmed Âkif, 1936'da hastalanarak yurda dönerken, Kur'an meâlini, dostlarından, müderris Yozgatlı İhsan Efendi'ye bırakmış. "Dönersem alırım, dönmezsem, yakarsın" diye vasiyet etmişti.(209)

Mehmed Âkif'in vefatından sonra kendisinden meâli soran, almak ve bastırmak isteyenlere, "Yaktım!" diyen

(208) 1930'lu yıllarda yapılan ve yapılması düşünülen din devrimleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Osman Ergin, *"Türk Maarif Tarihi"*. s. 1938-2004, İstanbul 1977.

(209) Bu bilgiler için 205. notta verilen kaynaklara bakınız. Âkif'in yakın dostlarından, Neyzen Tevfik'in kardeşi Bakteriyolojihâne müdürü Baytar Şefik Kolaylı ise yaptığı bir açıklamada, Âkif'in kendisine: "Yaptığı tercümeyi, câmilerde Kur'an yerine okutulacağından korktuğu için getirmediğini, yoksa bitmiş olduğunu" söylediğini, bildirmektedir: Fahri Kutluay, *"Aydınlatılan İki Mühim Sır"* SER. c. 4, no. 99, s. 374, nisan 1951. Şefik Kolaylı'nın 31 Aralık 1950 Pazar günü Ankara Halkevi salonunda Üniversiteliler tarafından tertip edilmiş olan toplantıdaki konuşmasından.

İhsan Efendi, Âkif merhumun meâlini yakmaya kıyamamış; onun defterlerini ayrıca kendisi temize çeki ciltleterek iki nüshayı birlikte saklamıştı... 1961'de Kahire'deki vefatından önce oğlu Ekmeleddin'e - vasiyeti yerine getirmek endişesiyle olmalı- Âkif'in defterlerini yakmasını tenbih etmişse de, vefatından sonra ortaya çıkan her iki nüsha da, İbrahim Sabri Bey'in zorlayıcı ısrarı sonucu - birkaç Türk talebinin de bulunduğu bir sırada - maalesef yakılmıştır. Bu elim hadise, iştirakçilerinin aldıkları karar üzere uzun zaman saklı tutulmuşsa da, nihayet 1992 yılında vak'anın şâhidlerinden İsmail Hakkı Şengüler Bey tarafından açıklanmıştır.[209a]

(209a)Şengüler bu açıklamayı, yayınladığı 10 cildlik "*Mehmed Âkif Külliyatı*"nın, merhumun hayatına ayırdığı son cildinde yapmıştır (s. 230-235, İstanbul 1992)... İbrahim Sabri, merhum Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu olup, âlim ve şâir bir zat- Âkif Bey'in *Gölgeler* kitabını Arapçayı çevirmiş, güzel bir önsözle yayınlamış olmakla birlikte, bazı hususlarda sabit fikirleri bulunan asabî bir kimsedir.

VIII

MISIR'DA

1923 ve 1924 yıllarında kışı geçirmek için Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'a gidip dönen Âkif, 1925 sonundaki gidişinden sonra on buçuk sene, bir daha Türkiye'ye dönmemiştir.(210)

Mehmed Âkif 1926 Ocak ayında "Secde"yi yazdı. Yakın dostlarına yolladığı mektuplarında şiirin metnini de gönderdi.

"SECDE"

"Secde"den birkaç beyit:

Şuhûdundan cüdâdır, çok zamanlar var ki, îmânım;
Bu vahdet-zâra-gûyâ! geldim amma bin peşîmânım:

....

—Bırak, hâsir kalan seyrinde mi'râcım devâm etsin;
—Rükû'um yerde titrerken, huşû'um Arş'ı titretsin!
—İlâhî! Serserî bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?
—Bırak, taşsın da coştursun şu vahdet-zârı îmânım.
Bırak, hilkatte hiç ses yok, bırak, meczûbunun feryâd...
Bırak, tehlîlim artık dalgalansın, herçi-bâd-âbâd!

....

Kıyılmaz lâkin, Allah'ım, bu gaşyolmuş yatan vecde..
Bırak, "hilkat"le olsun varlığım yek pâre bir secde!

---

(210) Mehmed Âkif'in "Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hudâ/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ" dediği vatanından neden ayrılıp on bir sene gurbette yaşadığı hakkında çeşitli sözler söylenmiştir. Bu konuda, şâir Ruhi Naci Sağdıç'ın hatıralarında aydınlatıcı bilgi vardır. İşsiz ve maaşsız kalan Âkif'e bir maaş bağlanarak yurda çağrılması için TBMM başkanlığına yaptığı müracaatı ve neticesini, o günlerde Âkif hakkında çıkarılan dedikoduları anlatmaktadır. (Çantay, s. 259-270) Şefik Kolaylı ise konuşmasında (209. nota bkz.) Âkif'in kendisine "Peşine polis takılıp takip ettirilmesinden müteessir olarak yurdu terk etmek zorunda kaldığını" söylediğini açıklamıştır.

4 Mart 1926 târihli Servet-i Fünûn mecmuasında Süleyman Nazif'in "İki Secde" yazısı yayınlandı. Yazıda "Secde" ve "Gece" manzûmeleri ele alınarak Âkif ve eserleri övülüyor; ayrıca Kur'an tercümesinin ona verilmesinin isâbetinden bahsediliyordu.

1926 yılı içinde Âkif'in annesi Emine Şerife Hanım doksan yaşında vefat etti.

Mehmed Âkif'in Mısır'da inzivâya çekildikten sonra yazdığı üç şiirinde, daha önceki eserlerinde açığa vurmadığı bir duygu âlemini terennüm ettiği görülür. Âkif, yüksek bir imân, derin bir irfân, tam bir tevekkül hissi ile gönlüne ve Rabbi'ne dönmüştür.

1925 sonlarında, "Hicran"ı Âkif'ten dinleyen Hasan Basri Bey:

"Üstad, siz vâdiyi değiştiriyorsunuz, sanırım?" diye sorunca Âkif Bey derhal şu cevabı vermişti:

"Hayır kardeşim hayır. Benim asıl vâdim budur. Neşrettiklerim, cemiyet-i beşeriyeye hizmet için yazılmış manzûmelerimdir."(211)

Gerçekten de, Âkif'in, harpler ve felâketler kendi neslinin üzerine yığılmadan önce yazdığı şiirlerinde, bu ruh ve tehassüs mevcuttur.

Birinci Safahat'taki "İstiğrak" ile "Gece" arasındaki benzerlik hemen görülebilir.

---

(211) Çantay, s. 211/"... Sana en son şiirimi gönderdim. Bilmem nasıl bulacaksın? Kişi düştüğü yerden kalkar derler. Fâilâtün, fâilâtün derdine uğradığım hengâm-ı tufûliyyetimde meczûb idim: Şimdi gördüğün vech ile yine meczûbâne vâdîlere rücû ediyorum. *Mahalle Kahvesi'ni yazan herifle, bu Hicran'ı nazm eden herifin aynı herif olduğu güç anlaşılır değil mi?...*" Fuad Şemsi'ye Mektuplar", 6 Nisan 1925 tarihli 4. mektup.

"SAFAHAT"IN SON BASKILARI

1928 yılında, bu târihe kadar çıkmış olan altı Safahat'tan -dördüncü hâriç-beş tanesinin yeni baskıları yapıldı. Beş kitabın de eski harflerle tab olunmuş bulunması, Lâtin harflerinin mecbûri kullanılma târihi olan 1 aralıktan önce çıktıklarını göstermektedir.

Mehmed Âkif Bey, Fuad Şemsi'ye yazdığı 6 Ocak 1927 târihli mektubunda "Eşref Edib'in birinci Safahat'ı basacağını bildirmesi üzerine, kitapta tashihler yaptığını, ötekileri de basacak ise, onları da okuyacağını" yazmaktaydı.(212)

Safahat'ın hazırladığımız ve Kültür Bakanlığı tarafından neşr olunan "tenkidli basım"ında (edisyon kritik), görüleceği gibi, Safahat'ın bu beş kitabının hepsinin son baskıları tashih olunmuştur. Bu tashihlerin Âkif Bey tarafından yapıldığı, yukarıda bahsi geçen mektuptan kat'i olarak anlaşılmaktadır. Dördüncü kitabın 1924'te yapılan son baskısı da aynı şekilde tashih edilmişti.

SON ŞİİRLERİ

Bütün vaktini ve zihnini Kur'an meâli üzerindeki çalışmalara veren Âkif, bundan sonraki yıllarda fazla şiir yazmamıştır. Kaleme aldıkları, fevkalâde güzel bir lisanla ve ustalıkla nazm edilmiş yüksek şiirler olmakla beraber, azdır:

---

(212) Safahat'ın altı kitabının 1924 ve 1928'deki (Gölgeler'in 1933'deki) eski harflerimizle son baskılarından altmış küsûr sene sonra, o nüshaların metinlerini kullanarak, 1991 yılında Safahat'ın tamamının eski harflerimizle yeni bir baskısını hazırladım. Karşılarına yeni harfli "tenkidli" sayfaları koyduğumuz bu nüsha, "giriş, eski ve yeni metinler, ek şiirler, indeks vesair bölümlerle 1144 sayfa olarak büyük boyda yayınlandı (İstanbul 1991, İz Yayıncılık) ve 1996'da ikinci baskısını yaptı.
Ayrıca eski ve yeni metinler müstakil iki ciltte olmak üzere -eski baskıların metinleri tashih ve tamir olunup aynen kullanılarak - hazırladığımız yeni bir baskı da 1997 sonunda Çağrı Yayınları arasında çıkacaktır.

1928'de "Bir Gece", 1929'da "Bir Arîza", 1930'da "Ne Eser, Ne de Semer" ile "Derviş Ahmed", 1931'de "beşerî rikkat ve şefkatin bir şâheseri" olan "Said Paşa İmamı", 1933 ağustosunda ise Safahat'ın son şiiri, kendi derûnî hayatının bir hülâsası olan "San'atkâr"..

Ayrıca mühim olarak Şerif Muhyiddin Bey'e 18 Eylül 1930'da mektup olarak yazılan "Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine" ile 1932'de nazm ettiği "İkinci Arîza"yı bilmekteyiz.

MISIR'DAKİ HAYATI

"Gölgeler"deki 1 Ağustos 1929 tarihli "Bir Arîza" ile 16 Temmuz 1932'de yazılıp Safahat'a alınmamış olan "İkinci Arîza" manzûmeleri, Abbas Halim Paşa'ya yazılmış birer "dilek mektubu" şekli altında şâirin Mısır'daki gurbet hayatında çektiği ızdırap ve yoklukları, acı bir mizah lisanı ile anlatan çok güzel ve yüksek zekâ eseri iki parçadır.

1929 yılında Hilvan'da yazılmış olan birinci Arîza'da , Mehmed Âkif, o sırada İstanbul'da Heybeliada'da bulunan Abbas Halim Paşa'ya yazdığı dilekçesini "bâd-i Sabâ"ya (Sabâ rüzgârına) vererek, onu Paşa'ya götürmesini istemektedir:

Ey bâd-ı Sabâ, uğrayacaksın ya şimâle?

Bilmem, bir işim var, sana etsem mi havâle?

Bundan sonra rüzgara Heybeliada'yı târif eden şâir, Paşa'yı bulunca, rüzgârın şunları söylemesini istemektedir.(213)

Hilvanlıların hepsinin ihlâsını, ilkin,

Bir bir sayıver. Bitti mi defter, de ki:

"Lâkin,

(213) Safahat, Gölgeler.

Mevzun düşürür saçmayı bir saçma adam var,
Manzûm sayıklar gibi manzûme sayıklar!
Zannım, mütekaaid şuarâdan olacak ki:
Hiçbir yenilik yok, herifin her şeyi eski.
Hâlâ ne sakaldan geçebilmiş ne bıyıktan;
Âsârı da memnun görünür köhne kılıktan.
Hicrî, kamerî ayları ezber sayar amma,
Yirminci asır zihnine sığmaz ne muamma!
Ma'mûre-i dünyâyı dolaştıysa da, yer yer,
Son son, "Hadi sen, kumda biraz oyna!" demişler."

Daha sonra kendisinin Hilvan'daki sıkıntılı hayatı ile Heybeliada'yı mukayese ederek şöyle seslenir:

Siz mercanın a'lâsını attıkça şişerken;
Biz kumda çirozlar gibi piştikçe pişerken!
Siz Marmara âfâkını dürbünle süzerken;
Biz, poyrazı görsek diye, damlarda gezerken!
Siz, yelkeni açmış, suyun üstünden akarken;
Biz küplere binmiş, size hasretle bakarken!
İnsâf ediniz: Kopmayacak şey mi kıyâmet?
Elbette kopar. Dinle Paşam, ceddine rahmet:
Ben Heybeli'den vazgeçerim şimdilik, ancak,
Üç beş gün için pek hoş olur Remle'de kalmak.

Görüldüğü gibi Âkif Bey, İskenderiye'nin yazlık semti Remle'ye gitmek için Paşa'nın iznini istemektedir.

İkinci Arîza da Hilvan'da ve yine Abbas Halim Paşa'ya hitâben 1932 yılında yazılmıştır.

İkinci Arîza'ya da kendi aleyhinde konuşulanları naklederek ve öyle düşünen muârızlarıyla alay ederek başlıyan şâir, geçim sıkıntısının kendisini bunalttığını, iktisâdî buhran dolayısıyla kimsenin kimseye yardım edemediğini, ancak servetçe düşse de Allah'a dayanmış olan Paşa'nın düşmiyeceğini söyleyerek Arîza'yı bitirir. Seçme beyitler:(214)

Ey bâd-i sabâ, ahde vefâ, böyle mi sizde?
Yelkenle koşarken hani, kırlarda, denizde,
Hâtırlamadın Heybeli'den geçmeyi, heyhât!

....

Asrın hani yüz kıble değiştirse şu'ûnu,
Tek ibre bilir, kendisi ancak; o da: Burnu,
Bin söyle onun doğrusudur, vechesi, şaşmaz,
Her hatvede sürçer, yıkılır, sulhe yanaşmaz.

....

İdrâke bakın... Sonra ömür altmışa gelmiş;
Aklın yeri başmış, yaş olaymış, ne güzelmiş.
Yetmez gibi vâiz kesilip ettiği kem küm,
İster edebiyyâta kadar, bulsa, tehakküm.
Hülyâ mı dedin, hem de ne dîvânece hülyâ,
Ahlâk ile zincirleyecek san'atı gûyâ!..

....

Ey zevk-i bedî'iye kıyan şâir-i mecnun!..
İflâs-ı karîhayla bunaldın mı? Oh olsun.
Kumlarda sürün, inlere gir, dağlara tırman!

(214) Safahat, Ekler.

Kaabil mi senin bir daha ilhâma kavuşman.

Evrâd oku, efsunlu mürekkebli sular iç,

Bin bekle, bin uğraş...O peri gelmeyecek hiç!

Lâkin gelecek -evlere şenlik- sıra devler,

Bakkal, kasap, eczâcı, hekim, kahveci, berber,

Ev sâhibi, ekmekçi, manav, sebzeci, fulcu,

Silkip dökecek her biri koynundaki borcu.

Sen, dil dökeceksin, edebilsem diye heyhat,

Karşındaki yâranla bir ay sonra mülâkat.

Beyhûde o diller, o nefesler, o emekler,

Yâran seni terk etmeyecek, gitmeyecekler.

SIKINTILAR

Mehmed Âkif'in Mısır'a yerleştiği ilk iki yılda Abbas Halim Paşa'nın sarayının karşısında bulunan küçük bir köşkte misafir kaldığını biliyoruz. Bundan sonra ailesini yanına getirten Âkif, Hilvan'ın kenarında çöl yakınında küçük bir ev tutarak buraya yerleşmişti.

Ancak yukarıdaki iki Arîza'dan da anlaşılacağı üzere Âkif, Mısır'daki hayatında bir çok sıkıntılar çekmiştir. Bu sıkıntıyı, kendisi hakkında hatıralarını yazanların eserlerinde görmek mümkündür.[215]

1931-1933 yıllarında Eşref Edib'e yazdığı mektuplarda da bu hâl açıkça görülmektedir:[216]

(215) Fergan, c. 1, s. 115-127.

(216) Sami Önal, "*Mehmed Âkif'in Bilinmeyen Bazı Mektupları*", Tarih ve Toplum dergisi, no. 17, s. 312-315, mayıs 1985. Yazıda Âkif'in yedi mektubunun metni (ve bazı parçalarının klişesi) verilmektedir. Maalesef, bu neşirde bazı önemli hatalar bulunmaktadır. Güvenilir bir neşir için bkz.:İ.H. Şemgüler, *M.A. Külliyatı*, c. 9, İstanbul 1992.

"Eşref başıma dolamak istediğin işi başarmak için her şeyden evvel nakit, vakit, vukuf lâzımdır. Ben refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketin de pahalılığı dolayısıyla fevkalâde müzâyaka çekiyorum. Çok zamanlar Hilvan'dan Mısır'a inmek için yol parası bulmak müşkilâtına uğruyorum..."

".. Benim için kendisine muâvenet imkânı olsa hiç durmıyacağım. Ama kendim de borç içindeyim. Bir taraftan istikrâz imkânı da yok iki alayım da göndereyim. Allah âcizlerin mu'îni olsun.."

MISIR ÜNİVERSİTESİ'NDE

Mehmed Âkif Bey, Mısır'daki hayatının ikinci yarısında, Mısır Üniversitesi "El-Câmiatü'l-Mısriyye"de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Âkif, derse başladığı haberini 17 Aralık 1929 tarihinde Mâhir İz Bey'e yazdığı mektubunda şöyle vermektedir:

"Evlâdım, İki Gözüm Mâhir Bey,

....

"El-Câmiatü'l-Mısriyye'de (Mısır Dârülfünûnu) Türkçe de okunurmuş. Bunu, Fârisî ile berâber olmak üzere tedrîs eden Abdülvehhâb Azzâm Bey'le üç dört aydan beri muârefe peydâ ettik. Adamcağız Türkçe dersini bana vermek istedi. Ben de "pekâlâ" dedim. Bunun üzerine Câmia'ca mes'ele iki ay kadar uzatıldıktan sonra, iki hafta evvel "Derslere başlayabilirsin" dediler. Şimdilik gidip geliyorum. Dersim, Edebiyat kısmının Üçüncü-dördüncü senelerine münhasırdır. Haftada dört saat, yâni her sınıf iki ders alıyor. Dördüncü sene talebesi geçen yıl Azzâm Bey'den biraz okumuşlar. Üçüncü sene talebesi benden başladılar. Câmia talebesine Arapça ders takrîri bidâyette beni düşündürdü. Lâkin "El-hayâu yemnaü'r-rızk" düstûruna tevfîk-i hareket etmek, bakkala, kasaba rezil olmaktansa, Dârülfünûn efendilerinin

garip-nüvâzlıklarına dehâlet eylemek daha mâkul göründü. Bakalım Mevlâ ne gösterecek?"[217]

"GÖLGELER"

Mehmed Âkif Bey 1933 yılı sonunda Safahat'ın yedinci ve son kitabı olan "Gölgeler"i neşr etti. Kitabı Kâhire'de "Matbaa'atü' ş-Şebâb"da (Gençlik Matbaası) eski harflerimizle bastırdı. Tashih işinde çok güçlük çıktığı için yorulan Âkif Bey "Bu gençlik matbaası, beni ihtiyarlattı!" demiştir.[218]

1374 mısra tutan kitapta 1918-1933 yılları arasında yazılmış kırk bir manzûme vardır: Safahat, yedinci kitap Gölgeler, Mısır, Matba'atü'-ş-Şebâb, h. 1352, m. 1933, 95 sayfa.

Âkif, kitabının başına, 1919 yılında yazdığı ve "Hüsran" adını verdiği şu şiirini koymuştur:[219]

Ben böyle bakıp durmıyacaktım, dili bağlı
İslâm'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür îmanlı beyinler, coşar ancak,
Ben zâten uzunboylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime, lâkin? Hani sâhipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım
Feryâdımı artık boğarak, na'şını, tuttum,
Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,

(217) "Mâhir İz'e...". 17 Aralık1929 tarihli 14. mektup. "El-Hayân...": "Utanma, rızka mâni olur." /Fergan, c. 1, s. 139, 453.

(218) Fergan, c. 1, s. 156. Mehmed Âkif merhumun, harf devriminden beş sene sonra, Türkiye'ye sokulmasının yasak olduğunu ve gelecek neslin okuyamayacağını bilmesine rağmen, kitabını eski harflerimizle bastırmış olması dikkat çekicidir. Bu davranışı ile merhum, kendi üslubu içinde bir tavır göstererek, bu değişikliği tasvip etmediğini anlatmak istemiştir.

(219) Safahat, s. 411.

Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.

Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;

İnler "Safahât"ımdaki hüsran bile sessiz!

Böylece, 1911'de çıkardığı ilk Safahat'ın başında "Benim bütün eserlerim, aczimin gözyaşlarıdır" diyen şâir, son Safahat'ında "Hiç çağlamadan gizli inen yaş gibi aktım" demektedir.

Âkif'in 1921'den sonra yazdığı Süleyman Nazif'e, Bülbül, Leylâ, Fir'avun ile Yüz Yüze, Gece, Hicran, Secde, Bir gece, Said Paşa İmamı, San'atkâr gibi en güzel şiirleri bu kitapta bulunmaktadır.

ABBAS HALİM PAŞA'NIN VEFATI

1934 yılında Abbas Halim Paşa vefat etti. Mehmed Âkif'i en iyi anlayan, en fazla seven ve ona en çok yardım eden bu zâttır. Âkif'in adı yaşadıkça, Abbas Halim Paşa da sevgi ve rahmetle anılmalıdır.[220]

Paşa'nın son saatlerini ve vefâtını büyük üzüntü içinde Eşref Edib'e anlatan Âkif Bey, şunları söylüyor:

"Oracıkta diz çökerek birkaç saat içinde hatmini tamamladım. Sonra gözlerimi yüzüne diktim. Donmuş kalmıştım. Hiç ağlayamıyordum. Nihâyet dayanamadım. Boynuna sarıldım. "Cânan, niçin gittin?" diyecek kadar gaflet gösterdim. İşte ondan sonra ağlamaya başladım.. O sırada şu kıt'a bana mülhem oldu:[221]

Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının hiçbiri yok!

Sen mi kaldın, yalınız kaafileden böyle uzak?

Postu sermekse merâmın yola, serdirmezler;

Hadi, gölgenle beraber silinip gitmene bak.

---

(220) Abbas Halim Paşa'nın hayatı ve Âkif'le olan dostlukları için bkz. "İslâm Türk Ansiklopedisi, c. 2, s. 86-88/Fergan, c. 1, s. 128-135 vd./Çantay, s. 248./Mustafa Uzun, *Abbas Halim*, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 24, İstanbul 1988.

(221) Safahat. Ekler.

Merhumu gözyaşları içinde defnettik. Evime döndüm. Artık bundan sonra Mısır'da duramayacağımı anladım.[222]

Mehmed Âkif bir mektubunda şunları yazmıştır: "Ahmed Naim'in vefatını haber aldığım zaman, üzerime bir duvarın yıkıldığını zannettim. Paşa merhûmun gaybûbeti ise, on dört yaşında tattığım öksüzlük acısını bana ikinci defa tattırdı..." [222a]

İstanbul'da, Paşa'yı ziyâret eden Fatin Hoca: "Paşa'nın Âkif'e, Âkif'in minnetdârı imiş gibi muâmelesinin hayrânı oldum" demektedir.[222b]

Merhûm Paşa'nın sevgi ve himâyesi, yalnız İstanbul ve Mısır'daki hayatında değil, yeniden vatana döndükten vefatına kadar geçen zamanda da Âkif'i -kızı ve yeğeni vasıtasıyla- kanatları altına almıştı.[223]

Abbas Halim Paşa'nın şu sözü, onun kemâlini anlatmaya kâfidir: "Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O, benim için bir tâlihtir." [223a]

Paşa'nın vefatından bir zaman sonra, köşkünün önünden geçen Âkif Bey, kapıdan içeri bakarken mahzun olmuş ve yeni sahiplerinin köşke "Kasr-ı Gülşen" adını verdiklerini görünce şu kıt'ayı söylemişti:[224]

Kasr-ı Gülşen'sin evet, lâkin gönüller şen değil!

Durduğum, mâzîne hürmet, yoksa neşvemden değil,

Var mı loş sinende cânandan kalan nûr izleri?

Ey yeşil yurt, istenen senden odur, sînen değil...[225]

---

(222) Fergan, c. 1, s. 132.
(222a)Kuntay, s. 114.
(222b)Çantay, s. 248
(223) Fergan,. c. 1, s. 137. 306, 456.
(223a)Kuntay, s. 142.
(224) Fergan, c. 1, s. 132.
(225) Safahat, Ekler.

ANTAKYA'DA

Rahatsızlanan Âkif, hava değişimi için 1935 yılı temmuz ayında Cebel-i Lübnan'a gitti. Âliye'nin yanında Sûku'l Garb köyünde otele yerleştirildi. Ağustos başında ise, Cemil Bereket Bey'in - Ali İlmi Fânî Bey'i göndererek - kendisini davet etmesi üzerine, Antakya'ya geldi.[226]

Antakya o sırada henüz Fransız idâresinde bulunuyordu. Asi nehri kıyısında gençlerle gezerken "Antakya'yı nasıl buldunuz?" diye sorulunca, "...Havada bir ağırlık var" diyerek şu kıt'asını söylemişti:[227]

Vîrânelerin yasçısı baykuşlara döndüm,

Gördüm de hazânında bu cennet gibi yurdu!

Gül devrini bilseydim onun, bülbül olurdum:

Yâ Rab, beni evvel getireydin ne olurdu?...[228]

Antakya'da bulunduğu sırada, hava değişimi için İstanbul'a gitmiş olan bir Arap dostuna yazdığı 24 Ağustos 1925 târihli mektubunda şunları söylüyordu:

"...Tebdilhava için bir müddet İstanbul'da kalmanız pek muvâfık. Memleketin lâtif havası, temiz suları çarçabuk sizi evvelki hâl-i sıhhatinize iâde eder inşâallah..[229]

Yabancılara, şifâ olarak İstanbul havasını tavsiye eden, bu hasta İstanbul çocuğunun asıl kendisi, o havaya muhtaç ve hasret bulunuyordu.

---

(226) Fergan, c. 1. s. 171-174/Kuntay, s. 204.

(227) O sırada yanında bulunan Ali İlmi Fânî, "D. Sükûti" adıyla Yedigün dergisine bu hâtırasını yazdıktan sonra, merhum şâire şöyle seslenmişti (9 Mart 1937tarihli Yedigün'den naklen Çantay, s. 374):
Görmek bugünü sence de en mutlu dilekti.
Dursandı ne var? Beklediğin gün gelecekti.
Gittin bizi öksüz gibi âvâre bıraktın.
Kalsaydın, Hatay marşını da sen yazacaktın!

(228) Safahat, Ekler.

(229) Fergan, c. 1, s. 173.

IX

YURDA DÖNÜŞÜ VE VEFATI

Hastalığı ilerleyen Âkif, nihayet 1936 haziranında yurduna doğru yola çıktı. Vapur Çanakkale'den geçerken ve İstanbul'un câmileri görününce ağlayan şâirin yanında zevcesi İsmet Hanım vardı.

SON GÜNLERİ

Mehmed Âkif'i İstanbul rıhtımında yakınları ile birkaç dostu ve merhum Abbas Halim Paşa'nın kızı Emine Abbas Halim Hanımefendi tarafından gelen bir hanım, karşıladılar. Hanımefendinin, vekîlesince beyân olunan ısrârı üzerine, Âkif Bey, önce onun Maçka'daki evine misafir oldu. Birkaç gün sonra müşâhede için "Şişli Sıhhat Yurdu"na, burada yirmi gün kaldıktan sonra ise Beyoğlu'nda Paşa âilesine âit olan Mısır apartmanında kendisi için hazırlanan bir dâireye yerleştirildi. Emrine bir hastabakıcı verildi.(230)

Birkaç hafta sonra merhûm Said Halim Paşa'nın oğlu Halim Bey, Alemdağı'nda kendilerine âit olan Baltacı çiftliğinde Âkif Bey'i rahat ettirecek şekilde tedbirler alarak, kendisini oraya dâvet etti. Çiftlikte üç ay kalan Mehmed Âkif, Halim Bey'in otomobili ile tedâvi için İstanbul'daki dâireye gelip birkaç gün kalarak çiftliğe dönüyordu. Koca çiftliği ve emrindeki hizmetkârları göstererek şöyle der ve gülermiş:

"Ben, bizim kadına: Allah bana sonunda bir gürlük verecek, derdim. İşte oldu, oldu!"

(230) Fergan, c. 1, s. 297-333. Mehmed Âkif'in yurda dönüşü, hastalığının seyri, tedavisi, ziyaretçileri, vefatı ve cenazesiyle ilgili hemen bütün bilgiler bu sayfalarda mevcuttur.

VEFATI

İstanbul'daki son günlerinde bütün eski dostları ile her sınıf ve meslekten hayranları devamlı olarak kendisini ziyâret etmişler, sevdiği hâfızlar ona istediği kadar Kur'an okumuşlardır.

Nihâyet bitkinliğinin artması ve havaların soğuması üzerine tamamen Mısır apartmanına yerleşen Mehmed Âkif, 27 Aralık 1936 Pazar günü akşamı 19.45'te vefât etmiştir. Allah rahmet eylesin.

Ertesi günkü gazeteler, İstiklâl Marşı şâirinin vefâtını haber verdiler.. Beyoğlu hastahânesi'nde gasl olunan cenâze öğleye doğru Beyazıd Câmii'ne getirildi... Âkif, hayatında olduğu gibi memâtında da tiksindiği yapmacık resmî tavırlardan kurtulmuştu: Resmî kişiler ve kuruluşlar onun vefâtı karşısında müsbet en ufak bir kıpırtıda bile bulunmadılar.

Cenâze merâsimine katılan topluluk için, Midhat Cemal Kuntay, şunları yazıyor:[231]

"Cenâze Beyazıd'dan kalkacak. Oraya gittim. Kimseler yok; bir cenâzenin geleceği belli değil.

"Çok sonra birkaç kişi göründü. Biraz sonra çıplak bir tabut geldi. 'Bir fıkara cenâzesi olmalı' dedim. O anda Emin Efendi Lokantası'nın sâhibi Mâhir Usta, elinde bir bayrakla cenâzeye koştu. Sebebini anlamadım. Yine o anda yüzlerce genç peydâ oldu. Üniversite'nin büyük sancağına çıplak tabutu sardılar. Ellerimi yüzüme kapadım. Cenâzeyi tanımıştım.

"Alsancakla siyah Kâbe örtüsüne sarılan tabut, üniversite gençliğinin bir ürperme manzarası alan elleri üstünde gidiyordu. Cenâzenin arkasından yekpâre bir karaltı yürüyordu; bunda bir damla 'teşkilat' yoktu,

(231) Kuntay, s. 174.

bunlar, bir işâretin, bir teşekkülün topladığı insanlar değildi; kendi kendilerine gelenlerin saflarıydı; sırf cenâzeye gelmiştiler ve bu, şâhidi olmıyan güzel dostluktu."

Eşref Edib'in müşâhadeleri de aynıdır.[232]

"Tabut otomobilden çıkarılıyor. Çıplak, örtüsüz, yalnız tahtadan ibâret bir tabut! Talebe büyük şâirin tabutunu görünce hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Hele bâzıları o kadar müteessir olmuşlardı ki tabutu kucaklıyorlardı.

"Bir kısım talebe etrafa dağıldılar. Biraz sonra ellerinde albayraklar geldiler. Tabutu bu şanlı alsancaklara sardılar. Onların üzerine de Kâbe örtüsü örtüldü. Çıplak tahta olarak gelen tabut, musalla taşında alsancaklarla, Kâbe örtüleriyle donatıldı."

MEZARI

Âkif'in arabaya konmayan tabutu, Edirnekapısı'na kadar ellerde taşındıktan sonra, kefenin üzerine bayrak sarılan na'şı, Kur'an ve İstiklâl Marşı ile defn olundu... Kabri, en fazla sevdiği arkadaşı olan Ahmed Naim Bey'in yanına kazılmıştı.

Bir toprak tümsekten ibâret olan mezarı, vefatının ikinci yılında üniversite gençlerinin kendi aralarında topladıkları parayla yaptırıldı.

Âkif'in kabri, yol inşaatı sebebi ile 1960 yılında Edirnekapısı Şehidliği'ne nakl olundu, 1986 yılı sonunda ise -vefatının ellinci yılı dolayısı ve Kültür Bakanlığı'nın teşebbüsü ile- kabir taşları yeniden düzenlenip üzeri toprak bir lâhid inşâ edildi. Bugün Mehmed Âkif'in mezarının iki yanında Ahmed Naim ve Süleyman Nazif beylerin kabirleri vardır.

---

(232) Fergan. c. 1, s. 328.

AKİF'İ ANIŞ

Mehmed Âkif'in vefatının ilk yılında, herhangi bir anma toplantısı yapılamadı. Fakat 1938 yıl 27 Aralık'ından itibaren her yıl, Türkiye'nin her yerinde çeşitli vesilelerle anma toplantıları yapıldı.[233] Bugün Türkiye'de, dinî, millî ve tarihî günlerde, ondan bahsedilmemesi mümkün değildir.

Kendisinin "milletime aittir" dediği "İstiklâl Marşı" bütün okullarda her sınıfın ve bütün resmî dâirelerin duvarlarını süslemekte, herkes tarafından ezberlenmekte, açılış merasimlerinde, bazı radyo ve TV'ların açılış ve kapanışlarında çalınıp söylenmektedir. "Safahat" ise, Türkiye'de en çok basılan ve okunan kitapların başında geliyor.

Son altmış yılda, hakkında en fazla eser ve makale yazılan, anma toplantıları yapılan ve halka en fazla mâl olmuş bulunan şâir ve fikir adamı Mehmed Âkif'tir. Son yıllarda bazı Arap üniversitelerinde de Âkif'e ve İslâm birliği yolundaki fikir ve mücâdelelerine dair doktora çalışmaları yapılmaya başlanmış bulunmaktadır.[234]

Vefatının ellinci yılında, devlet adına, 1987'nin "Âkif Yılı" ilân edilerek, çeşitli anma faaliyetleri ve yayınlar yapılması da millete mâl olmuş bu büyük adamın, nihâyet lâyık olduğu şekilde anlaşılacağına dâir ümidleri kuvvetlendirmiştir.

(233) 1938'de *"Mehmed Âkif"* adlı mühim eserini yayınlayan Eşref Edib, bu yılın sonunda yurt çapında olarak ilk defa yapılan ihtifal ve anma toplantılarının haberlerini, Âkif hakkında vefatından sonra yazılanları ve ilk kitabına dair basında çıkanları topladığı ikinci bir cilt daha çıkarmıştı. 1939'da yayınladığı bu cilde, Âkif'in ikinci vefat yılında, üniversitedeki toplantıda yapılan konuşmaları ve Beyazıt Câmii'nde okunan mevlidi de teferruâtıyla almıştır.

(234) Bunlardan bir tanesi bitmiş ve kitap olarak da yayınlanmış bulunmaktadır:
Abdüsselâm Abdülaziz Fehmi, *"Şâiru'l-İslâm Muhammed Âkif"*, Matba'atu'l-Medenî, (1984), 151 sayfa, Mektebetu't-Tâlibu'l-Câmi'i, Mekke.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

Mehmed Âkif Ersoy'un eserlerini aşağıdaki şekilde tasnif ederek ele alabiliriz:

I. MANZUM ESERLERİ

1. Safahat Dışında Kalmış Şiirler.
2. Safahat.

II. MENSUR ESERLERİ

1. Tefsirler,
2. Va'azlar,
3. Makaleler,
4. Tercümeler,
5. Diğer eserler ve yazılar,
6. Mektuplar.

I

MANZUM ESERLERİ

1. SAFAHAT DIŞINDA KALMIŞ ŞİİRLER :

a) 1908'den önce yazdıkları:

Mehmed Âkif Bey, Halkalı Baytar Mektebi'nin son sınıflarında bulunduğu yıllarda (1891-93), şiirlerini zamanın dergilerine göndermeye başlamıştı. Ayrıca, gerek dostlarına gönderdiği manzum mektuplar ve gerek diğer manzumeleri, şiir meraklıları tarafından yazılarak elden ele yayılıyordu.

Hayatı bölümünde etraflıca yazıldığı gibi, 1893'te "Hazine-i Fünûn" dergisinde bazı şiirleri çıkmış, 1895'te "Mekteb" mecmuasında "Kur'an'a Hitâb" başlıklı manzumesi yayınlanmıştı.

Sonraki yıllarda da "Resimli Gazete" dergisinde şiirleri çıktı. Zamanın öteki gazete ve dergilerinde, daha başka manzumelerinin çıkması ihtimali olmakla beraber, bu hususta henüz esaslı bir araştırma yapılmamıştır. Ancak

kendi tarzını bulduğu ve ustalık derecesine eriştiği 1900 ile 1908 yılları arasında yazdıklarını yayınlamadığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif, 1908'den önce yazdığı şiirlerinden beğendiklerini, 1908'den sonra neşretmekle beraber, beğenmediklerinin hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunlardan, daha önce yayınlanmış olanlarla, dost ve meraklıların defterlerinde kalanlar kurtulmuşlardır. Yayınlanmış olanların üç bin mısradan fazla olduğu tahmin edilmektedir.

b) 1908-1933 arasında yazdıkları:

Mehmed Âkif, olgunluk devri şiirlerini yayınlamaya başladığı 1908 yılından sonra intişâr etmiş manzumelerinden bir kısmını da daha öncekilere yaptığı gibi Safahat'ın dışında bırakmıştır. Bunlar, en uzunu 248 mısralık "Hersekli Arif Hikmet" manzumesi olmak üzere 700 mısra tutan on yedi şiirden ibârettir. Hepsi SM/SR dergisinde yayınlanmıştır. Mehmed Âkif, ayrıca, "O benim milletime aittir" diyerek 41 mısralık "İstiklâl Marşı"nı da "Safahat"ın dışında bırakmıştır.

Bu devrede yazılıp da SM/SR'ın dışında bir yerde basılan (Ses, Yenigün, Tan, Çağlayan gazete ve dergileri gibi) veya yazılıp da defterlerde kalan (Tebrik, Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine İkinci Arîza gibi) şiirleri de vardır. Bu manzumeler henüz tam olarak tesbit edilmiş değildir.

c) 1933'ten sonra yazdıkları:

Safahat'ın son kitabı "Gölgeler"i çıkardığı 1933 yılından sonra fazla bir şey yazmadığını biliyoruz. Ancak 1935'te herhangi bir sebeple veya resimlerinin arkasına yazılmış birkaç kıt'ası bilinmektedir. Bu son üç yıl içinde dostlarına yazdığı daha başka şiir ve kıt'aların bulunması da kuvvetle muhtemeldir.

2. SAFAHAT :

Safahat için ilerideki sayfalarda ayrı bir bölüm bulunmaktadır.

II

MENSUR ESERLERİ

1. TEFSİRLER:

Mehmed Âkif'in tefsir yazılarının hepsi elli yedi tanedir. Bunların on sekizi manzum olarak yazılmış olup, Safahat'a alınmışlardır. Elli üç tanesi âyet ve dört tanesi hadis üzerine yazılmıştır. Yazılar ekseriyetle derginin birinci sayfasında bulunmaktadır. Çoğunun uzunluğu bir sayfadan azdır. Üzerlerinde "Tefsîr-i Şerîf" veya "Hadîs-i Şerîf" klişesi bulunur. Yazılar bilinen eski tefsir usûlü üzerine yazılmış değillerdir. Âkif Bey, memleketin ve halkın o günkü meselelerine hitap eden âyet veya hadîsi mevzu alarak, okuyuculara onlarla yol göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu yazılar, tefsir ilmi bakımından değil, zamanın meselelerine bakış açısından mühimdirler.

İlk tefsir yazısı SR'ın, bu ismi aldığı 183. sayısında çıkmıştır: SR, c.8, no. 183, s. 5-6, 24 Şubat 1327 (8 Mart 1912)... Sonuncusu ise: SR, c. 18, no 448, s. 61, 13 Teşrînisânî 1335 (13 Kasım 1919) tarihli nüshadadır (bkz. 74. not).

2. VA'AZLAR:

Mehmed Âkif Ersoy'un bir tanesi kitap içinde yayınlanmış dokuz va'azı (mev'izası) vardır. Bunlardan birincisi, bir kulüpte konuşma olarak irâd olunduktan sonra, "Mevâiz-i Dîniye" kitabında (bkz. 75. not) yayınlanmıştır. Kalan sekiz va'azın üçü Balkan Harbi içinde İstanbul'un üç büyük câmiinde (Beyazıt, Fâtih, Süleymâniye) (bkz. 77. not); birisi Kastamonu Nasrullah Câmiinde (bkz. 143. not); birisi Kastamonu ile kazalarında verilen va'azlar ve bu va'azların hülâsalarıdır. (bkz. 162-168. notlar).

Bu sekiz va'azın SR'da çıkan metinleri, Mehmed Âkif konuşurken kayd edilmiş olan hülâsalardır. Kastamonu ve civarındaki va'azların metinleri ise, bir değil, birkaç konuşmanın özetinden meydana getirilmiştir. Bu hülâsaların, Mehmed Âkif tarafından görülüp tashih edildikten sonra neşredildikleri muhakkaktır.

3. MAKALELER:

Çeşitli cemiyet, edebiyat ve fikir meseleleri üzerine, makale, sohbet ve hatıra şeklinde kaleme alınmış elli yazıdan ibarettir. Bunların on yedisi "Hasbihâl", on biri "Edebiyat Bahisleri", dördü "Eski Hâtıralar", ikisi "Letâif-i Arabdan" genel başlıkları altında -bazan ikinci bir başlık daha taşıyarak- yayınlanmışlardır. On beşinin ise ayrı başlıkları vardır. (55.60 ve 178. notlara bakınız)

Mehmed Âkif'in düşünceleri, bilgisi, kültürü ve irfânı, çok samîmî bir dille kaleme aldığı bu yazılarında görülmektedir.

4. TERCÜMELER:

a) 1908'den önceki tercümeleri:

Mehmed Âkif'in 1908'den önce yayınlanmış olan tercüme yazılarından, şimdilik bildiklerimiz, 1898 yılı içinde "Resimli Gazete"de tefrika edilmiş olan (bkz. 39. not) "Uranie" adlı eser ile "Servet-i Fünûn"da yayınlanan üç yazısıdır. (Bkz. 40. not). 1895 yılında "Ma'arif" mecmuasında tefrika edilmiş olan ve Âkif'e ait olduğu tahmin edilen "Mebâhis-i İlm-i Servet" yazılarının (bkz. 37. not) da tercüme olması, ihtimal dahilindedir.

b) 1908'den sonraki tercümeleri:

Mehmed Âkif, bu dönemde, hepsi de SM/SR dergisinde yayınlanmış ve 268 tefrika devam etmiş olan 55 ayrı tercüme yapmıştır. Bunların birkaçında "Sa'di" mahlâsını kullanmıştır.

Tercümeler altı yazardan yapılmıştır. Bunların ilk beşi Arapça ve sonuncusu Fransızca yazmışlardır. Yapılan tercümelerin yazar ve tefrika sayısı bakımından dağılışı şöyledir; Ferid Vecdi: 7 tercüme, 73 tefrika/M. Abduh: 31 tercüme, 48 tefrika / A. Refik: 1 tercüme, 3 tefrika / Ş. Şiblî: 1 tercüme, 10 tefrika/A. Câviş: 13 tercüme, 122 tefrika/S. Halim Paşa: 2 tercüme, 12 tefrika.

Ferid Vecdi: Mehmed Âkif, tercümelerine 10 Eylül 1908 tarihli 3. sayıda Ferid Vecdi'nin 17 tefrika devam eden "Müslüman Kadını" eseri ile başlamıştır. Bu yazardan yedi tercümesi vardır. Dördü birer yazılık olan bu tercümelerin uzun olanları "Hadîka-i Fikriyye" (21 tefrika) ve "Müslümanlıkla Medeniyet" (31 tefrika)'tir.

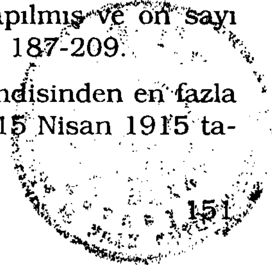
Muhammed Abduh: Mehmed Âkif'in Abduh'tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihli 10. sayıda çıkan "Müslümanlıkta Esaslar"dır. Âkif, Abduh'tan otuz bir tercüme yapmıştır. Bunların yirmi yedisi tek makale hâlindedir. Uzun olan ikisi, "Hanoto ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası" (12 tefrika) ve "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri" (5 tefrika) dir. İki tercüme ise ikişer tefrika sürmüştür.

Abduh'tan yapılan bütün tercümeler, 1-3. ciltlerdedir (1908-1911). Bu yazılardan altı tanesi 1913'ten sonraki sayılarda kısmen veya aynen, tekrar yayınlanmıştır.

Azm-zâde Refik: Mehmed Âkif'in bu zattan "Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti" adını taşıyan bir tercümesi vardır. Yazı üç sayı devam etmiştir: c.4. no. 82-84.

Şeyh Şibli En-Nu'manî: Bu zattan da "Medeniyet-i İslâmiyye Tarihinin Hataları" adıyla yapılmış ve on sayı devam eden bir tercüme vardır: c.8, no. 187-209.

Abdülaziz Câviş: Mehmed Âkif'in kendisinden en fazla tercüme yaptığı yazardır. İlk tercüme, 15 Nisan 1915 ta-

rihli 335. sayıda çıkmıştır: "Kavmiyet ve Din". Bu zattan yapılan tercümeler uzun yazılardır ve 122 sayı devam etmiştir. Bunların en uzunları 55 tefrikalık "Esrâr-ı Kur'an"" (tamamı 122 tefrika olan tercümenin son bölümü Âkif'e aittir), 28 tefrikalık "Anglikan Kilisesine Cevap" ve 11 tefrikalık "Âlem-i İslâm Hastalıkları ve Çâreleri" tercümeleridir.

Said Halim Paşa: Mehmed Âkif, Said Halim Paşa'dan iki eser tercüme etmiştir: "İslâmlaşmak" (c. 15, no. 378-381, 4 tefrika) "İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye" (c. 19, no. 493-501, 8 tefrika).

c) Kitap olarak basılmış tercümeleri:

1. "Müslüman Kadını", İstanbul, Ahmed Sâki Bey Matbaası, 1325, 165 sayfa, Sırâtımüstakîm Kütüphânesi, aded:5.

2. "Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdâfa'ası", İstanbul, Tevsî-i Tıbâ'at Matbaası, 1331, 80 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi aded:8.

3. "İslâmlaşmak", İstanbul, Hukuk Matbaası, 1337, 32 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphânesi Neşriyâtı.

5. "Anglikan Kilisesine Cevap" İstanbul, Evkaaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1341, 290 sayfa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-i Şer'iyye ve Evkaaf Vekâleti Tedkîkaat ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Neşriyâtından, adet:9

4. "İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler", Ankara, Ali Şükrü Matbaası, 1339-1341, 68 sayfa, Tedkîkaat ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Neşriyâtından, adet:4.

5. DİĞER ESERLER VE YAZILAR:

"Kavâid-i Edebiyye" (Bkz. 90. not) ile "Edebiyat Ders leri" (bkz. 97. not) ve eğer tercüme değil de te'lif eserse ve Âkif'e ait olduğu katiyyet kazanırsa "Mebâhis-i İlm-i Servet" (bkz. 37. not) adlı eserler bu bölüme alınabilir. Mehmed Âkif Bey'in henüz keşf olunmamış başka eserlerinin bulunması da mümkündür. SM/SR dergisinde çıkmış olup da imzasız olduğu için tesbit edemediğimiz yazılar ile Berlin'de iken oradaki gazete ve dergilere verdiğini tahmin ettiğimiz beyanat ve yazıları da bulunduğunda bu bölüme girebilir.

6. MEKTUPLAR:

Hâlen elli kadar mektubu ve bâzı mektup parçaları yayınlanmış bulunan Mehmed Âkif'in, dağınık halde, bazı kimselerin elinde birkaç yüz mektubunun bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Bunların toplanarak yayınlanması, şâirimizin düşünceleri, hayatı ve yakın tarihimiz bakımından çok faydalı olacaktır.

III

SAFAHAT

"Safahat", Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerini topladığı yedi kitaplık külliyâtın adıdır.

GENEL BİLGİLER

Birinci kitap, yalnız "Safahat" adını taşır. Bundan başlayarak sıra numarası almış bulunan öteki kitapların ayrıca isimleri vardır. Müstakil ciltler halinde ve farklı zamanlarda basılmış olan kitaplar, latin harfli baskılarından önce bir arada, tek cilt içinde basılmamışlardır. Yedi kitabın ilk altısının bütün baskıları İstanbul'da, yedinci kitabınki ise Kahire'de yapılmıştır.

Safahat'ı teşkil eden yedi kitabın baskı tarihleri ile Mehmed Âkif'in tashihinden geçen son baskılarına göre ihtiva ettikleri manzûme ve mısraların sayısı şöyledir:

1. Safahat: 44 şiir, 3084 mısra. Üç baskı: 1911, 1918, 1928.

2. Süleymâniye Kürsüsünde: 1 şiir, 1002 mısra. Dört baskı: 1912, 1914, 1918, 1928.

3. Hakkın Sesleri: 10 şiir, 482 mısra. Üç baskı: 1913, 1918, 1928.

4. Fâtih Kürsüsünde: 1 şiir, 1692 mısra. Dört baskı: 1914 (iki baskı), 1918, 1924.

5. Hâtıralar. 10 şiir, 1314 mısra. Üç baskı: 1917, 1918, 1928.

6. Âsım: 1 şiir, 2292 mısra. İki baskı: 1924, 1928.

7. Gölgeler: 41 şiir, 1374 mısra. Bir baskı: 1933.

Son baskılarına göre, Safahat'ta 11.240 mısra tutan 108 manzûme bulunmaktadır. Bu sayıya başkalarına ait olmakla beraber, iktibas şeklinde metne alınmış mısralar

dâhildir. Başlık altına veya dipnotlara konulmuş mısralar sayılmamıştır.

Ayrıca, "Hâtıralar"da bulunan, ancak Sebîlürreşâd dergisinde yayınlanmış olmasına rağmen, kitaba alınmayan 98 mısra ile 1924 ve 1928 baskıları yapılırken, iç ve dış siyaset gereği çıkarılarak, yerleri noktalarla gösterilen iki beyit de bu sayının dışındadır.

"Safahat": "Safhalar, devreler, dönemler" ve biraz geniş bir mânâlandırma ile "görünüşler, manzaralar" demek olan bu kelime, önce birinci Safahat'ta bulunan yirmî iki manzûmeye, dergideki neşirleri sırasında genel başlık olan "Safahât-ı Hayâttan" terkîbinde kullanılmıştı. Fâtih Câmi'i, Hasta, Küfe... gibi "hayattan manzaralar" ihtivâ eden bu manzûmelerin bulundukları ilk cilde, "Safahat" adı verilmesinin sebebi budur.

Safahat'ı teşkil eden manzûmelerin tamamı "aruz" vezni ile yazılmıştır. Şiirlerin uzunluğu bir kıt'adan, 2292 mısra'a (Âsım) kadar değişmektedir.

Mehmed Âkif, şiirlerinin büyük çoğunluğunu "başmuharrir"i bulunduğu dergide, ilk sayısında başlayarak yayınlamıştır. 1908'de "Sırâtımüstakîm" adıyla Ebululâ Mardin ve Eşref Edib tarafından çıkarılan, 1912'den sonra ise "Sebîlürreşâd" adını alarak yalnız ikincisi tarafından devam ettirilen bu dergi, müteaddit inkıtalara rağmen, 1925 yılı başına kadar çıkmaya devam etmiş ve 641 sayı yayınlanmıştı.

Safahat'ı teşkil eden 11.240 mısraın, 1920 mısraı SM veya SR'da çıkmamıştır. Bunun 1206 mısraı Âsım'ın hiç bir yerde çıkmadığı muhakkak olan ve doğrudan doğruya kitaba giren bölümüdür. Kalan 684 mısra, birinci kitabın ilk ve son şiirleri ile yedinci kitapta bulunan 29 manzûmedir. Bunlardan birkaç tanesinin ilk yayınlandığı yerler tesbit edilmekle beraber, bu sahada henüz dikkatli ve güvenilir bir çalışma yapılamamıştır.

Mehmed Âkif, şiirleri üzerinde, yeni baskıları yapıldığı sırada bâzı tashihlerde bulunmuştur. Bu düzeltmelerin, daha çok, kitapların son baskıları sırasında yapıldığı görülmektedir. Son baskıları 1928'de olan kitaplarda bu tashihler daha çoktur. "Âsım"ın dilinde ve "Gölgeler"de mevcut şiirlerin yakın zamanda yazılmış olanlarının lisanlarında görülen sadeleşme gibi, Mehmed Âkif'in, eski yazdıklarını da sadeleştirmek istediği anlaşılmaktadır.

Ancak bu tashihlerin, yurdunu terkedip Mısır'a yerleştiği ilk yılların üzüntüsü içinde yapılmış olması ve yaklaşan "harf devrimi" yasaklarından önce basılması için yayıncının acele etmesi, bu işle gereği kadar meşgul olmasına mânî olmuştur.

1927 şubatında Fuad Şemsi'ye yazdığı bir mektubunda "Birinci Safahat'ın tashihi yedi sekiz gün içinde itmâm olunduğu için, çok yerlerini geçtim; hakkıyla tashih, kitabı baştan aşağı kadar değiştirmeyi icabetmekle beraber..." diye yazmaktadır.

Gerçekten de "Kocakarı ile Ömer" manzûmesinin pek çok yerini değiştirip güzelleştirmesine karşılık, eski tarzın örneği olan "Hasbihâl", "Merhum İbrahim Bey" ve "Bir Mersiye" manzûmelerine hemen hiç dokunmamıştır.

Aşağıdaki sayfalarda, fikir ve san'at noktasından herhangi bir tahlil ve tafsîle girilmeden, Safahat'ı teşkil eden yedi kitabın içindeki şiirler ve konuları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır:

BİRİNCİ KİTAP: SAFAHAT

Bu kitabı teşkil eden şiirler (ilk ve son kıta'lar hâriç) 1908-1911 tarihleri arasında SM'da çıkmıştır. Eserdeki kırk dört manzûmenin bir kısmı, SM'in yayınlanmaya başladığı 1908 yılından önce kaleme alınmıştı. Bu manzumelerde beşerî ve ictimâî dert ve meseleler ele alınır, okuyucunun dikkati çekilerek, bunları düşünmesi, üzül-

mesi ve neticede çare araması istenir. Fakirlik, hastalık, âcizlikle beraber, yardım, iyilik ve ümidin de yolu gösterilir. Câhillik ve istibdat gibi kötü haller ile meyhane ve kahvehâne gibi yerler, nefret uyandıracak ayrıntılarıyla tasvir edilir. İnsanın aczi ve geçim sıkıntısı karşısındaki çaresizliği canlandırılırken, okuyucu, çalışmaya ve azme davet edilir. Câmi, ibâdet ve imânın teselli verici kudreti ile birlikte İlâhî âlemin sırları karşısında duyulan hayret ifade edilir.

Bu kitapta şâir, fakirlik, hastalık ve hürriyetsizlik karşısında duyduğu ızdırapları dile getirmekte, ancak henüz vatanın ve milletin uğradığı dışarıdan gelen, müşterek bir felâket olmadığı için sesini yükseltmemektedir. 1908'den sonra gelen "hürriyet" beklediği gibi çıkmamakla beraber, daha ümidini kesmemiş görünmekte veya sıkıntısını henüz dışarıya vurmamaktadır. Yalnız, Mart 1910'da çıkan "Köse İmam" şiiri, cemiyetteki bozukluğun ıslah olunamazlığını haykıran ve Âkif'in bundan sonraki kitaplarda görülecek olan üslûbunu haber veren bir manzûmedir.

İKİNCİ KİTAP: SÜLEYMANİYE KÜRSÜSÜNDE

Eser, dergide, ocak-ağustos 1912 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Gelen "hürriyet"in, beklendiği gibi memleketi kurtaramayacağı, çünkü yanlış anlaşıldığı ve doğrusunu anlamaya da -başta aydınlar olmak üzere- hazır olunmadığı görülmüştür. Başta gazeteler, herkes birbirine sövüp karalamakta, partiler ve ırkçılık cereyanları milleti parçalamaktadır. Aydınlar dinî, millî her şeyi bırakıp Avrupa'nın izinden gitmeyi istemekte, halk ise faydalı da olsa bütün yeniliklere karşı çıkmaktadır. Aydınlar dini yanlış anlayıp ortadan kaldırmaya çalışırken, halk da dinin aslını bırakıp hurâfelerle oyalanmaktadır. Edebiyat halkı, iyiye güzele sevk edeceğine, fuhşa teşvik etmektedir.

Mehmed Âkif, hayatını İslâmiyet'e hizmete adamış, dostu Abdürreşid İbrahim Efendi'nin ağzından, Süleymaniye Câmii'nde verilmiş bir va'az şeklinde, bütün bu yanlışları ve bu hâl devam ederse milletin başına gelecek felaketleri sayar. Önce, bütün İslâm âlemini dolaştığını söyleyerek Rusya, Türkistan ve Hindistan'ı sonra da Japonya'yı anlatan, buralardaki halkın iyi ve kötü hallerini tasvir eden vâiz, 1908'de Kanûn-i Esâsî'nin ilân edildiğini duyunca, sevinerek İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'u, daha önceki gelişinde gördüğünün aksine uyanmış ve çalışır bir halde bulmayı beklerken, yukarıda saydığımız fenâlıklara bulaşmış görerek dehşete düşmüştür... Bütün bunları anlatan ve tasvir eden vâiz, sözlerini, bu halden kurtulmak için tutulması gereken yolu göstererek bitirecektir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP: HAKKIN SESLERİ

Mehmed Âkif'in "Süleymaniye Kürsüsünde"n haber verdiği kötü âkibet gelip çatmıştır. Balkan Harbi (8 Ekim 1912-30 Mayıs 1913) patlak vermiş; parti ve kavmiyet kavgaları ile düşman kesilip birbirine yardım etmeyen subaylar yüzünden ordu birlikleri, müdhiş şekilde bozularak kaçmış; birkaç sene öncesine kadar idare etmekte olduğumuz küçük Balkan Devletleri'ne yenilmiştir. 93 (1876-77) Harbi'nden sonra ikinci defa Rumeli halkı -Müslüman nüfusu azaltmak için- çocuk, kadın ayırt edilmeden katl edilmektedir. İstanbul yine "muhâcir" dolmuştur. Edirne beş ay muhasarada, düşman gülleleri altında aç ve ölerek yaşamış, Selimiye Câmi'i topa tutulmuş ve Bulgarlar şehre girmiştir: "İlâhî altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı..."

Mehmed Âkif, bu kitabı teşkil eden ve ocak - haziran 1913 tarihleri arasında SR'da yayınlanan on şiirinde, ızdıraptan çıldırmış gibidir: "Yine hicrân ile çılgınlığım üstümde bugün", "Ağzım kurusun yok musun ey adl-i İlâhî!"

Mazlumların hâli, buna karşılık halkın hissizliği ona "Tükürün belki biraz duygu gelir ârımıza" dedirtir.

Irkçılığa karşı meşhur şiirini, Arnavut ayrılıkçılarına karşı yazar: "Hani ey kavm-i esâret-zede muhtâriyyet?"

Fakat bütün felâketlerin, cehâletten, kötülüklere karşı çıkmayı bırakmaktan ve tembellikten ileri geldiğini görerek, yine îtidâle döner.

Bu kitaptaki on manzûmenin sekizi birer âyet, biri bir hadisten ilhamla yazılmışlardır. Sonuncusu Hazret-i Peygamber'i imdâda çağıran acıklı bir şiirdir: "Pek Hazin bir Mevlid Gecesi"

DÖRDÜNCÜ KİTAP: FATİH KÜRSÜSÜNDE

Eser, haziran 1913- temmuz 1914 tarihleri arasında SR'da yayınlanmıştır. "İki Arkadaş Fâtih Yolunda" ve "Vâiz Kürsüde" başlıklı iki bölümden meydana gelir.

322 mısralık birinci bölüm, Galata Köprüsü'nde vapurdan inen iki arkadaşın, Fâtih Câmi'ine kadar olan yol boyunca, konuşmalarıdır. Bu sırada pek çok cemiyet ve kültür meselesi, nükteli, akıcı ve cazip bir üslûpla dile getirilmiştir.

İkinci bölümdeki vâizin konuşması, Âkif'in, Balkan Harbi günlerinde bu câmiin kürsüsündeki konuşmasına benzer. Önce kâinattaki İlâhî nizam ele alınır. Gökte ve yerde her şey çalışmaktadır. Küçük bir parçanın vazifesini yapmaması, kâinatın altüst olmasına sebep olur. Netice: "Bekaayı hak tanıyan sa'yi bir vazîfe bilir; /Çalış, çalış ki, bekaa sa'y olursa hakkedilir"

İnsanlar da aynı kanuna tâbidir. İşte çalışan Garp, yere göğe hükmediyor ve işte tembel Şark miskinlik içinde.. Sonunda leşini bir çukura atacaklar...

"Ecdat da böyle miydi" diyerek mâzideki büyüklükleri anan vâiz, milleti bu hâle getiren kötülükleri, "kader" ve

"tevekkül"ün yanlış anlaşılmasına ve buna sebep olan cehâlete bağlar. Tevekkül ve kaderin Hazret-i Peygamber ve arkadaşları tarafından nasıl anlaşıldığını misallerle gösterir.

Bütün bu hâllerin sebebi cehâlettir ve ilkokullar açarak, onun giderilmesine başlanmalıdır. Bu bilgisizlik yüzünden birtakım câhiller, dinde ictihâda kalkışmakta, ırkçılık taassubu yapılmakta, Müslümanlar birbirinin felâketinden habersiz ve hissiz, yabancıların elinde esir yaşamaktadır.

Milleti, hiçbir şeye aldırmayan avam, herşeyden ümidi kesmiş bedbinler, Batı'nın rezillikleri peşinde dolaşan züppeler ve eğlenceden başka bir şey düşünmeyen sefihler olarak dörde ayıran vâiz, eğlence düşkünlerine "Alın eğlenin!" diyerek, birkaç "sahne" gösterir.

Bunlar, üzerine Bulgar bayrağı çekilmiş Edirne kalesi, Meriç'le Tunca'nın üstünde yüzen ceset kümeleri, aylarca kandan kıpkızıl akan Arda nehri, Gümülcine'de süngülerle karnı deşilen, alnına haç çizilen Müslümanlar ve sarıklarıyla asılmış, din adamları, "Nesîm-i sâfa gömülmüş ricâl-i berhurdâr"dır.

Canlandırılan sahneler üzerinde, sarhoşların tepindiği Kosova şehidliği, Vardar'da boğulan mâsumlar, kandan kızaran Selânik ovası, cesetler, cesetler ve cesetlerle devam eder.. Vâiz, ağlayan cemaatle birlikte dua ederek va'zını bitirir.

BEŞİNCİ KİTAP: HÂTIRALAR

Balkan Harbi'nin hemen arkasından gelen Birinci Cihan Harbi felâketleri, Mehmed Âkif'e yine "Hakkın Sesleri"ndeki gibi şiirler yazdırır. Kitabın baş tarafında bulunan ve temmuz 1913 - şubat 1915 arasında yayınlanmış olan yedi manzûme bunlardandır.

Kitabın sekizinci parçası 126 mısralık "El-Uksur'da", Mehmed Âkif'in 1914 yılı başındaki Mısır seyahatinde gördüğü el-Uksur (Lüksor) harâbelerinin ilhamı ile yazılmıştır. Muhiti tasvîr eden şâir, rastladığı bir ecnebi seyyah grubundan tedâî ile yine İslâm âleminin meselelerini yazar: "Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzur?.."

Kitabın büyük kısmını 698 mısralık "Berlin Hâtıraları" teşkil eder. 1914 yılı sonu ve 1915 başlarında Berlin'de bulunan Mehmed Âkif, oradaki müşâhade, mukâyese ve tefekkürlerinin neticesi olarak, mühim bir fikir eseri olan bu manzûmeyi yazmıştır.

Eserin giriş kısmında, Berlin'de arkadaşıyla beraber bir kahveye giden şâir, orasını bizim kahvelerle karşılaştırıp çok başka bulunca, aynı mukâyeseyi otel, tren ve sokak için de yaparak ince nükteler ve gülünç benzetmeler bulur... Manzûmenin önemli bölümü bundan sonra gelecektir.

Kahvede karşılarındaki masada oturan, oğulları savaşta ölmüş bir Alman âilesinin ızdırâbı, bilhassa annenin tavrı, şâire İslâm diyarlarındaki acılı kadınları hatırlatır. O kadınların oğulları ve kocaları, yurtlarını işgâl etmiş olan kendi düşmanlarını korumak, onlara siper olmak için ön saflarda ölüme sürülmektedirler. Düşman: "Ölürse hizmet eder, öldürürse hizmet eder..." diye sırıtmaktadır.

Kendi zihninde, mâtemli Alman anasıyla, hayâlen konuşmaya dalan şâir, İslâm dünyasının şimdiye kadar Batılılardan çektiklerini, zulmün Müslümanlara karşı olunca makbul sayıldığını anlatır. Alman cemiyetinin yükseliş sebebi olarak "birlik" olmalarını görür. Burada ruh ile maddenin, din ile dünyanın elele yürüdüğünü tesbit eder. Bunun tam aksi olan bizim durumumuzu düşünür. Bu hâlimizin sebeplerinden olarak, maarif sis-

temimizin, gençleri hayattan uzak ve tüketici olarak yetiştirdiğini, eski edebiyatın milleti uyuşturduğunu, yeni edebiyatın ahlâksızlık yaydığını ve sonunda İngiliz'in aramıza soktuğu ırkçılık da buna eklenince Müslümanların parçalandığını ve düşmanın donanmasıyla Çanakkale'ye dayandığını anlatır...

Zihnî konuşmasının burasına gelen şâir birden uyanarak, cereyan etmekte olan savaşın aleyhimize neticelenmiş olması korkusuyla, Boğaz'da çarpışan gâzilere, dayanmaları için seslenir: "Huda rızâsı için ey mücâhidîn-i kirâm!"

Eser, Çanakkale gâzilerinin Âkif'e hitâbı ile biter: "Korkma, cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz..."

"Hâtıralar"ın son parçası 204 mısralık "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirdir.

Gerçekten bir şâheser olan bu şiir, Mehmed Âkif'in 1915 mayıs-ekim aylarındaki Necid seyahatinden dönerken ikinci defa Medine'yi ve Hazret-i Peygamber'in kabrini ziyareti sırasındaki tehassüslerinin eseridir.

Medine'ye kadar olan çöl yolculuğundaki duygularını, Medine'de ve "Ravza-i Nebî"nin karşısındaki hislerini, Mescid'deki cemaati, ezanın verdiği haşyeti, namazın ve duanın ulviyetini anlatan Âkif, namazın sonunda bütün Müslüman kardeşlerini kucaklayan duasını ederken, bir Sûdanlının "Yâ Resûlallah!" feryâdıyla başlattığı ve onun lisanıyla Hazret-i Peygamber'e seslendiği yirmi sekiz mısralık tüyler ürperten hitabesinde, Resûl-i Ekrem'e olan sevgi ve hasretini, erişilmez bir üslûbla dile getirerek eserini bitirmektedir.

ALTINCI KİTAP: ÂSIM

Süleyman Nazif'in "bir şiir mu'cizesi" dediği, 2292 mısralık bu manzûme, Mehmed Âkif'in üzerinde en fazla çalıştığı eseridir. Daha önceki manzûmelerinde parça parça nazm ettiği fikir, his ve heyecanlar, bu eserinde toplu olarak, en güzel bir lisan ve mükemmel bir ifâde ile şiirleştirilmiştir.

Eserin 1086 mısralık kısmı SR'da yayınlanmış, ancak 1206 mısralık bölümü, doğrudan doğruya 1924'te yapılan kitap baskısına girmiştir.

Manzûmenin ilk parçası 18 Eylül 1919'da çıktıktan sora 4 aralıka kadar, dokuz parça daha yayınlanmış; 1920 kasım ve aralıkında üç parça, 1922 ağustosunda bir parça ve 1924 Temmuz ve Ağustos'unda da üç parça olmak üzere dergide çıkanların hepsi on yedi parça olmuştur.

Eserin 1928 baskısında, Mehmed Âkif'in, SR neşri ve 1924 baskısına göre, yüz on kadar tashih yaptığı görülmektedir.

1919 eylülünde gün yüzüne çıkan eserin, daha önceki senelerde planlanıp yavaş yavaş yazıldığı tahmin edilebilir. Hatta, birinci Safahat'taki "Köse İmam" (1910) manzûmesinden sonra böyle büyük bir eserin, şâir tarafından düşünülmeye başlanmış olması mümkündür.

Ancak, Mehmed Âkif'in "Âsım" üzerinde, basıldığı yıl olan 1924 başında bile çalışmaya devam ettiğini bilmekteyiz.

Eser baştan sona kadar konuşma şeklindedir. Konuşanlar Köse İmam ve Hocazâde (Âkif) ile Köse İmam'ın oğlu Âsım'dır.

"Köse İmam" tipi, Mehmed Âkif'in eserlerinde yaşattığı en önemli ideal kahramanıdır. "Âsım", ondan sonra gelir.

Daha doğrusu, bu ikisi, Âkif'in idealindeki aynı şahsın, yaşlı ve genç hâllerini temsil ederler.

Şâir, Âsım'ın ruh ve beden yapısına, ahlâkına, bilgisine, mertliğine ve heyecanına hayrandır. Ama her çeşit meseleyi çekişe çekişe münakaşa ettiği, kızdırıp konuşturduğu Köse İmam, Müslüman halkın, yanılmaz irfan ve basiretinin temsilcisidir. İnsanın zihninde, gönlünde fırtınalar kopabilir ama cemiyet, "Âsım"ın yumruğu değil, Köse İmam'ın îtidâli ve gösterdiği ilim ve kanun yoluyla ıslah edilecektir.

Eser iki bölümde incelenebilir:

1. Köse İmam'la Hocazâde'nin konuşmaları: Eserin büyük kısmını teşkil eder. Burada, yakın çevreden başlanarak hemen bütün beşerî ve ictimâî mesele ve dertler münakaşa edilir. Her ikisi de dindar, hürriyetçi ve yenilik taraftarı olmakla beraber, Köse İmam, daha muhafazakâr ve tenkitçi, Hocazâde ise biraz daha yenilikçi ve müsamahakârdır. Hocazâde, yaşlı Köse İmam'a karşı yeni nesilleri müdafaa eder. Bu ikisinin nüktelerle dolu münakaşaları ve atışmaları sâyesinde; eskilerin ve yenilerin hata ve sevabları ortaya dökülür.

Köse İmam'ın "ahlâk bozukluğu içindeki bu halkı ve bu memleketi, kimin kurtaracağı" sorusuna, Hocazâde'nin "Âsım'ın nesli!" cevabı, konuşmaları Âsım ve nesli üzerine çevirir. Bundan şüphesi olan Köse İmam'a karşı "Âsım'ın nesli" nin meziyetlerini ve gösterdiği kahramanlıkları sayan Hocazâde, genç nesli öven heyecanlı hitâbesini "Çanakkale Şehidleri" adıyla tanınan şâheser mısralarla bitirir...

Köse İmam'ın bu güzel hallere bir diyeceği yoktur, ancak Cihan Harbi'nden, yüzlerce arkadaşını gömerek dönen Âsım, cemiyetteki kötülüklere ve kötülere tahammül edemeyerek, sâdık arkadaşlarıyla birlikte, fiilen

müdahâleye başlamıştır. Her gün kavga, döğüş, arbede... İşin fenası, bu kötülükleri toptan halletmek fikriyle, sonunda hükümet darbesi yapmayı, "Bâbıâli'yi basmayı kurmuş"lardır. İşte, savaşta defalarca "oğlunun parçalandığı" haberini "sîneye çeken" Köse İmam, onun "kaatil yahut maktûl" olması ihtimali karşısında dehşete düşerek, "Hocazâde'sinden" yardım istemektedir.

2. Hocazâde ile Âsım'ın konuşmaları: Bu bölümde Hocazâde, Âsım'a cemiyetimizin neden geri kaldığını ve bir cemiyeti yükselten âmilleri anlattıktan sonra, bugün kendisinden beklenenin yumruk kullanmak değil, ilim tahsil etmek olduğunu söyler. Maddî gelişmeler tek başına toplumu mutlu kılmaz; fakat maddî güce sahip olmayan milletler de ahlâk ve faziletlerini koruyamazlar. O halde, Batı'ya ezilmemek, şimdi olduğu gibi onun maddî gücüne boyun eğerek, mânen de sefâlete düşmemek için, onların bulunduğu seviyeye yükselmek, elde etmeye çalıştıkları "atom" ilmini Müslüman milletler adına öğrenmek lâzımdır... Eser, Âkif'in sözünü dinleyen Âsım'ın arkadaşlarıyla birlikte Almanya'ya tahsillerini tamamlamak üzere gitmeye râzı olmasıyla sona ermektedir.

Eserin kahramanı Köse İmam, Âkif'in sevdiği dostlarından Ali Şevki Hoca'dır. Âkif'in birinci Safahat'taki "Köse İmam" şiirini ithaf ettiği bu zat, hiç evlenmemiştir. Dolayısı ile "Âsım" tamamen muhayyel bir kahramandır. Böylece Âkif, dostu Ali Şevki Hoca'ya, herkesin gıpta edeceği bir evlâd bağışlamıştır.

Mehmed Âkif'in Millî Mücâdele yıllarının ertesinde, "İkinci Âsım"ı yazmayı düşündüğünü bilmekteyiz. Âkif, bu yeni eserinde, "Âsım'ı arkadaşlarıyla birlikte Almanya'dan geri getirerek İstiklâl savaşına sokacağını, onu tâkip ederek savaşı ve bu mücadeleye katılanların iman, düşünce ve gâyelerini yazacağını; zamanın önde

gelen ilim ve fikir adamlarını konuşturacağını" yakın dostlarına söylemiştir. Âkif'in en verimli çağında yurdundan uzaklaşmaya mecbur kalışı, bizi, bu büyük eserden ve daha nicelerinden maalesef mahrum bırakmıştır.

YEDİNCİ KİTAP: GÖLGELER

1933'te Kahire'de basılan bu kitabı teşkil eden kırk bir manzûmenin on tanesi 1918-1919 yıllarında, üç tanesi 1921-1922'de (Ankara'da), biri 1924'te ve iki tanesi 1925'te yayınlandıktan sonra kitaba girmiştir. Kalan yirmi beş manzûmenin bir kısmının yazıldıkları tarihleri altlarında kayıtlı olmakla beraber, bunların daha önce dergi veya gazetelerde neşirleri olup olmadığı henüz tesbit olunamamıştır.

İlk şiirler, "Hakkın Sesleri"ndekilere benzer. Ankara'da çıkanlar "Süleyman Nazif'e", "Bülbül", "Leylâ"dır.

Geri kalanlar Mısır'da yazılmıştır. Bunlardan 216 mısralık "Firavun ile Yüz Yüze", Âkif'in en kuvvetli şiirlerindendir. Gece, Hicran, Secde ise şâirin, birinci Safahat'taki Tevhid, Ezanlar, İstiğrak gibi bâzı şiirlerinde görülen, manevî, tasavvufî iç dünyasının ve gönül âleminin ortaya çıktığı şiirlerdir.

Cemiyetin dertleri, savaşlar ve felâketlerle uğraşan, inleyen Âkif, gönlünün şahsî, derin ve mahrem duygularını bu üç şiirinde açığa vurmuştur. Kendisine "Vâdiyi değiştiriyorsunuz" diyen bir arkadaşına, "Hayır benim asıl vâdim buydu, ötekileri cemiyet için yazmıştım" cevabını verdiği bilinmektedir. ("Mısır'da" bölümüne de bakınız)

Bu kitabın ve Safahat külliyâtının en son şiiri ise 1933'te yazılmış olan, 208 mısralık "San'atkâr"dır.

"Saâdet öyle mi?..." mısrasıyla başlayan ikinci yarısı ile bu şiir, Safahat'ın en güzel, en yüksek ve insanı en

fazla müteessir eden şiirlerinden birisidir. Âkif bu şiirinde, "San'atkâr"ın ağzından, kendisinin hayal kırıklığı ve acılarla geçen ömrünü, duygu âlemini, İslâm dünyasının üzüntü ve ızdıraplarla dolu serencâmını çok tesirli bir lisanla, kaderine teslim olmuş, ama kırık ve acılı bir edâ ile dile getirmiştir.

"Ağlarım ağlatamam, hissederim söyleyemem..." diye Safahat'ına başlayan büyük şâir, onu, bir vedâı andıran şu mısralarla bitirir:

Harîm-i kalbime indim mi, titrerim tir tir,

Adım başındaki iz, çünkü bir gurûb izidir.

Evet, gurûb izi, lâkin, adem misâli derin,

Tulû'u mahşere kalmış batan güneşlerimin!....

Neden, fakat heyecânın? Nedir yüzündeki yaş?

Sonunda yolcunu incitme, ey güzel yoldaş!

Hudâ bilir ki dayanmaz, taş olsa bir sîne,

O gözlerinde dönen sağnağın dökülmesine.

Hayır! Yakar beni derdimle âşinâ çıkman,

Bırak, ben ağlayayım, sen çekil de karşımdan.

Belâ mı kaldı ki dünyâ evinde görmediğim?

Bırak, şu yaşları, hiç yoksa, görmeden gideyim!

SAFAHAT'IN YENİ HARFLİ BASKILARI

Dördüncü kitabın 1924'te ve diğer beş kitabın 1928'de eski harflerimizle yapılan son baskılarından sonra 1943'e kadar Türkiye'de "Safahat" yayınlanmamıştır. Yedinci kitap şâir tarafından 1933'te Mısır'da bastırılmıştı.

Safahat'ın Latin harfli ilk baskısı, 1943 sonunda Mehmed Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul eliyle hazırlandı ve vârislerden basım haklarını almış olan İnkılap-Aka Ki-

tabevi tarafından basıldı. Metni yeni harflere çeviren Doğrul, baş tarafa, Âkif'in hayatı ve eserlerine dair otuz beş sayfa eklemiş, son tarafa ise "İstiklâl Marşı"nı ve yanlış olarak "Son Safahat" adını verdiği 170 mısra tutan on altı şiirini almıştı.

"Safahat"ın, kapağında, "Türk harfleriyle ilk basılış" ve "Basılan ve basılmayan bütün şiirleri" gibi yanlış kayıtlar bulunan bu baskısından sonra, 1944'te ikinci baskısı da yapıldı.

Bu baskılarda, zamanın siyasetine uygun gelmeyeceği düşüncesiyle -1924 ve 1928 baskılarında yapılan değişiklik ve çıkarmalara ilâveten "medrese-mektep ikiliği"ni tenkid eden on beş mısra daha, dördüncü kitaptan çıkarılmıştı.

Safahat'ın 1950'de yapılan üçüncü baskısına bazı ilâveler yapıldı: Midhat Cemal Kuntay, Giriş'e "Âkif'in Sanatkâr Tarafı"nı yazdı. Tâhir Olgun birinci kitabın bâzı şiirlerini dipnotlarla açıkladı. Doğrul da öteki sayfaların altına bazı kelimelerin mânâlarını verdi.

SON BASKILAR

Safahat 1975'te yapılan onuncu baskısına kadar bu şekilde çıktı. 1973 yılında, Mehmed Âkif'in vârisleri, zamanla birçok dizgi yanlışı ile sakatlanmış olan metnin daha dikkatle tashihini ve eserin iyi kağıda basılmasını-Safahat'ın bütün baskı haklarını daha önce kendilerinden satın almış bulunan-İnkılap-Aka Kitabevi'nden istediler. Kitabevi onların arzusu üzerine merhum Âkif Bey'in yakınlarından, edebiyat muallimi üstad Mâhir İz (1895 - 1975) Bey'den eserin tashihini talep etti. Merhum Mahir Bey'in bu vazifeyi kendisine vermesi üzerine, talebelerinden M. Ertuğrul Düzdağ tashih işini üzerine aldı.

Safahat'ı eski baskılarına göre yeniden gözden geçirerek tertip ve tashih eden Düzdağ, kitabın sonuna, Safahat dışında kalmış şiirlerden 840 mısra tutan on bir yeni manzume ekledi. Safahat 1973'ten sonra bu şekli ile yine İnkılap-Aka Kitabevi tarafından basılmaya devam etti.

Mehmed Âkif'in hayatı ve eserleri üzerindeki çalışmalarını bu tarihten sonra yoğunlaştıran Düzdağ, bir yıl çalışarak Safahat'ın, manzumelerinin ilk yayınlarından itibaren karşılaştırılmalı, tenkidli bir nüshasını (edisyon kritik) hazırladı. Bu nüsha "Mehmed Âkif'in vefatının ellinci yılı" olan 1987 senesinin faaliyetleri içinde olarak Kültür Bakanlığı tarafından yayınlandı.

1985 yılında M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı'nın bünyesi içinde "Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi'ni kuran Düzdağ, Safahat üzerindeki ilmî çalışmasının neticesi olarak elde ettiği güvenilir metni ayrıca halk baskısı olarak da hazırladı. Bu ikinci nüsha yine 1987'de Kültür Bakanlığı ve "Mehmed Âkif Merkezi" tarafından yapılan Safahat neşirlerine esas teşkil ettiği gibi, daha sonraki yıllarda, Gonca, Timaş, Seha ve Çağrı Yayınevleri tarafından da yayınlandı.

Sonraki yıllarda daha başka yayınevleri de muhtelif kimselere hazırlattıkları Safahat nüshalarını yayınladılar.

YENİ YAPILAN ESKİ HARFLİ BASKILAR

M.Ertuğrul Düzdağ, çalışmalarının devamında, Safahat'ın eski baskısının da iki ayrı neşrini gerçekleştirdi. Bu suretle Safahat üzerinde çalışma yapacak olanlara bir imkân tanınmış oldu:

Birinci eski harfli yayın, İz Yayınevi tarafından 1991 yılında gerçekleştirildi. "Tenkidli nüsha"nın sayfalarının karşılarına, Safahat'ın eski harfli son baskısından alınan

aynı sayfalar konuldu. Baş tarafına konulmuş olan, Âkif'in hayatı ve eserlerine dair bir Giriş ve Safahat'taki manzumeler üzerine yapılmış bir tedkik ile birlikte 1174 sayfalık büyük bir cilt tutan bu nüshanın 1996'da ikinci baskısı da yapılmış bulunmaktadır.

Eski harfli ikinci baskı, değişik bir şekilde olmak üzere 1997 yılı sonunda Çağrı Yayınevi ile birlikte gerçekleştirildi. Bu neşirde eski ve yeni metinler ayrı ciltler halinde yayınlanmış olup, yeni harfli sayfaların kenarlarına, eski harfli ciltte mukabili olan sayfaların numaraları konulmuştur.(1)

---

(1) Yukarıda görüldüğü gibi, merhum Hocam Mâhir İz Bey tarafından Safahat'ı tashih ile vazifelendirildiğim andan sonraki faaliyet ve çalışmalarımı, "Mehmed Âkif Merkezi"nin kuruluşunu, burada İlâhiyat Fakültesi talebelerine üç yıl boyunca bütün Safahat'ı açıklayarak yaptığımız dersleri, ellinci yıl faaliyetlerini, gerek kendi neşirlerimde ve gerek diğer vefatın hazırladığı nüshalardaki gözden kaçan yanlışları ele alarak genişçe anlatacağımız bir yazı, yeniden neşre hazırlamakta olduğum "Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar" adlı eserimde bulunacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKI VE ŞAHSİYETİ

Sebîlürreşâd dergisinin sâhibi ve Mehmed Âkif'i en yakından tanımış bir kimse olan Eşref Edib Bey, onun hakkında edindiği intiba ve kanaatlerini şöyle özetlemektedir:

HEM FİKİR, HEM CEMİYET ADAMI

Âkif, müdhiş bir seciye (karakter, şahsiyet) ve kana'at (inanç) sâhibi idi. Gelişigüzel hâdiselerin arkasından sürüklenmezdi. Muayyen ve başlıbaşına kana'atleri, ölçüleri vardı. Kana'atlerini şu muâdele-i ictimâiye (sosyal denklem) üzerine kurmuştur: Fazîlet, vatanperverlik, ilim mecmu'ları dine müsâvîdir(Din = Ahlâk + vatanseverlik + ilim).

Âkif sadece bir köşeye çekilip düşündüklerini ve duyduklarını yazmakla kalan bir şâir değildi. Aynı zamanda doğru bildiği şeyleri yapmaya çalışan, hareketlerini, samîmî duygularına uygun düşürmeye uğraşan, bir cemiyet adamı idi: Memûriyet mesleğinde, cemiyet işlerinde, vatan işlerinde kendine teveccüh eden vazifeleri yapmak için didinmiş durmuştu.

AZİMLİ, VEFÂLI, MÜTEVAZI, VAKÛR

Çok azim sâhibi idi. Bir kere birşeye azmetti mi, artık onu yapmak mes'ele değildi.

Vefâkârlığı müstesna derecede idi. Dostluğuna bihakkın güvenilirdi. Vefâsızlık, nazarında en büyük nâmerdlik idi. O, yalnız insanlara karşı değil, Allah'ına, Peygamber'ine, milletine, vatanına da vefâkârdı.

Çok mütevâzî idi. Gösterişi hiç sevmezdi. Sırası gelmeyince ilmini bile izhâr etmezdi.

Çok büyük izzet-i nefis sâhibi idi. Bütün müddet-i hayatında hiçbir defa hiç bir kimseye karşı en ufak bir zillet göstermemişti. İzzet-i nefsini rencîde edecek ufak bir söze, ufak bir muâmeleye, hattâ ufak bir bakışa bile tahammül edemezdi. Şeref ve haysiyetine bütün müddet-i ömründe hiçbir toz kondurmamıştı.

CESUR, MERT, MAHCUP, DAYANIKLI

Çok metânet sâhibi idi. Yeis, korku nedir bilmezdi. Hissiyâtına karşı soğukkanlılığını muhâfaza ederdi.

Çok mert adamdı. Çocukluğundan beri mertliğe meftundu. Acze düşmüş adamdan intikam almayı mertliğe münâfi görürdü.

Bütün insanlara karşı hayırhahtı. Bilhassa arkadaşlarını iyi bir halde görmekten büyük zevk alırdı.

Söze büyük kıymet verir, verdiği sözü kat'iyyen yerine getirirdi. Meğer ki ölüm, yâhud ona yakın bir mâni' zuhûr ede. Sözünü tutmayanlara insan nazarıyle bakmazdı.

Yalan nedir bilmezdi. Her sözü doğru idi. Hiç kimse, müddet-i ömründe, onun bir kere olsun yalan söy-

lediğini görmemiştir. Yalan söyleyenlere çok kızardı.

Utangaçtı. Ona fazîletinden, kudretinden bahsederseniz kızarır, başka tarafa bakardı.

Hayatın verdiği ıztıraplara gülerdi. Ona göre hayatta tahammülü kâbil olmayan en büyük yük hamûle-i minnetti. Fenâlığa karşı iyilikle mukâbeleye çalışır ve bundan zevk alırdı.

DOSTLUĞU ÇETİNDİ

Ömründe bir kerecik olsun kuvvete boyun eğmemişti. Kavîler, nüfûzlular onu karşılarında dâima haşın görmüşlerdi. Haksızlığa karşı hiç tahammülü yoktu; derhal kırar, dökerdi. İstibdâdın şiddetle aleyhinde idi. Kızınca yüzü korkunç bir heybet alırdı; korkunç şiirlerindeki heybet gibi.

Halkın ıztıraplarına alâka gösterirdi. Halk sıkıntıda iken zevk ve sefâhat içinde yüzenlere müdhiş hasım kesilirdi.

Dostluğu, çok pahalı bir mal gibi, mahrûmiyetlere katlanılarak elde edilirdi. Sonra da kaybetmemek için bu çok pahalı şeyin üstüne titreyecektiniz. Çetin huylu idi. Onunla dost olmak kolay değildi. Onu anlayabilirseniz, canını da sizin için fedâ ederdi.

Herşeyi tam idi; alâkası da, alâkasızlığı da. Sevdiğini tam severdi. Rûhunun ısınmadığı adamlara da hiç alâka göstermezdi; fakat bir kin de bağlamazdı.

Sohbetine doyamazdınız. Susması bile zevkli idi. Bâzan yalnız gözleri konuşurdu. Sevdiği, inandığı şeylere ağzınızı açamazdınız; buna tahammülü yoktu. Başkasının inandıklarına hürmet ederdi. Kendisinin de inandıklarına başkası hürmete mecburdu.

Kendi işlerine lâkayd idi. Fakat sevdiklerinin her işine alâka gösterirdi. Sevdikleriyle çok lâtife ederdi.

YALNIZ VE MÜTEFEKKİR

En sevdiği şey, yalnız kalıp düşünmekti. Şehrin dağdasından sıkılır. Dâima uzak ve ıssız yerlerde, dergâh gibi bir yeri olmasını tahayyül ederdi. Orada insanlardan uzak, tabiatla başbaşa kalmak isterdi.

Çok hazır cevap idi. Bâzan cevap makâmında "fıkra gelsin mi?" der, hemen bir fıkra naklederdi. Hoşuna giden fıkra, şiir, her ne olursa olsun, tekrarından zevk alırdı. Bir meclisten hoşlandı mı söze seve seve karışır, açılırdı. Meclise yabancı karıştığı zaman neş'esi kaçardı. Fikrini bir i'lâmın hüküm fıkrası gibi kısa söylerdi. Kalabalıkta yok denecek kadar sessizdi.

Ne olduğu belirsiz, renksiz, meşrebsiz insanları hiç sevmezdi.

DÂİMA OKUR, OKUTUR

Okutmak ve yazmak en büyük zevki idi, okuttuğu derse ehemmiyet verirdi. Bildiğini iyi bilirdi. Bilmediği şeye de hiç karışmazdı. Hâfızası çok kuvvetli idi. Ezberlediği şeyler on bin beyitten aşağı değildi.

İrfan ve liyâkate meftundu. Erbâb-ı kudret ve fazîleti candan sever, kudret ve kâbiliyet gördüğü herkesi, millete karşı hizmet yolunda çalışmaya teşvîk ederdi.

TAASSUBA, CEHLE, SAPIKLIĞA DÜŞMAN

Cahilâne ta'assubun müdhiş düşmanı idi. Eskiye bilâ–kayd ü şart bağlı değildi. Yeniye de körükörüne taraftar değildi. Düstûru şu idi: *"Eski, eski olduğu için atılmaz, fenâ olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır."*

O, hem şâir, hem âlim idi. Ahlâkî meziyetlere, ınsanî vasıflara şiirinden de, mâlûmatından da yüksekti. Cehle karşı düşmandı. Bir cemiyet için ilimsiz yaşamak kâbil olmadığı kanâatinde idi. Asrın icâbâtına, gençliğe, istikbâle ehemmiyet verirdi. Milletleri sapık yollara götüren şuarâ, üdebâ ve muharrirlere müdhiş düşman idi. Bunları millet için bir musîbet addederdi. Tenkid ve muâhazeyi sevmezdi. Ona göre, başkalarını değil, insan kendi nefsini muâhaze etmeli idi.

SİYÂSETTEN UZAK

Siyâsetten Allah'a sığınırdı. Meşrûtiyet'in ilânından sonra nasılsa İttihad ve Terakkiî'ye girmişti; fakat siyâsetle meşgûl olmazdı. İttihad ve Terakkî'ye girişi de mühim bir hâdisedir. Kendisine yemin teklif edilince, "bilâkayd ü şart cemiyetin emirlerine itâat edemiyeceğini, ancak emr–i ma'rûfuna biy'at edebileceğini" söylemişti. Onun bu salâbeti, yemin tarzının değiştirilmesine sebep olmuştur.

Çok hür fikirli ve müsâmahakâr idi. Geniş düşünürdü. Onun müsâmaha etmediği yalnız birşey vardı: Dîni. Fikret'e karşı husûmeti sırf bu yüzdendi. Yoksa evvelce ona hürmet eder, kıymet verirdi.

Mûsikîyi çok severdi. Nısfiye (ney) üflerdi. Bir çok ağır şarkılar, besteler ve ilâhîler mahfûzu (ezberinde) idi. Mevlid'i çok severdi. Güzel sesle okunan Kur'an'ı dinlemekten büyük haz duyardı.

Erken kalkardı. Yatakta uyanık yatmak âdeti değildi.

Kimsenin husûsiyetine karışmazdı. Yalnız hey'et-i ictimâiyeyi (sosyal yapıyı) çekiştirirdi. Kendi olmayana kızardı, iki yüzlülere garezdi.

Hâsılı yüksek bir şâir olduğu kadar, tam mânâsıyla bir insan-ı kâmildi.[1]

TEK KUSURU : DÂVÂ ADAMI OLMAK!

Mehmet Âkif Bey'i yakından tanımış olan merhûm Seniyyüddin Başak (1867-1963), Âkif Bey'in hayatı boyunca yalnız kalmasının ve çektiği ızdırapların sebebini, onun bir *"kusur"*u ile açıklamaktadır:

"Bence Âkif'in ahlâkî meziyetleri, insânî vasıfları, şiirinden de, mâlûmâtından da yüksektir. Âkif'in bir kusuru; bir baş belâsı vardı ki, o da sırf mefkûresinin (dâvâsının, ülküsünün, idealinin) adamı olmaktan ibâretti. İşte onun içindir ki hiçbir yerde barınamamıştır. Bunu bir meziyet olarak kabûl eden, yâhud bu kusurunu hoş gören, yâhud fikri fikrine uymak îtibâre almayan, bu sebeple kendisini himâyede bir beis görmeyen bir zâta tesâdüf etmeseydi, âkıbeti daha çok hazin olurdu. Çünkü insanlar hiç bir mefkûre sâhibini hâl-i hayâtında takdîr edememişlerdir. Vefâtından sonra yapılan âlâyiş ve nümâyişin ise ona ne faydası var?"[2]

GÂYESİ

Mehmet Âkif'in dâvâsı, gâyesi, Seniyüddin Bey'in

---

(1) Eşref Edib Fergan, "Mehmet Akif" maddesi, İslâm-Türk Ansiklopedisi, c.1, s.222-224, İstanbul 1944.

(2) Fergan, c.1, s.244.

ifâdesi ile tâviz vermeden yaşadığı ve yoluna her şeyini fedâ ettiği, ızdırap çektiği, yalnız kaldığı, sonunda, uğruna vatanını da kaybettiği *"mefkûresi"*, *"Leylâ"*sı ne idi?

Bunu araştıran ve tesbitlerini *"Âkif ve İslâmcılık"* adlı makalesiyle ortaya koyan Nevzad Ayas (1888-1966), Âkif'in gâyesinin *"İslâmcılık"* olduğunu yazdıktan sonra bu sözden, Âkif ve arkadaşlarının en anladıklarını şöyle açıklıyor :

SÖZDE VE HAKİKÎ MÜSLÜMANLIK

İslâmcılık bizde meşrûtiyetten sonra kullanılmaya başlanılan tâbirlerden biridir. Bir Müslüman cemiyetinde İslâmcılıktan ne kasd edildiği kolayca anlaşılamaz. Zira İslâmcılık esâsen Müslümanlık mefhûmunun içinde yer tutmuş olmak lâzım gelir.

İşin nazarî cebhesi böyle ise de hâdiselere bakınca her Müslüman cemiyetinin ve her Müslümanın, İslâmcı olduğunu, yâni İslâm dîninin rûhuna uygun îtikadlarla mücehhez ve gene bu dînin tatbîkini istediği hükümlerle âmil bulunduğunu iddiâ edemeyiz. Lâfzî Müslümanlık ile hakikî Müslümanlık arasındaki bu fark; hem îtikadda, hem amelde ve bilhassa ahlâkî hayatta dikkate çarpar.

Filhâkika son asırlarda bütün İslâm cemiyetlerinde olduğu gibi bizde de Müslümanlığın dinamik unsurları ve bir muharrik kuvvet gibi işleyen sağlam prensipleri bir tarafa bırakılarak onun sadece, şekle müteallik durgun unsurlarına bağlanılıp kalınmıştır. Şekiller cümlesinden olan ibâdetlerin, şiâr ve menseklerin ahlâkî kıymet ve mânâları da ihmâle uğramıştır.

MÜSLÜMANLARIN İSLÂMDAN UZAKLAŞMALARI

Bu yüzden Müslüman cemiyetlerin inhitâtı meselesi üzerinde düşünülürken, bilhassa Avrupalılar arasında "Müslümanların medeniyette geri kalmalarına sebep dinleridir" yolunda fikirler de ileriye sürülmeye başlanmıştır. Bununla beraber Garp müellifleri arasında, Müslümanlıkla bugünkü Müslümanların hayatı arasında pek büyük fark olduğunu yazanlar da görülmüştür.

Gitgide bu mes'ele Müslümanların arasında da münâkaşa mevzuu olmuştur. Bu isnadların ve münâkaşaların doğurduğu neticelerden biri de Müslümanların, kendi zihniyetleri ve hayat tarzlarıyla dinlerinin esasları arasındaki münâsebet üzerinde derin derin düşünmeye mecbur kalmalarıdır. Derin derin düşünenler, Müslümanların îtikad ve amelde İslâmın ruhundan çok uzaklaştıklarını anlamakta gecikmediler "Müslümanlık terakkîye mânidir" hükmünü benimseyenler de dinlerinden soğudular, yâhut da dinî mevzûlara ve dinî kültüre karşı lâkayd kaldılar.

MÜSLÜMANLARA, İSLÂMI ANLATMAK

İslâm âlemindeki düşkünlüğün, İslâm dîninin mâhiyetinden değil, bu dînin îtikad ve amele müteallik esaslı hükümlerini anlamakta ve tatbîk etmekte yanlış yollara gidilmesinden ileri geldiğine inananlar; Müslümanlara asıl Müslümanlığı anlatmak, Müslümanları İslâmlaştırmak lâzım geldiğine de kâni' oldular. Bir Müslüman cemiyetinde, İslâmcılığın ne demek olduğunu anlamaya çalışırken hareket noktası işte bu düşünce olmalıdır.

Müslümanları İslâmlaştırmak fikri üzerinde yürüyen

mütefekkirlerimizden bazıları "İslâmlaştırmak" emelinin hudutlarını daha geniş tuttular. Nihâyet İslâmcılık tâbiri kullanılmaya başlandı.

Şu hâlde İslâmcılık, dar mânâsıyla Müslüman cemiyetlerini hurâfelerden kurtararak, kendilerine İslâmın rûhunu anlatmak, onları îtikad ve amelde hakîkî mânâsıyla Müslüman yapmak gayretidir; geniş mânâsıyla da bu gayreti daha ileriye götürerek, İslâm âleminde, İslâm câmiasında din kardeşliğinden doğan birliğin emr ettiği maddî ve manevî tesânüdü te'mîne çalışmaktır[3]

(3) Fergan, c.1, s.562-564.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİRİ VE SAN'ATI

I

EDEBİYAT VE SAN'AT GÖRÜŞÜ

Mehmet Âkif, 8 Mart 1912 târihli Sebîlürreşâd'da yayınladığı *"Edebiyat"* başlıklı yazı ile bu husustaki görüşlerini ve derginin tutacağı yolu açıklamıştır. Yazıyı (sadece arabaşlıklar ilâve ederek) aşağıya aynen alıyoruz:

EDEBİYAT, BİZİM İÇİN GIDÂDIR

Edebiyatı nasıl telâkkî ettiğimizi, nasıl bir meslek tutmak istediğimizi şimdiye kadar çıkan yazılarımız elbette göstermiştir. Şiir için, edebiyat için "süs", "çerez" diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıdâ vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.

AHLÂKSIZLIĞA FELSEFE ŞEKLİ VERENLER

Hele "San'at san'at içindir. San'atta gâye yine san'attır. Edebiyatta edebiyattan başka bir gâye aramak san'atı takyîd etmektir" gibi yüksek nazariyeler bizim idrâkimizin pek fevkindedir. Zâten bu türlü nazariyeler ahlâksızlığa felsefe şekli veren; edebiyat nâmına milletin nâmûsuna, hayâtına, mevcûdiyetine yürüyen birtakım hazelenin eser diye ortaya koydukları bahnâmelere revac verilmek için ileri sürülüyor.

Bir de biz, edebiyatın olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mâl etmek istemeyiz.

KENDİ HİS VE FİKİRLERİMİZİ İŞLEYECEĞİZ

Şarklılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek geri, Garblılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek ileri. Biz onların edebiyatından yalnız san'at cihetiyle istifâde etmek isteyeceğiz. Yoksa ecnebî emtiasını yerli metâı yerine satmayacağız. Simsarlığın bu türlüsü dolandırıcılık olduktan başka, kendi hissiyâtımızın, kendi efkârımızın, elhâsıl kendi hayâtımızın kıyâmete kadar işlenmeyerek, ham eşya sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp, hem günahtır.

Petrolün nasıl çıkarıldığını, nasıl tasfiye edildiğini öğrenen Osmanlı, Erzurum'daki, Irak'taki mâdenlerimizi işletmeye çalışmalıdır. Yoksa, Amerika'dan, Rusya'dan, Romanya'dan teneke teneke gaz taşıyacak, sonra da yerli mahsûlü diye bizi kandıracak olursa, biz onun mâdenciliğinden bir şey anlamayız!

Darılmasınlar, gücenmesinler ama san'atkârız diye meydana atılan birçoklarını biz âdî birer simsar bulduk! Âdî kaydını da ilâve ediyoruz; çünkü eklerini belli etmeyecek kadar mahâret gösteremiyorlar.

EDEPSİZLİK BAŞLAYINCA, EDEBİYAT BİTER

Sebîlürreşâd'da görülecek eserler kaba olacak, saba olacak; 'lâkin yerli malı olacak' hiçbir tarafında başka memleket mahsûlü olduğunu gösterir damgası bulunmayacak. Bir de, az çok bir fayda temîn edecek. Şâyet ahlâkî, ictimâî hiçbir fayda te'mîn etmezse, zararı bâri olmayacaktır ki, bir nazara göre bu da fayda demektir.

Yazılarımız en nâmuslu âileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zâten bizim içtihâdımıza göre edebsizlik başladığı noktada edebiyat biter.

MİLLETİMİZİ DEĞİL, KUSURLARIMIZI TENKİD

Elverişli bulduğumuz her mevzûu yazacağız. Hele ictimâi dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten, hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız birtakım zavallıların zannettiği, yâhud zannettirdiği gibi milleti ele, düşmana karşı maskara etmek değildir. Merâmımız kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir. Tâ ki ülfet netîcesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız, hiç ezâ duymadığımız bir sürü fenâlıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliğiyle insanlığa doğru bir adım atalım.

HALK İÇİN YAZACAĞIZ

Görülüyor ki biz edebiyattan pek çok şeyler bekliyoruz. Evet, memleketin aklı başında olan evlâdı bize yan bakmaz da yardım edecek olursa, neden Osmanlıların millî, hakîkî, insânî bir edebiyatı vücûda gelmesin?

Yazılarımızın gerek mevzûunda, gerek üslûbunda, her

şeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yâni mümkün olduğu kadar halka söylecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havâs için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zâten altı yüz bu kadar seneden beri yalnız havâssı düşüne düşüne avâm olmuş gitmişiz!

DİL NASIL OLMALI?

Sâde yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sâdelikde "cennet"i beğenmeyip "uçmak", "cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şîvesini –ister Napolyon çizmesi çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun – hiçbir ecnebî ayağına çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar ta'assub, ne kadar muhâfazakârlık kâbilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arabca, Acemce düşünülüp; yâhud yeniler gibi Fransızca, Almanca tertîb eyleyip Türkçeye ondan sonra nakl olunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücûm edeceğiz. Zîrâ şu hakîkate iyice inanmışız ki: Dilsiz millet gibi şîvesiz dil de yaşamaz; her memleket nasıl kendi tabiî hudûdu dâhilinde ilerlerse, her dil de kendi fıtrî şîvesi dâiresinde terakkî eder.

Lisânın şîvesine uymayan eserler mahdûd bir kısım halk arasında bir müddet yaşar; lâkin sonra da ölür gider.

BİR ŞÂİR HER ESERİNDE ŞÂİR OLAMAZ!

Mehmed Âkif, 14 Mart 1912'de yayınlanan "İntikaad" (Tenkid) başlıklı yazısında, bir edebî eserin hangi ölçüye

göre değerlendireileceğini açıklamakta ve "şiir" hakkındaki sözleriyle mühim bir noktaya işâret etmektedir. Yazının iki paragrafı aynen alınmıştır:

Bir şâir her eserinde şâir olamaz; yâni insanın her yazdığı eser şiir derecesine çıkamaz. En büyük şâirlerin öyle şeyleri olur ki, en küçük şâirden sudûr edemez. Bunun gibi herze söylemekle iştihâr edenlerin ara sıra öyle sözleri görülür ki şahıslarına verilemez. Onun için hakkında hüküm vereceğiniz eseri sâhibine âid olmak üzere taşıdığınız fikirden tecerrüd etmeden okursanız dâimâ yanılırsınız.

TENKİD NEYE GÖRE YAPILIR?

Her eser kendi vâdîsinde tedkîk edilir; hepsi de mevzûuna, sonra, o mevzûdan çıkarılmak istenen netîceye göre intikaad olunur. Muhtelif eserler hakkında aynı nokta-i nazar muhâfaza olunamaz. Ayrı ayrı mevzûların belâgatı ayrı ayrı olmak pek tabiî olduğu gibi, çok defa'lar fesâhatleri bile başka başkadır. Bunlar kavâid-i edebiyeyi şaşırtacak, hükümden sâkıt bir hâle getirecek noktalardır. Daha doğrusu edebiyattaki düsturların pek çoğu hukûk-i düvel kâideleri gibidir: Yalnız, zavallı yazıcılar hakkında tatbîk olunur. Yoksa kalemine güvenen o kâideyi yırtıp öte tarafına geçer de kimse sesini bile çıkaramaz! (1)

---

(1) Mehmed Âkif'in elliyi bulan makaleleri arasında, edebî bahislerin mevzu edildiği yazılar çoğunluktadır. Bunların sayesinde nasıl bir edebî zevk ve anlayışa sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca yine bu yazıların arasında, yukarıya parçalar naklettiğimiz iki yazısı gibi, sırf edebiyat bilgileri vermek için kaleme alınmış olanlar da vardır.

şeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yâni mümkün olduğu kadar halka söylecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havâs için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zâten altı yüz bu kadar seneden beri yalnız havâssı düşüne düşüne avâm olmuş gitmişiz!

DİL NASIL OLMALI?

Sâde yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sâdelikde "cennet"i beğenmeyip "uçmak", "cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şîvesini -ister Napolyon çizmesi çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun - hiçbir ecnebî ayağına çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar ta'assub, ne kadar muhâfazakârlık kâbilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arabca, Acemce düşünülüp; yâhud yeniler gibi Fransızca, Almanca tertîb eyleyip Türkçeye ondan sonra nakl olunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücûm edeceğiz. Zîrâ şu hakîkate iyice inanmışız ki: Dilsiz millet gibi şîvesiz dil de yaşamaz; her memleket nasıl kendi tabiî hudûdu dâhilinde ilerlerse, her dil de kendi fıtrî şîvesi dâiresinde terakkî eder.

Lisânın şîvesine uymayan eserler mahdûd bir kısım halk arasında bir müddet yaşar; lâkin sonra da ölür gider.

BİR ŞÂİR HER ESERİNDE ŞÂİR OLAMAZ!

Mehmed Âkif, 14 Mart 1912'de yayınlanan "İntikaad" (Tenkid) başlıklı yazısında, bir edebî eserin hangi ölçüye

göre değerlendireileceğini açıklamakta ve "şiir" hakkındaki sözleriyle mühim bir noktaya işâret etmektedir. Yazının iki paragrafı aynen alınmıştır:

Bir şâir her eserinde şâir olamaz; yâni insanın her yazdığı eser şiir derecesine çıkamaz. En büyük şâirlerin öyle yâveleri olur ki, en küçük şâirden sudûr edemez. Bunun gibi herze söylemekle iştihâr edenlerin ara sıra öyle sözleri görülür ki şahıslarına verilemez. Onun için hakkında hüküm vereceğiniz eseri sâhibine âid olmak üzere taşıdığınız fikirden tecerrüd etmeden okursanız dâimâ yanılırsınız.

TENKİD NEYE GÖRE YAPILIR?

Her eser kendi vâdîsinde tedkîk edilir; hepsi de mevzûuna, sonra, o mevzûdan çıkarılmak istenen netîceye göre intikaad olunur. Muhtelif eserler hakkında aynı nokta-i nazar muhâfaza olunamaz. Ayrı ayrı mevzûların belâgatı ayrı ayrı olmak pek tabîî olduğu gibi, çok defa'lar fesâhatleri bile başka başkadır. Bunlar kavâid-i edebiyeyi şaşırtacak, hükümden sâkıt bir hâle getirecek noktalardır. Daha doğrusu edebiyattaki düsturların pek çoğu hukûk-i düvel kâideleri gibidir: Yalnız, zavallı yazıcılar hakkında tatbîk olunur. Yoksa kalemine güvenen o kâideyi yırtıp öte tarafına geçer de kimse sesini bile çıkaramaz! (1)

(1) Mehmed Âkif'in elliyi bulan makaleleri arasında, edebî bahislerin mevzu edildiği yazılar çoğunluktadır. Bunların sayesinde nasıl bir edebî zevk ve anlayışa sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca yine bu yazıların arasında, yukarıya parçalar naklettiğimiz iki yazısı gibi, sırf edebiyat bilgileri vermek için kaleme alınmış olanlar da vardır.

II

ŞİİRİ VE SAN'ATI HAKKINDA

Mehmed Âkif'in san'atı, şâirliği ve "Safahat"ı üzerine pek çok yazı kaleme alınmıştır. bunlardan Ispartalı Hakkı'nın Midhat Cemal'in (Kuntay) yazıları, Servet-i Fünûn dergisinde Hamdullah Suphi ile Celâl Sahir'in bu konudaki münakaşaları, Ali Ekrem'in (Bolayır) "Sahâif-i tenkid" genel başlığı altında çıkan yazıları Süleyman Nazif'in 1919'da Servet-i Fünûn'da tefrika edilip 1924'de kitap haline gelen "Mehmed Âkif" incelemesi, Midhat Cemal Kuntay'ın "Mehmed Âkif" adlı eseri bilhassa mühimdir.

Cenab Şahâbeddin 1921'de kaleme aldığı bir yazısında "Şâir-i millî nâmıyla ırkımızın rüsûm ve san'anâtına ait neşideler kastediyorsak, pîşinde serfürû edeceğimiz bir dehâ-yı şi'r görüyorum: Mehmed Âkif... Hiç kimse o kadar saf ve şeffaf bir billûr-i beyân içinde menâzır-ı milliyeti teşhîr etmemiştir. Türk ve İslâm ruhu Safahat'ın ruşeym-i ilhâmı oldu. Tarih-i edebiyat şimdilik büyük Âkif'den daha büyük bir İslâm ve Türk şâiri tanımaz" (Peyam, 11 Ağustos 1922) demektedir.

Süleyman Nazif, adı geçen eserinde, "Necid çöllerinden Medine'ye" şiiri için, "şark ve garbın benim bildiğim lisanlarında ve bu vâdide, gerek te'lif, gerek tercüme sûretiyle, bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr u lezzetle itiraf ederim. Bunu yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şâir olmak kifâyet etmez; Mehmed Âkif kadar da dindar olmak lâzımdır" derken; "Âsım" için, "...asrımızın geleceğe bir hediyesidir, istikbal daima onunla meşgul olacaktır" demektedir.

İbrahim Alâaddin Gövsa, Âkif'in vefatı üzerine Yedigün'de (6 Ocak 1937) çıkan yazısında, "Türk halk dilini onun kadar mûnis ve tabiî kullanan olmadığı gibi, Türk

halkının gönlünü onun derecesinde doğrulukla ve samimiyetle intâk eden bir şâirimiz yetişmemiştir. Öyle sanıyorum ki, Safahat şark ufuklarında, akisleri asırlarca dalgalanmaya namzet bir şaheser olarak kalacaktır" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.

* * *

Mehmed Âkif'in şiirini ve san'atının mâhiyetini en iyi anlayabilecek durumda bulunan ve en yakından takip eden, Midhat Cemal Kuntay'dır. Mehmed Âkif tarzında, fakat onun taklidi olmayan ve kendisine has bir üslûb ile nazm ettiği Yurt Duyguları, Tarih Okurken, Ölmez, Kimdim, Meçhul Asker... gibi şiirleriyle tanınan ve "Ölmez bu vatan, farz-ı muhâl ölse de hatta... Çekmez kürenin sırtı bu tâbût-i cesîmi." ve benzeri unutulmaz mısraların sahibi olan Midhat Cemal, yukarıda bahsi geçen ve kitabımıza da kaynaklık eden "Mehmed Âkif" adlı eserinde, muhtelif bölümlerde, şâirimizin şiir ve san'atını da ele alarak değerlendirmiştir. Aşağıdaki satırlar, bu kitaptan derlenerek tasnif olunmuş bulunmaktadır:

III

MİDHAT CEMAL'İN TAHLİL VE TESBİTLERİ

Âkif o insandı ki san'atının tek dalı çok meyva versin diye, san'atımn bünyesini öteki dallardan tecrid ediyor, hattâ öteki dalları kesiyordu. Bu tek dal, nazımdı; öteki dallar da nazmın hâricinde kalan şeyler.

ADIMLARINA YILDIZLAR TAKILIR

Âkif'in şiirlerinde esrarengizlik yokdur. O, şiire karanlık sokmadı.

Nazmı bir kalb mes'elesidir; bizzat nazmı bâzan düşünce, bâzan duygudur.

Nâ-ma'lûm'u, nâ-mütennâhi'yi yazmadı. "Görülen"i, 'görülmeyen" tarafıyle yazdı. Bir kelime ile "sath" ı yazdı; fakat bu "sath"ı ne kadar derinleşmesi mümkünse, o kadar kazarak. Toprakda satıh, altında Türk askeri yatıyorsa, çok derindir. "Çanakkale" şiirinde sathın bu derin yerini buldu. "Çanakkale" şiirinde toprakda yürürken, Âkif'in adımlarına yıldızlar takılır: Bunda bir ruh yırtılışının kıvılcım saçan sesi vardır. Üstünde bu sesin titrediği nazım! İşte Âkif'in nazmı!

Nazmında nâtıka, beşer kudretinin üstüne çıkar. Bu nâtıka, nazmından duyulan sesdir. Çünkü onun şiirleri bir ses vak'asıdır. Nazmının nâtıkası "mâlûm"u yazmakdan korkmayacak kadar büyükdür.

NAZMI BİR SEL BİR BOŞANIŞTIR

Âkif tamamen eserindedir.

"Şiir yazması bir çalışma buhranı geçirmesi idi. Manzûmesini kâğıda dökmeden evvel, bu çalışmak onun tahteşşuurunda sessiz, sağır, gizli bir faaliyet ihtilâliydi."

Gözleriyle, kalemiyle yazardı; öyle iken nazmının karşısında sesiniz çıkmak ihtiyacını duyar.

Âkif'in nazmı korkunçtur: Bu bir seldir ki, bu bir boşanışdır ki, karşısına ne çıkarsa ona inkılâb eder. Âkif'i inkâr edenler, Âkif'i anlamamışlardır. Ve bu inkârlar, gizli imanların telâşlı, muztarip aksül'amelleridir. Akif'i anlamıyanlar yalnız şunlardır: Şiirlerine "selis nazım" diyenler.

Türk nazmı terkip kudretinin son noktasına Âkif'in eliyle çıktı. Bu dağlara taşlara galebe, bu eşyâyı istilâlar, bu ufuklar fethi, bu vak'alar cihangirliği, bütün bu zaferler: Selis nazım!... Öyle mi?...

ARUZUN MİMAR SİNANI'DIR.

Aruz, üstüne üç tel gerilmiş bir tahta idi. Âkif bu tellerle uyuyan ihtizazları bir rüyâyı yakalayamayacağına korkan sinirli ellerlerle, saatlerce, aylarca hatta senelerce arıyordu. Ve nazmı yalnız onun şahsına mahsus bir mûsiki âleti idi. Bunu, yalnız o, bütün vücûdunu parmaklarına toplayan ellerle çaldı.

Âkif, aruzun Mimar Sinanıdır. Aruz mimarı olarak, Âkif tekdir. Aruzla yüz katlı binâlar kurar. Âkif'den evvel, hiç kimse, bu derece ayağa kalkan bir nazmın sayısız katlarından ufuklara bakmadı.

Aruzun içine derûnî bir aruzun musikîni sokdu. Güftesini bırakın; onun bâzı şiirleri beste olarak da eserdir.

Şahsî bir aruzu vardır; kıymetleri ve kusurlarıyle şahsî bir aruz. Birçok manzûmelerinde nazmından doğan hayat, nazmını unutturacak kadar coşkundur. Şâirliğinin şuursuz tarafı yokdur. Âkif, vak'ayı yazmadan evvel yaşıyordu.

Heceye düşman değildi. "Ben hece vezniyle öyle eserler okudum ki bayılırım, söz hâyide olduktan sonra onu aruza çeksen de boşdur, heceye koşsan da!" derdi.

MİNİMİNİ BİR KAFİYE İLE...

Kafiyenin en hatıra gelmeyenini bulurdu ve mânânın bu kafiyeye muhtaç olduğuna okuyanı inandırırdı.

Kafiyeleri çok kere sürprizdir: "Uymayan"a "uyan"ı kafiye yapar. "Fiil" ile "isim" den en güzel kafiyeleri çıkarır. minimini bir kafiye ile bir mezarlık çizer. Kafiyeye ilâve ettiği bir damla edatdan bir hutbenin sesini çıkarır. Mıs-

raları dürterek, fiskeleyerek, ufalayarak, kafiyeyi bu hurda mısra parçalarının en tabiî bir kırpıntısı haline koyar.

DİNİ VE DİLİ

Ona göre, san'at san'at için değildir. San'at hayat içindir. Ahlâksız edebiyata, taklide, mazmunculuğa hasımdı. Âkif'in şiiri yerlidir; karar vererek, azmederek, göğsü kabararak yerli. Bu fârikası, mevzularının memleket vak'aları olması kadar ondaki yazı zevkinin Türk oluşundandır.

Frenk olmakdan iğrenir. Güzel Türkçenin üstüne titrer. Ve güzel Türkçeye dokunanlara garezdir. Dininden sonra dili gelir.

Şiirlerinde Arapça ve Acemceyi hiç bilmiyen adamın sâdeliği vardır; elmaslarını takmıyacak kadar zengin olan kadının sâdeliği!..

ŞİİRİNDEKİ RESİMLER

Nazmının çizgileri, renkleri, noktaları var. Tasvirde şahsîleşen bir kudreti var. "Âsım" ismindeki altıncı Safahat'ta Türk edebiyatına, resimler, heykeller verdi.

Eşyaya görerek bakar: Şekilleri, renkleri, dimağındaki hâfıza ile değil, gözündeki hâfıza ile görür. Ve gördüğü eşyanın çehresini tek çizgi, tek renk halinde yakalayıp gösterir.

Resim yaparken "kısa" olmayı bilir. Âkif, resimde hâkim çizgiyi yakalayan ressamdır. Ruh vak'aları bile Âkif'de resimdir.

Güzeli san'atta arar, mevzu'da değil. Dua ederken de,

söverken de, bilir ki, tek mevzu'un müteaddit "ifâde"si vardır; ve son ifâdeyi bulur. Bu mebde'den başlıyan muvaffakiyetini de başka bir zaferle artırır. İfâdenin çok defa tek kelimede toplandığını bilir ve avucundaki kelimeleri muâyene ederek bu tek kelimeyi bulur.

Şiirleri imânla isyandan ibarettir: Vatan şiirleri de, din manzûmeleri de, hicivleri de.

HİCİVLERİ

Husûsî hicivler yazmadı. Hicivlerinde dolu bir tabanca kadar infilâk gizlidir. Yalnız başka şiirlerine "renk" koyan Âkif hicivlerinde rezalete "boya" sürer. Ve içtimaî rezaletler, suratlarında parça parça boyalarla "Safahat"a girerler.

Hicivleriyle, Âkif, ferdde cemiyete telâş ediyordu. Ferd düşünce, gözünde, cemiyet sarsılıyordu. Ve bu zelzelenin karşısında acı da olsa, tebessüm, hafifdi.

Nasıl ki din şiirleri müsbet îmânının eserleridir; hicivleri de menfî îmânının.

Irkının büyük olduğuna inanmışdır ki Umumî Harb'de yiyecek bulamıyanların ortasında içki bulanlara kızması, bu yurd imânının aksül'amelidir. Bâzı hicivlerindeki medeniyet düşmanlığı da ondan. Çanakkale şiirinde de aynı îmânın müsbeti ve menfisi yanyana durur.

Hicivlerinde şahsî öfke yokdur. Hemen bütün hicivleri memleketinin mes'ut olacağına inanan adamın bu imânı sarsan felâketlerle karşılaştığı zaman, içinde saklıyamadığı isyanlardır.

İsyanı da îmânı gibi mukaddesdir. Onun için hicivlerini de din şiirlerindeki itina ile oyar. "Çirkin"i yapan heykeltıraş gibi.

UNUTMAZ VE YAŞATIR

Âkif'de teessür hassası pek çokdu. Manzara, vak'a, kitap... Birşey, hayatına girdi mi, bir daha çıkmazdı. Bu, hem za'fıdır, hem kuvveti. Birinin gözyaşı, akdığı yüzde kurudukdan yıllarca soñra Âkif'in kirpiklerinde terütâze durur. Eserler de öyle: Âkif'de mütemâdiyen yaşarlar.

ÜÇ SESİ VARDIR

Üç esaslı sesi var: Konuşma sesi, erkek sesi, müstehzî sesi.

Bakarsınız, binlerce kaari'i ile iki kişi imişler gibi en ufak sesle konuşur. Sonra, bakarsınız, bu kadar hafif sesle konuşan şâir bir şehnâme kahramanının büyük sesiyle haykırır. Yahud yeni yaralanmış bir arslanın çığlığı ile bağırır.

Sonra bakarsınız, içinde arslan ağzı açılan bu sesin şâiri öksürüklü, ihtizazlı bir istihzâ sesiyle konuşur. Nihayet bakarsınız, kahraman sesi, konuşma sesiyle karışarak bir muhâverenin nisâbını geçmiyen bir hamâset tonu alır.

OTUZ YILIN İSTANBULU

Manzûmelerinde mutlaka muayyen bir mevzu olacak; ve mutlaka gördüğü şeyleri yazacak. Gözünde, san'at, realitenin zümreleşmesiydi. Mevzu'lar onu intihâb etmiyordu; o, mevzuları intihâb ediyordu.

Şiirleri o derece vak'adır ki, yedi Safahat otuz senenin İstanbulu'dur. Mısır'da bile İstanbul'u yazdı. Yaşadığı şeyleri görmüş olmaya o kadar muhtaçdır ki uzak vak'anın azalan tarafını yakın vak'adan aldığı kısımlarla tamamlar.

ASİ ŞAİR

Hayatının fârikası isyandır. İnsanlarla vak'aları karıştırarak âsi bir şâir oluyordu. Altı Safahat'ta bu isyan var. Haksızlığı bir türlü havsalası almıyordu. İçtimaî, siyasi hicivler olmayan manzûmeleri bile hayat hicivleriydi.

Aşk manzûmeleri yazmadı.

Hayatta da, san'atta da, Âkif, yanlış anlaşılan adamdı.

Altı, yedi Türkçe bilirdi: Tekke, medrese, tanzimat, Servetifünun, ev ve sokak Türkçesi.

YAZDIĞINI DEĞİL YAZACAĞINI BEĞENİRDİ

Karar verdiği şiiri mevzu'undan sapmayarak yazıyordu. İstediğini yazıyordu; yazabildiğini istiyor, değildi. Yazmadan evvel şiirinin adı vardı ve bu isimde manzûmenin plânı durur.

Kendi kendini beğenmemeye muvaffak oluyordu. Eserlerini en çok yırtan san'atkârdı.

Şiirlerindeki sâdelik, "mübhem"den, "derin"den, "muzlim"den bile güzeldir.

Yazarken memnundu; yazdığı basılınca pişmandı. Eserinin, üstünden günler geçince, görmek istemiyordu. Yazdığı değil, yazacağı güzeldi.

Kolay yazmış sanmanız için elinden geldiği kadar güç yazıyordu. Onun gözünde san'at saâdetti. Kendini mütemâdiyen tashih ediyordu.

KENDİ OLAN ADAM

Emeli "kendi olmak" dır: Şahsiyet! Şahsiyetini bir tarafdan yapmaya çalışıyordu, bir tarafdan da bozmamaya. Yapmak için ilk ve son vasıtası "üslûb" du. Bozmamak için de bulduğu klâsik vasıta, her eseri okumamakdı. "Kendi olmak..." Bunu din derecesinde bile bırakmıyor, taassup derecesine çıkarıyordu.

Herkes olmakdan kurtulan insandı. Ona, şunu düşünmesi, bunu beğenmesi tenbih edilemezdi. Kendisiyle konuşduğunuz zaman ayrı bir adamla görüşdüğünüzü anlardınız.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAZILARDAN SEÇMELER

Bu bölüme, Mehmed Âkif'in yazı ve konuşmalarından seçilmiş örnek parçalar alınmıştır. Yazıların alındığı yerler dipnotlarda gösterilmiştir.

GELECEK NESİLLERİN EĞİTİMİ NASIL OLMALI?

Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinâyet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber'den telâkkî eden *Cenâb–ı Ali* diyor ki: *"Ciğer–parelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız. İyice hatırınızda olsun ki onlar, sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır."*

İçimizde hayât–ı tahsîlin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur etmeyecek kimse var mı? *Mâlûmat nâmına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifâde ettik?* Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim birçok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabiî on beş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsâid olmayacak![1]

AYDIN-HALK KAYNAŞMASI

İkindi üstü *Ayasofya* meydanından geçiyordum. Şadırvan avlusundan bölük bölük çıkan cemâat bende

(1) Sm, c.4, no.93, 16 Haziran 1910.

evvelâ bir hâtıra, sonra birçok hayal, daha sonra birçok temennî, birçok ümîd uyandırdı:

Namık Kemal Bey merhum bir gün arkadaşlarından Nuri Bey'le beraber yine bu meydandan geçiyormuş. Öğle namazını kılarak câmiin muhtelif kapılarından muhtelif semtlere dağılan halkı nazar–ı im'ân ile süzdükten sonra demiş ki:

"Nuri! Bu milet ne zaman adam olur bilir misin?"

"Hayır."

"Ne zaman, bu câmilerden şu dizlikli, poturlu hamallarla, küfecilerle beraber senin benim gibi yakalıklı, bastonlu beyler çıkarsa."

Nuri Bey bu vak'ayı tanıdıklarından birine söylemiş; ben o adamdan duydum. Düşünülürse söz ne kadar doğru, ne kadar mânâlıdır!

Kemal Bey merhum bu temmennîsiyle tabiî avâmın ibâdetini istihfâf etmiyor; ancak abdestte, namazda, câmide, cemâatte ne azîm hikmetler, ne ince dakikalar bulunduğunu kimseden işitip bellemeyen *bu zavallıların içinde kendilerini irşâd edecek, uyandıracak adamlar bulunmasını istiyor.*

Câmiler efkâr–ı milleti tenvîr için ne müsâid yerlerdir!

Ağzı düzgün bir zat kürsüye çıkar da Kur'ân nâmına, hadis nâmına hangi hakikati cemâte telkîn edemez? İhtirâsâtının bir çoğunu câmi kapısının dışında bırakarak temiz, âsûde bir kalb ile Allah'ın evine giren şu binlerce halktan niçin istifâde etmemeli? Niçin onları cemiyet–i İslâmiye için müfîd bir hâle getirmemeli?

Yazıklar olsun ki elimizdeki nîmetlerden, vâsıtalardan istifâde etmenin hiç yolunu bilmiyoruz? Daha doğrusu bilerek bilmeyerek o yolları kâmilen kapıyoruz.[2]

(2) SM, c. 4, no. 95, 30 Haziran 1910.

HACCA KİMLER GİTMELİ, NE YAPILMALI?

Hicâz'ın bir Müslüman sergisi olduğunu, böyle bir sergi hiçbir millette olmadığını, bundan istifâde etmemek kadar sersemlik tasavvur edilemeyeceğini ukalâmız pek çok söylemişlerse de biz tekrârını faydasız görmüyoruz. Hem de görmemeliyiz. Bu gibi hakikâtler her gün herkes tarafından söylenmelidir. Meşrûtiyetten, hürriyetten yalnız ötekine berikine ağız dolusu söğmek sûretiyle mütelezziz olmamalıyız; yapılması elzem olduğu hâlde yapılamıyan şeyleri yaptırıncaya kadar uğraşmalıyız.

İşte mevsim-i hac yaklaşıyor. Evlâdını iyâlini bırakıp bir çok paralar, fedakârlıklar ihtiyâriyle dünyânın bir ucundan öbür ucuna kadar giden bu saf yürekli adamlara neler anlatılmaz, ne telkinâtta bulunulmaz! Hiç olmazsa hacdan maksat ne olduğunu öğrenirler, birbirlerini tanırlar â. Ya bu az muvaffakiyet midir?

Vâ-esefâ ki hacılarımızın içinde "Medine'de Peygamber yatıyor, Kâbe'de Allah" diyenler bile var.

Zenginlerimizin bir kısmı hacca gitmez, bir kısmı bedel gönderir, bir kısmı da on onbeş kişi ile beraber gider. Bu sonrakilerin dört beş yüz lira sarf edip götürdüğü adamlar kimlerdir biliyor musunuz? Mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtâr-ı mütekaaidi, merhum babasının azadlı kalfası gibi hikmet-i haccı dünyâda değil, âhirette bile anlıyamıyacak adamlar!...

Be mübarek adam! Bunların yerine iki-üç adamakıllı kişi götürsen de Müslümanlar arasında bir teârüf, bir ittihad husûlüne çalışsan olmaz mı?

Arabça, Acemce, Rumca, Tatarca konferanslar vermek, hutbeler îrâd etmek, Mağrib-i Aksâ'dan gelen Arabı, Hind'den, Çin'den, Sibirya'dan Afgan'dan, buradan giden hüccâc ile tanıştırmak; umûmun musâb ol-

duğu içtimâî hastalıkları ortaya koyarak buna elbirliğiyle çâre aramak ihmâl olunacak bir iş midir?

Hükümet belki bu hususta bâzı tedbirler düşünmüş, bâzı adamlar bulup göndermiştir. Fakat zenginlerimiz de vazîfelerini îfâ etmelidir. Evet "Musalîdir, muttakîdir, tütün bile içmez" diye mahallenin bekçisine elli lira verip bedel göndermekle bir şey olmaz. Mâdem ki bir fedâkarlıktır ihtiyâr olunuyor, bâri müfîd olsun, demeli ona göre adam bulmalıdır.

Hayâtını âlem-i İslâm'ın saâdetine vakf etmiş olan seyyâh-ı şehîr Abdürreşid İbrahim Efendi hazretleri geçen seneki hac için "Bu seneki hac azıcık bir şeye benzedi..." buyuruyorlardı. İnşâallah bu şebâhet gide gide ayniyet derecesine yükselir.

Ancak bu ümmiyenin tahakkuku o hıtta-yı mübârekeye mevsim-i hacda, dediğimiz gibi adamların gitmesiyle, yahut gönderilmesiyle kaabil olabilir. Yoksa vâlidem senâkârınız da bu sene hacca gidiyor ki ecri sırf kendisine âit kalacak, cemâata hiç hayrı dokunmıyacaktır, zannederim. (3)

YABANCI OKULLAR MESELESİ

Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazifesiz babalarız ki, mevcud mekteplerimizi işe yarar bir hâle getirmek, yahut yeniden adamakıllı müesseseler yapmak tarafına hiç yanaşmıyoruz da istikbâlimizi teşkîl edecek ciğerpârelerimizin terbiyesini o istikbâlin hayâlinden bile ürken birtakım yabancılara bırakıyoruz!

Zengin, orta halli, züğürt elhâsıl hepimiz mek-

(3) SM, c.4, no.95, 30 Haziran 1910.

tepsizlikten, hepimiz maarifsizlikten şikâyet ediyoruz. Fakat hiçbirimiz bu derdin çâresini bulmak istemiyoruz. Yedi bacanak gidiyorlarmış, saatlerce süren sükût canlarını sıkmış. "Bir adam olsa da lâf etsek!" demişler.. Biz de tıpkı böyleyiz. Milyonlarca herif bir yere toplanmışız. "Ah bir sâhib-i hayır çıksa da çocuklarımız için mektep açsa!" diyoruz. [4]

BİRLİKTE İŞ YAPMA TERBİYESİ

Bakıyorum, ayrı ayrı pek iyi adamlarız. Bizi medeniyette dünyalar kadar geri bırakan milletlerin efrâdında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum, bir yere gelince bir hey'et-i içtimâiye teşkîl edemiyoruz; çünkü o terbiyeden mahrûmuz. İşte bizim muhtaç olduğumuz terbiye asıl bu ikinci terbiye olacak. [5]

AVRUPALILARIN ŞARK SİYASETİ

Avrupalılar zapt etmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahâlisi arasına evvelâ tefrika sokarlar, senelerce *milleti birbiriyle boğuştururlar.* Sersem ahâli bu suretle yorgun düştükten sonra gelip çullanırlar. Bugün de işte bize karşı aynı siyâset kullanıldı. Zâten her yerdeki siyâsetleri budur. *Hindistan*'da, daha evvel *Endülüs*'te, sonraları *Cezayir*'de, *İran*'da hep böyle yaptılar. Tâkip ettikleri siyâset hep aynı siyâsettir, hiç değişmez.[6]

---

(4) SM, c. 5, no. 108, 29 Eylül 1910.
(5) SM, c. 5, no. 109, 5 Ekim 1910.
(6) SR, c. 9, no. 232, 6 Şubat 1913, Beyazıd câmiindeki va'azından.

TÜRKİYE'NİN ÖNEMİ

Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhâfaza ediyorlarsa, eğer Fransızların taht–ı idâresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur etmemişlerse, eğer İngiltere Hindli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki, hep çürük çarık yine bu hükûmet sâyesindedir. [7]

İslâmın son penâhı bu hükümettir, dînin son yurdu burasıdır. Ah, Yarabbi sen o günleri gösterme. Bu da giderse Müslümanlığın hâli ne olur? O zaman ne namaz kalır, ne câmi, ne nâmus kalır, ne âile, ne hac kalır, ne Beytullah! Vallâhi hepsini çiğnerler, yıkarlar... Vallâhi yıkarlar...[8]

AKLIN DEĞERİ

İyi ama akla bu kadar hürmet neden? Çünkü erbâb–ı aklın îmânıyla senin benim îmânım bir mi ya? Sen, ben babamızdan gördük, yâni hazır dîne konduk. Ukalâ ise böyle değil, kafalarında hergün binlerce kıyâmet kopuyor. Şüpheler zavallıların bünyân–ı îmânına muttasıl hücûm ediyor. Uğraşıyor, birisini devirliyor, biri daha peydâ oluyor. Onu da yıkıyor, üçüncüsü çıkıyor. Hâsılı bîçârenin ömrü mücâhede ile geçiyor. Hepsini yıkıp, yâni herif alnının teriyle Müslüman oluyor. Tabiîdir ki ferdâ–yı kıyâmette onun, Allah indindeki, Peygamberimiz indindeki mevki'i senden benden çok yüksek olacak. Hiç benim îmânım ile meselâ Gâzâlî'nin îmânı bir olur mu? Elbet olmaz. Ben hazıra konmuşum. O hazret ise, ömrünü mücâhede ile geçirmiş.[9]

---

(7) Aynı va'azdan.
(8) SR, c.9, no. 232, 20 Şubat 1913, Süleymaniye câmiindeki va'azından.
(9) Aynı va'azdan.

SİLÂHIMIZ YOKSA- DİŞİMİZLE SAVAŞIRIZ!

Ey Müslümanlar! Sizde ruhtan, histen eser yok mu? Ne zamana kadar bu zillete tahammül edeceksiniz? Lânet o zelîlâne hayâta ki, sâhibini dünyâda sefîl, âhirette rezîl eder. İman demek, zillet demek değildir. Îman demek, ta'arruza, tecâvüze, hakarete tahammül etmek, a'dâ-yı dinin tahakküm-i kahirine sürfürû eylemek değildir. Îman demek, izzetle yaşamak, izzetle ölmek demektir. İslâm'ın asırlardan beri dûçâr olduğu zilletin kâl ü kalemle tasvîri mümkün değildir.

İslâm'ın istiklâlini, İslam'ın istikbâlini düşünerek bütün mesâiyi bunların istihsâline, te'mînine hasr etmeli. Fe-illâ, ne yerin üstünde, ne de altında bizim için bir melce' yoktur. Allâh'ın Peygamber'in kahr u gazabıyla makhûr u müdemmer olmayalım. Bizden evvel gelip geçen mü'minleri mahşerde yüzümüze tükürtmeyelim. Hayat bizim için âr olmasın, şeref olsun. Şerefle ölmeyi, âr ile yaşamaya tercih edelim.

Âlem-i İslâm bugün pek büyük bir tehlike karşısında bulunuyor. Her müslim için bunun def'i farz-ı ayındır. Her kes istitâatı müsâid olduğu kadar bu tehlikenin önüne geçmeye çalışmalı, kat'iyyen mağlûb-i fütûr olmamalı. Tezelzülden masûn bir azm ile : *"Evet, biz dinimize, hukukumuza tecâvüz ettirmeyeceğiz. Bize savlet edenlere silâhımız yoksa, dişimizle, yumruğumuzla hücûm edeceğiz"* fikrini zihnine yerleştirip, Allâh'ın nûrunu söndürmeye kıyâm eden ağızları bu yumruklarıyla tıkamaya çalışmalı.

İşte Allah'ın, Peygamber'in rızâsı bu sûretle hareket etmededir.[10]

(10) SR, c. 13, no.313, 12 Kasım 1914 imzasız yazı.

KORKAKLAR UTANÇ İÇİNDE ÖLÜRLER!

Başınıza gelen her belâdan ibret-bîn olunuz. Kendinizi te'dîb ediniz. Her belâ bir taksîrin neticesidir. Böylece havâdis-i kevniyenin her birinden istifâde ediniz. İyi biliniz ki, düşmanları def' etmekte cebânet göstermek, hezîmet ve firâr ile teslîm-i diyâr etmek, hüsran ve âr ile ölmektir. Aziz ve muhterem bir hayat ise, mütecâvizlerin tecâvüzünden masûn olan bir hayât-ı milliyedir. Binâenaleyh vahdet-i milliye ve dîniyenizi himâye etmekte asla kusûr etmeyiniz! [11]

TEK BAŞINA HİÇBİR İŞ YAPILAMAZ!

Bugünkü hayatın, maîşetin, bugünkü ihtiyâcâtın aldığı tarz îtibâriyle bir insan tek başına bir iş göremiyor. Bütün işler şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor. Ne fabrikalar, ne demiryolları, ne vapurlar, ne limanlar, ne hastahâneler, ne câmiler, ne mektepler, ne ticârethâneler, ne de din ve vatanı müdâfaa edecek toplar, tüfekler, cephâneler... Elhâsıl hiç bir şey ferdî sa'y ile, yâni tek başına çalışmakla kâbil olamıyor. Bugün hayat öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alnından damlayan terler, tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiçbir fayda te'mîn etmiyor. Ne zaman, bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse işte o vakit bu sa'yin yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebilir.[12]

---

(11) SR, c.16, no. 416, 22 Mayıs 1919, imzasız yazı.
(12) SR, c.18, no. 458, 12 Şubat 1920, Balıkesir Zağnos Paşa camiindeki va'azından.

BATILILARIN TAASSUBU

Bunların bütün insanlara, bilhassa Müslümanlara karşı öyle hüsûmetleri vardır ki, hiçbir sûretle teskin edilmek imkânı yoktur. Sûretâ dinsiz geçinirler. Hürriyet-i vicdan diye kâinâtı aldatıp dururlar. Hele biz Müslümanları, biz Şarklıları ta'assupla ithâm ederler dururlar. Heyhat! Dünyada bir muta'assıp millet varsa Avrupalılardır. Gerçek, Avrupalılardan daha muta'assıp bir cemâat vardır ki o da Amerikalılardır. Ta'assuptan hiç haberi olmayan bir millet isterseniz, o da bizleriz.[13]

BATILILARLA İŞBİRLİĞİ NASIL OLMALI?

İcabında Avrupalılarla birleşebiliriz. Ancak bu birleşme bize hiçbir vakit onların ezelî ve edebî düşmanımız olduğunu, her fırsattan bilistifâde bizi mahv etmek en başlı emelleri bulunduğunu unutturmamalıdır. Yâni vatanımızın, dinimizin menfa'ati, ticâretimizin, servetimizin refâhımızın terakkîsi nâmına icap ederse, mümkün olursa mütekabil, müşterek menfa'atler üzerine bunlarla çekişe çekişe pazarlık ederek ittifâk ederiz. Ancak bu pazarlıklarda son derece açıkgözlü bulunmamız lâzım gelir.[14]

BASIN AHLÂKI

Nedir o matbuâtın hâli! Öyle resimler basılıyor, öyle hikâyeler yazılıyor ki, bunları seyredebilmek, okuyabilmek için insanda edep denilen, hayâ denilen devletliden zerre kadar nasip olmamak icap eder.

---

(13) SR, c. 18, no. 464, 25 Kasım 1920, Kastamonu Nasrullah câmindeki va'azından.
(14) Aynı va'azdan.

Meselâ bundan otuz sene evvel, kırk sene evvel efrâd-ı ümmetten birinden pek şenî bir rezâlet sâdır olursa: *"İnsan bu kadar alçak olabilirmiş, insanlık bu derekelere inermiş"* dedirtmemek için, o şenâati gazetelere yazmak şöyle dursun, ağza almaktan çekinirlerdi. Şimdiki hikâyelerin, romanların bir çoğuna mevzu teşkil eden vak'alar hep o mâhiyetteki şeyler.

Evvelleri seneler koşuyorken : *"Henüz ne dünya için, ne ukbâ için bir hayırlı iş göremedim"* diye müte'essir oluyordum. Halbuki artık yaşamın ellisekiz ellidokuza vardığını gördükçe *"Ne âlâ yakında tası tarağı toplayacağım"* diyorum, hem de seviniyorum.

Evet! İnsan hâlin her türlü şedâidine katlanır, ama istikbalde bir ışık görmek şartıyla... Yoksa yarının daha karanlık, öbür günün ondan da berbat olacağını gün gibi görürken, yaşamak pek arzu olunur bir şey değil.

Sebilürreşad'ı çıkarırken, şuraya buraya koşarken oldukça müteselli idim, *"Hisseme düşen vazifeyi îfâ ediyorum, insan çalışmak ile mükellef, muvaffak olmakla değil"* diyordum. Lâkin şimdi elim ayağım bağlı oturdukça büsbütün sinirleniyorum.

"Senin Sebilürreşad çıksa, her hafta şiirler yazsan, makaleler yazsan, bağırsan, çağırsan bu cereyanların istikametini mi değiştireceksin? Şiddetini mi azaltacaksın?" suâli pek haklı olmakla beraber, ben bu atâleti hiç sevemiyorum.

Gâye uğrunda çalışmak, didinmek, nihâyet ölmek! Ah ne güzel meşgale, o ne hoş eğlence, o ne mes'ud hâtime imiş. Ben onu şimdi adamakıllı hissediyorum. Acaba yine o günler gelecek mi? Yine gâyemiz uğrunda canımızla ba-

şımızla çalışabilecek miyiz? Çıkmayan canda ümid var derler, değil mi kardeşim? Allah büyük, elbet bizim de âtıl bâtıl oturmaktan kurtulacağımız günler gelecektir.[15]

SEÇİLMİŞ BİRKAÇ SÖZÜ

* İnsan bir gâyeye vâsıl olmak için mesâisini bir mevzûa hasretmeli, dağıtmamalı.

* İyilerin tembelliği, kötülerin fa'aliyetidir. İngilizler'in dünyaya hâkim olmalarının sebebi, fenalar fenalık yapınca iyiler derhal önüne geçerler, bir kenara çekilip yan gelmezler.

* Ah biz Şarklılara vazife hissini ihsâs edecek bir aşı keşf olunsa!... Nereye gittimse, insanlarında vazîfe duygusunu göremedim. Bu şu'urun uyandığı gün, Şark yakasını kurtarmış demektir.

* İyilik mefhumu bizde menfîdir, müsbet değildir. Meselâ bir adam iyidir dediğimiz zaman, şunu yapmaz, bunu yapmaz, kimseye bir fenalıkta bulunmaz mânâsını kasdederiz. Yoksa şunu yapar, bunu yapar, şöyle iyiliklerde bulunur mânâsını düşünmeyiz.

* İnsan iki şey bilmelidir. Biri haddini, diğeri de hesâbını. Ben haddimi bilirim, ama hesâbımı bilmem.

* Hayatta tahammülü olmayan yük, hamûle-i mihnettir. Yüklenmek mecbûriyeti olunca, hiç olmazsa mihnetine kıymet vermeyen adam intihâb etmeli.

*İhtiyaç, insanın kendi eliyle üzerine örttüğü bir ağdır.

(15) Cemal Kutay, Necid Çöllerinde Mehmed Âkif, İstanbul 1963 s. 214. Âkif Bey'in "Necid seyahati" arkadaşı Eşref Kuşçubaşı Bey'e yazdığı bir mektuptan.

Hiç olmazsa ağın gözlerini büyük tutmalı, kurtulamazsa, bari elleri, ayakları, başı dışarda kalsın.

* Dindar olmasaydım, gençliğimde ahlâksız olabilirdim. Fazîletin ictimâî bir mefhum hâline girmediği genç yaşta insanı din tutar. [16]

(16) "Mehmed Âkif'e Dâir Hâtıralar" yazısında kullandığımız kaynaklardan derlenmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

ŞİİRLERDEN SEÇMELER

Bu bölüme, Mehmed Âkif'in şiirlerinden seçilmiş parçalar alınmıştır. Bu sırada, hayatı bölümüne bazı mısraları alınmış olan şiirlerin dışındaki manzumelerden seçmeler yapılmıştır.

ÇANAKKALE ŞEHİDLERİ

Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?
En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,
– Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya–
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde –gösterdiği vahşetle "bu: bir Avrupalı!"
Dedirir –yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,

Varsa gelmiş, açılıp mahbesi yâhud kafesi!
Eski Dünyâ, Yeni Dünyâ bütün akvâm–ı beşer,[1]

---

(1) İlk baskılarda: ... kum gibi, mahşer mi, hakikat mahşer.

Kaynıyor kum gibi, tûfan gibi, mahşer mahşer.
Yedi iklîmi cihânın duruyor karşına da, [2]
Ostralya'yla berâber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâ'Ona da züldür bu rezîl istîlâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyle sefîl,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahbe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.

Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam,
Atılan her lâğamın yaktığı: Yüzlerce adam
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhiş tipidir : Savrulur enkâz-ı beşer...

(2) İlk baskılarda: ... duruyor karşında.

Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara, vâdîlere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sînelere,
Sürü hâlinde gezerken sayısız tayyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermîler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdîde güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat îman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sîs–i İlâhî o metîn istihkâm.

Sarılır, indirilir mevki'–i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkîf edemez sun'–i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ'nın ebedî serhaddi;
"O benim sun'–i bedî'im, onu çiğnetme" dedi.
Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor,[3]
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

---

(3) İlk baskıda: Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor.

Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan, (4)
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...

(4) İlk baskılarda: Ebr-i nîsânı açık...

Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.[5]

SEYFİ BABA' DAN

Çekerek dizlerinin üstüne bir eski aba,
Sürünüp mangala yaklaştı bizim Seyfi Baba.
– Ihlamur verdi demin komşu... Bulaydık şunu, bir...
– Sen otur, ben ararım...
– Olsa içerdik, iyidir...
Aha buldum, aramak istemez oğlum, gitme...
Ben de bir karnı geniş cezve geçirdim elime,
Başladım kaynatarak vermeye fincan fincan,
Azıcık geldi bizim ihtiyarın benzine kan.

– Şimdi anlat bakalım, neydi senin hastalığın?
Nezle oldun sanırım, çünkü bu kış pek salgın.
– Mehmed Ağa'ın evi akmış. Onu aktarmak için

(5) Âsım'dan.

Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün.
Ne işin var kiremitlerde a sersem desene!
İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene.
Hadi aktarmayayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyâda bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!
Yoksa yetmiş beşi geçmiş bir adam iş yapamaz;

Ona ancak yapacak: Beş vakit abdestle namaz.
Hastalandım, bakacak kimseciğim yok; Osman
Gece gündüz koşuyor iş diye, bilmem ne zaman
Eli ekmek tutacak! İşte saat belki de üç (6)
Görüyorsun daha gelmez... Yalınızlık pek güç.
Ba'zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma;
Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık canıma!
– Seni bir terleteyim sımsıkı örtüp bu gece!
Acılırsın sanırım terlemiş olsan iyice.

İhtiyar terleyedursun gömülüp yorganına...
Atarak ben de geniş bir kebe mangal yanına,
Başladım uyku taharrîsine, lâkin ne gezer!
Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer.
Ortalık açmış uyandım. Dedim, artık gideyim,

(6) Ezânî saatle, güneş battıktan üç saat sonra.

Önce amma şu fakîr âdemi memnûn edeyim.
Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;
Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde!
O zaman koptu içimden şu tehassür ebedî:
Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi![7]

BÜLBÜL'DEN

–Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen, kâinâtın şen.
Hazansız bir zemîn isterse, şâyed rûh–i ser–bâzın,
Ufuklar, bu'd–i mutlaklar bütün mahkûm–i pervâzın.
Değil bir kayda; sığmazsın –kanatlandın mı–eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gâyedir ahrâra dünyâda.
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Tesellîden nasîbim yok, hazân ağlar bahârımda;

(7) Safahat, birinci kitaptan.

Bugün bir hânümansız serserîyim öz diyârımda!
Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbî'lerin, Fâtih'lerin yurdu.
Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyninde Osmân'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâ'atlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın;
Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın;

Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül senin hakkın değil mâtem![*][8]

(*) Bu manzûme yazılırken Yunan istilâsı altındaki topraklarımıza, husûsiyle Bursa'ya dâir elîm haberler geliyordu; tedkîkine de imkân yoktu.(M.Akif'in notu)

(8) Gölgeler'den.

BİR GECE

On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın ondördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, o ne hüsrandı ki: Hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, halbuki, bekleşmedelerdi!
Nerden görecekler? Göremezlerdi tabiî:
Bir kerre, zuhûr ettiği çöl en sapa yerdi;
Bir kerre de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdi!
Fevzâ bütün âfâkını sarmıştı zeminin,
Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, tefrika derdi.

Derken, büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz,
Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi!
Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,
Bir hamlede kayserleri, kisrâları serdi!
Aczin ki, ezilmekti bütün hakkı, dirildi;
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!
Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i mübîni,
Şehbâlini adl isteyenin yurduna gerdi.
Dünyâ neye sâhipse, onun vergisidir hep;
Medyûm ona cem'iyyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o ma'sûma bütün bir beşeriyyet...
Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret.[9]

---

(9) Gölgeler'den.

ORDUNUN DUÂSI

Yılmam ölümden, yaradan, askerim;
Orduma, "gâzî" dedi Peygamberim.
Bir dileğim var, ölürüm isterim:
Yurduma tek düşman ayak basmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber!
Türk eriyiz, silsilemiz kahraman...
Müslümanız. Hakk'a tapan müslüman.
Putları Allah tanıyanlar, aman,
Mescidimin boynuna çan asmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber!
Kükremiş arslan kesilir her nefer,
Döktüğü kandan göğe vursun zafer,
Toprağa bir damlası boş akmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber! Allâhu ekber!
Ey Ulu Peygamberimiz nerdesin?
Dinle minâremde öten gür sesin!
Gel, bana yâr ol ki cihan titresin,
Kimse dönüp süngüme yan bakmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber!Allâhu ekber![10]

---

(10) Safahat dışında kalmış şiirlerden.